

Poetins aartsvijand **Bill Browder**:
'Ik heb nachtmerries van Rusland'

Rheinmetall
Had u 3 jaar geleden die
aandelen maar gekocht

Jort Kelder
Zet zijn geld op 'brave'
Henri Bontenbal

De Wereld in 2025

fd.

Het zomermagazine van Het Financieele Dagblad

'Eén ding weet je zeker.
Als je niet met AI gaat
werken, kost het
zeker je baan'
Sven Sauvé, ceo RTL
Nederland (p. 76)

'De AI-wapenwedloop
is gigantisch'
Max Welling,
AI-expert (p. 70)

'Wie nu nog denkt dat het wel losloopt, is naïef'

'Tegen de tijd dat we
doorhebben dat AI
overal is, zijn we te laat
met omscholen'
Sandra Olsthoorn,
AI-redacteur (p. 64)

Urgenda-advocaat Cox
'Falende managers houden hun
hand op bij de gemeenschap'

Spotify
Oprichter Daniel Ek droomt
van een miljard gebruikers

Dit is Klaas Knot
Bekende FD-lezers over dé
vakantiefoto uit hun jeugd

Hoe zet ik nu de volgende stap?
AI, praktisch & concreet!

aiwatnu.nl

trotse partner van

Dé AI partner voor het MKB

advies | training | implementatie

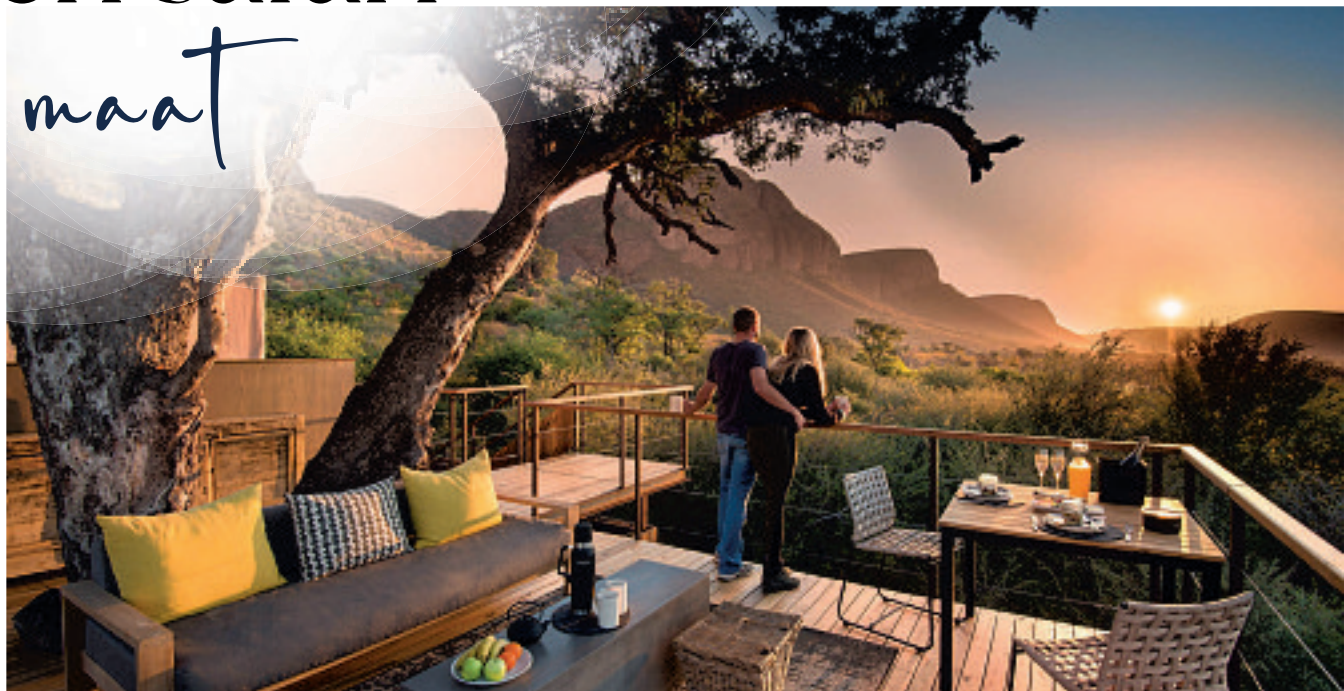
Dave Nelissen

Floris Regouin

De meerwaarde van een safari

op maat

"Nog vóór zonsopkomst hobbelt de safariwagen in rustig tempo over de onverharde weg. Zoals je in slaap gewiegd kunt worden, word ik nu juist langzaam wakker geschud. Geleidelijk verdrijft het ochtendgloren de duisternis. Het dekontje biedt beschutting tegen de frisse ochtendlucht en voelt beschermend in de bush waar andere wetten gelden dan thuis. Stress, deadlines en verplichtingen zijn even ver te zoeken. Toen we onze wensen thuis aan de keukentafel duidelijk maakten aan reisspecialist Manon, werkte ze deze uit tot een reis op maat met het avontuur en comfort dat bij ons past. Bij ExperienceTravel begrijpen ze goed dat we op zoek zijn naar quality time, want die vrije tijd is ons heilig. Wij wilden op safari, Manon adviseerde ons een kleinschalige lodge die actief een positieve bijdrage levert aan de lokale omgeving. We stonden daar vooraf niet zo bij stil, maar nu we hier zijn, zien we de impact die we als reiziger kunnen hebben door bewuste keuzes te maken. 'Ons vakantiegeld' gaat deels naar de omliggende gemeenschap. De lodge investeert hiermee o.a. in educatie, schoon drinkwater en donaties aan lokale natuurprojecten. Ook leiden ze lokale mensen op om ze vervolgens een baan aan te bieden binnen de lodge. Naast de onvergetelijke wildlife-ervaring, is dit voor ons wel de grootste eye-opener. Het maakt écht uit waar je ter plaatste verblijft en niet alleen voor ons."

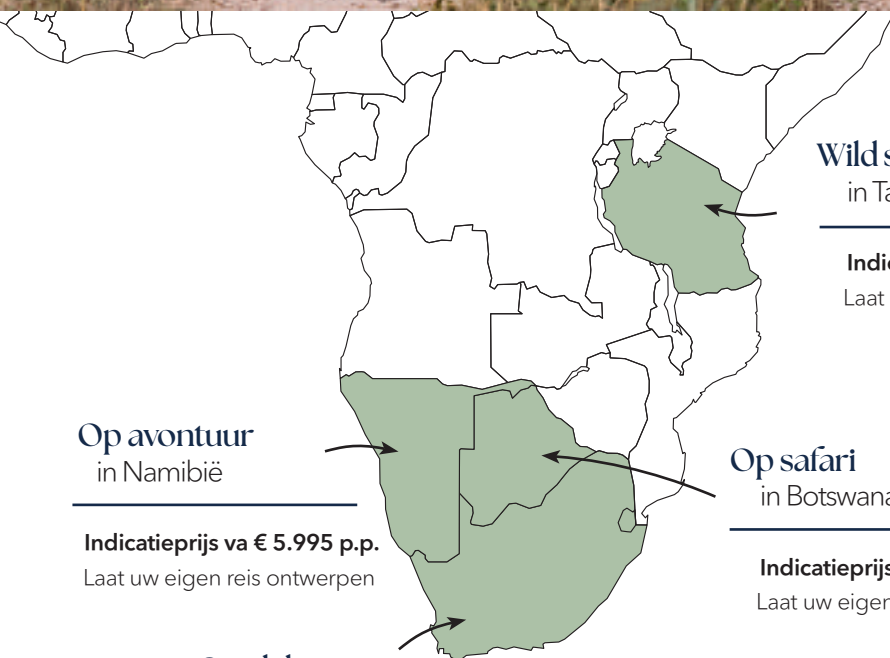

Armoedebestrijding is een van de pijlers van de impact van reizen

lees meer
→

ga voor meer Afrika reisinspiratie naar →

Op avontuur
in Namibië

Indicatieprijs va € 5.995 p.p.

Laat uw eigen reis ontwerpen

Ontdek
Zuid-Afrika

Indicatieprijs va € 3.995 p.p.

Laat uw eigen reis ontwerpen

Wild spotten
in Tanzania

Indicatieprijs va € 7.475 p.p.

Laat uw eigen reis ontwerpen

Op safari
in Botswana

Indicatieprijs va € 7.695 p.p.

Laat uw eigen reis ontwerpen

“Vraag voor meer inspiratie
het gratis ExperienceTravel
reismagazine aan.”

“We stellen graag een safari op maat samen op basis van uw gewenste bestemming en reiswensen. In Zuid-Afrika en Namibië kunt u zelf door verschillende wildparken rijden en met een gids op pad gaan in een safariwagen. Botswana, Kenia en Tanzania zijn wildparadijzen waarbij u onder deskundige begeleiding game drives maakt. Behalve safari's in jeeps, kunt u ook wild spotten vanaf het water, te voet of te paard en zelfs vanuit een luchtballon. De landschappen zijn zeer divers, van woestijn in Namibië tot de waterrijke Okavango Delta in Botswana en de savanne in Oost-Afrika. De lodges waar u verblijft zijn een deel van de beleving. Ik adviseer u daar graag bij.”

Manon Schuurmans
Reisspecialist

Neem gerust contact met ons op voor een reisadvies op maat naar een van onze 150 bestemmingen. U kunt een persoonlijke afspraak maken in 's-Hertogenbosch, Laren en Apeldoorn of bij u thuis. (huisbezoek ook na kantooruren mogelijk).

Bel 073 - 707 43 41

info@ExperienceTravel.nl
www.ExperienceTravel.nl

ma t/m vr 09.00 - 20.00 uur
za 09.00 - 17.00 uur

INHOUD

Uitgelicht

28

12

ILJA LEONARD PFEIJFFER

In zijn roman *Alkibiades* beschreef hij de teloorgang van de democratie. Het werd daarna alleen maar erger. 'Dat Trump slaagt, is omdat ze het hem laten doen.'

20

PORTRET VAN EEN EUROPEES
ICOON: SPOTIFY

De streamingdienst is een speler van wereldformaat. Oprichter Daniel Ek droomt in Stockholm hardop van een miljard gebruikers.

28

FEMINISTISCHE ECONOMIE

Emma Holten pleit voor een feministische economie, die draait om waarde en niet om prijs. 'En dat wordt al snel weggezet als emotioneel, naïef of onwetenschappelijk.'

42

38

NEDERLANDER IN
SCANDINAVISCHES DIENST

Anko van der Werff redde de Scandinavische luchtvaartmaatschappij SAS. De ceo vindt dat Nederland zuiniger moet zijn op Schiphol.

42

WIE PROFITEERT VAN SURINAAMSE
OLIEMILJARDEN?

De elite kijkt vol verwachting naar de oliemiljarden die vanaf 2028 de schatkist in stromen. Gewone Surinamers houden hun hart vast.

56

KLIMAATADVOCaat
ROGER COX

'Er wordt gezegd dat "D66-rechters" op de stoel van de politiek zijn gaan zitten. Maar het is het bedrijfsleven dat de lakens uitdeelt.'

112

80

BILL BROWDER IS DE NAGEL
AAN POETINS DOODKIST

Wie kan zeggen dat Poetin hem acht keer probeerde te arresteren, en dat hij acht keer faalde? Het overkwam activist Bill Browder.

112

DE MAN ACHTER
CHATEAU NEERCANNE

Camille Oostwegel liet een mooie carrière lopen om vervallen monumenten in Limburg op te knappen en om te bouwen tot hotels.

PAGINA 63

AI-DOSSIER

64 ESSAY: AI WACHT
NIET OP ONS

Wie denkt dat het met AI wel zal loslopen, is naïef. De investeringen zijn te hoog, de belangen en de druk om het te gebruiken in bedrijven te groot. De AI-revolutie wacht niet tot wij haar begrijpen.

70 HET IS NOG NIET TE
LAAT VOOR ACHTERLOPER
EUROPA

De hoog aangeschreven AI-expert en ondernemer Max Welling is niet pessimistisch over de kansen van Europa: 'Onze achterstand is niet hopeloos.'

76 AI BEWIJST ALLANG
Z'N NUT OP DE WERKVLOER

Drie Nederlandse bedrijven over de impact van AI op hun dagelijks werk: 'AI kan alles al, maar wij willen niet dat AI al alles doet.'

TWIST TOWER

ANTWERP'S NEWEST HIGHPOINT

TE KOOP 92 UNIEKE APPARTEMENTEN • **ANTWERPEN** KEMPISCH DOK • **EXCLUSIEF ZWEMBAD** (11DE VERD.)
DESIGN BY **BINST ARCHITECTS & KAAN ARCHITECTEN** • VERHUURSERVICE BESCHIKBAAR

PROJECT DEVELOPMENT BY

Versluys Groep

T +32 (0)59 51 11 15

IMPACT

T +32 (0)3 285 95 00

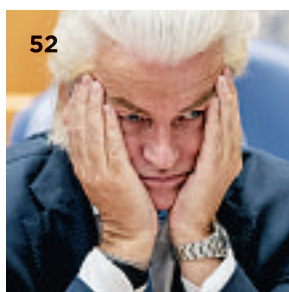

DE WERELD IN 2025

Zomereditie

INHOUD

En verder ...

34

TRUMPS SOAPSERIE

Hij is machtiger dan ooit en heeft het met iedereen aan de stok. Zijn ruzies zijn een manier om de aandacht vast te houden en af te leiden van het feit dat hij weinig doet.

52

WILDERS' KLEEFKRACHT

De PVV gaat ten onder, zegt politicoloog Léonie de Jonge: 'Op het moment dat Wilders weg is, valt de beweging vrijwel zeker uit elkaar.' Maar voorlopig dus nog niet.

85

DE GLAZEN BOL VAN JORT KELDER

Jort Kelder voorziet knallende champagnekurken op 29 oktober in het hoofdkwartier van de christendemocraten.

86

MATHIJS BOUMAN

Jaren vóór Trumps eerste termijn waren de VS al bezig met het uithollen van de rol van de Wereldhandelsorganisatie (WTO), zegt de huiseconoom van het FD.

92

DAVID KNIBBE

De ceo van NN Group voelt geen Amerikaanse druk om afstand te nemen van klimaatdoelen. En hij vindt: het taboe op investeren in kernwapens moet van tafel.

98

HUIZENMARKT

Er komen honderden miljarden aan erfenissen aan. Welke impact heeft dat geld op de huizenmarkt? En wat betekent het voor de vermogenskloof?

102

TIJD VOOR EUROBONDS

ING-hoofdeconoom Marieke Blom is een vurig pleitbezorger van eurobonds. Dit is hét moment voor de eurozone om meer ambitie te tonen, vindt ze.

108

DUIZEND BOMMEN EN GRANATEN

De koers van wapenfabrikant Rheinmetall gaat door het dak. Reportage over een kampioen in legergroen, met bruine rafelranden.

120

ECONOMIE VOOR DUMMY'S

Houd eens op de economie in modellen te willen vangen, zegt econoom Jona van Loenen. Zijn vak moet menselijker en aantrekkelijker. Hij schreef er een boek over.

Colofon

Redactie

Jean Dohmen (samensteller), Juliette Berkhout (eindredactie), Harm Peter Smilde en Jan Borst (correctie)

Vormgeving

Antoine Hamers & Mick Peet, Erwin Hoekstra, Rob Ursem, Julian Deleij

Fotografie

Timothy Foster, Emil Malmborg, René van der Hulst, Peter Hamelinck, Tim Dirven, David van Dam, ANP, Bloomberg, Getty Images, Reuters

Aan dit nummer werkten mee

Pien van Aarssen, Daan Ballegeer, Rutger Betlem, Jeroen Bos, Mathijs Bouman, Marceline Bresson, Nika Buijs, Pieter Couwenbergh, Lukas Daalder, Anna Dijkman, Philip Dröge, Boudewijn Geels, Sophie van Gool, Han Dirk Hekking, Marijn Jongsma, Jort Kelder, Marc Leijendekker, Maaike Noordhuis, Sandra Olsthoorn, Martijn Pols, Erik van Rein, Alex Ruitenbeek, Bernard Schols, Richard Smit, Berend Sommer, Casper Thomas, Roel Verrycken, Jan Fred van Wijnen

Uitgever FD Mediagroep

Eugenie van Wiechen

Hoofdredeacteur

Het Financieele Dagblad

Perry Feenstra

Salesmanager

Maarten Vrij
maarten.vrij@fdmediagroep.nl

Druk

Senefelder Misset
Doetinchem B.V.

Reactie op artikelen

opinie@fd.nl

FD 'De wereld in 2025' is een uitgave van FD Mediagroep. In het kader van de dienstverlening worden gegevens vastgelegd van abonnees. FD Mediagroep gebruikt deze gegevens voor het kunnen uitvoeren van de (abonnee-) overeenkomst, om te voldoen aan informatieverzoeken en om u op de hoogte te houden van voor u relevante (nieuwe) producten, diensten, evenementen en overige activiteiten van FD Mediagroep en zijn bedrijfsonderdelen, en van producten en diensten van zorgvuldig geselecteerde partners. Wanneer u geen prijs stelt op deze informatie, kunt u dit kenbaar maken door een brief te sturen naar:

FD Mediagroep, o.v.v. Klantenservice,
Postbus 216, 1000 AE Amsterdam,
of via e-mail: klantenservice@fd.nl,
of bel: 0800-666 66 67.
Zie voor meer informatie over het privacystatement: fd.nl.

© Het Financieele Dagblad

Huub Feijen en Pim Heurman, eigenaren van Huub en Heurman;

Voorzichtigheid en creativiteit: de formule voor succes in vastgoed.

In een **turbulente** wereld wilt u zekerheid in uw beleggingen. Huub en Heurman helpt ondernemers, vermogende particulieren en family offices al meer dan 20 jaar om toekomstbestendig te investeren in vastgoed met stabiele rendementen. Ontdek wat ons anders maakt en ervaar de kracht van een betrouwbare partner.

Contact:

info@huubenheurman.nl

024 206 5689

huubenheurman.nl

DE WERELD IN 2025

Zomereditie

INHOUD

De makers

BOUDEWIJN GEELS

Basgitarist en motorrijder Boudewijn Geels (1970) werkt sinds 2014 voor Het Financieel Dagblad, waar beeldbepalende interviews van zijn hand verschijnen. Hij studeerde journalistiek aan de Hogeschool Utrecht en schreef in zijn lange loopbaan artikelen voor onder meer de Volkskrant, Quote, Nieuwe Revu en HP/De Tijd. Van dat laatste blad was hij ook hoofdredacteur. Voor dit zomer-magazine reisde hij af naar Suriname, de oud-kolonie die zich op een schakelmoment in haar geschiedenis bevindt. De oliedollars komen eraan, en de vraag is: gaat dat goed?

JULIETTE BERKHOUT

Als 6-jarige verbeterde Juliette Berkhout (1962) al met een rode viltstift de teksten in haar Nijntje-boeken (Te vaag! Onjuist!). Jaren later zag de hoofdredacteur van Avenue dat haar werkster, die een studie kunstgeschiedenis financierde met schoonmaakbaantjes en briefjes achterliet, beter schreef dan poetste, en de rest is geschiedenis. Juliette werkte als journalist en eindredacteur voor o.m. Avenue, Elsevier, NRC en VN en is sinds 2019 eindredacteur bij het FD, waar ze haar rode viltstift pakte om alle teksten ordentelijk in dit magazine te doen verschijnen.

SANDRA OLSSTHOORN

Sandra Olsthoorn (1978) werkt sinds 2011 bij Het Financieel Dagblad. Ze studeerde politicologie aan de Universiteit van Amsterdam (en nog wat andere dingen, die ze niet afmaakte) en dacht lang dat ze voorbestemd was voor een carrière als ambtenaar. Want de journalistiek leek iets voor brutale, extraverte mensen. Bij Binnenlands Bestuur, een vakblad voor de overheid, leerde ze het vak én dat bedachtzame types ook journalist kunnen zijn. Sinds ruim een jaar schrijft ze voor het FD over AI, waar ze voor de lezer hype van realiteit probeert te onderscheiden.

ANTOINE HAMERS

Journalisten schrijven artikelen, fotografen nemen foto's, Antoine Hamers zorgt dat ervoor dat alle inspanningen samen een echt magazine worden. Hamers (1972) studeerde visuele communicatie aan de Academie Beeldende Kunsten in Maastricht, en is als graphic designer al jaren betrokken bij FD Persoonlijk en FD's eindejaarsmagazine. Hij kiest voor 'helder, verrassend, maar overtuigend design dat tijdloos moet zijn': 'De vormgeving geeft het magazine een ritme dat de aandacht van de lezer vasthoudt en uitnodigt tot verder bladeren en lezen.'

PIETER COUWENBERGH

Heel wat journalisten zouden graag grasduinen in de lijst met 06-nummers van captains of industry in de telefoon van Pieter Couwenbergh (1961). De historicus trad 26 jaar geleden, in 1999 dus, in dienst van Het Financieel Dagblad, waar hij zich nu als algemeen verslaggever op de grote thema's stort. Couwenbergh schreef in 2020 mee aan een goed gelezen boek over ABN Amro, *De staatsbank*. Voor dit zomernummer interviewde hij, met FD-collega's Marceline Bresson en Maaike Noordhuis, klimaatadvocaat Roger Cox en de ceo van NN, David Knibbe.

Toen we in december De Wereld in 2025 bij de abonnees bezorgden, realiseerden we ons al dat 2025 economisch en politiek geen gewoon jaar zou worden voor de planeet. Daarom krijgt u nu, halverwege het jaar, een uitgebreide update van ons in een

Vooraf

Jean Dohmen
samensteller
De wereld in 2025

speciale zomereditie van De Wereld in 2025.

In dit 132 pagina's tellende magazine vindt u verrassende interviews, reportages, analyses en columns. We stuurden verslaggevers naar Genue, Tübingen, Kopenhagen, Paramaribo, Stockholm, Oslo, Rotterdam

en – jawel – Houthem Sint Gerlach.

In een speciaal AI-dossier staan we uitvoerig stil bij de opkomst van kunstmatige intelligentie. We zijn getuige van een nieuwe technologische revolutie. De een zal zeggen: AI is een cadeau van de mensheid aan zichzelf.

De ander ziet het als de doos van Pandora. Vanaf pagina 63 praten we u zeventien pagina's lang bij.

Kijk vooral ook naar de cultuurtips die we voor u selecteerden. Er is, in de wereld waarin we in 2025 leven, gelukkig ook ongelooflijk veel moois te zien. «

MasterSustainability.today

Simpelweg dé ESG software suite voor
EUDR - CBAM - PPWR - CSRD - VSME - SFDR - CO₂e

EUDR deadline binnen **200** dagen

Hout, soja, koffie, cacao, rundvee, palmolie of rubber
in uw product? Mooi! Zonder te **ontbossen** dan wel.

Met ons **automatiseert** u de **EUDR** op tijd.

Scan hier en lees hoe wij snel en standaard uw
EUDR verplichting compleet automatiseren

‘Mijn sociale leven is hier in Genua. Maar ik identificeer me niet met de rest van Italië, met het Italiaanse systeem, de politiek, het voetbal.’

Interview
Ilja Leonard Pfeijffer

***‘Democratie is zo
vanzelfsprekend
geworden dat
mensen denken
dat het ook
het recht is
om je eigen
dictator
te kiezen’***

*Door Marc Leijendekker
Fotografie: Tim Dirven*

Interview

Ilja Leonard Pfeijffer

Zijn roman *Alkibiades* is een waarschuwing. Vanuit Genua ziet de flamboyante (en sinds een tijdje alcoholvrije) schrijver Ilja Leonard Pfeijffer hoe democratie onder druk staat. ‘Trump heeft de cognitieve capaciteiten van een rancuneus kind.’

Al zeker anderhalf uur zitten we te praten over democratie, populisme en de muziek op straat, als het gesprek ineens overspringt naar de zware ringen aan de handen van Ilja Leonard Pfeijffer. Hij ziet er sowieso weer als een dandy uit, hier aan een tafeltje van een bar in Genua. Jasje, dasje, manchetknopen, terwijl de toeristen in T-shirt voorbijlopen. Maar die ringen.

Zijn stem wordt zachter, koesterend, als hij de symboliek uitlegt. Eerst de ring met het wapen van de havenstad Genua, het kruis van

Sint-Joris. ‘Zeilschepen voeren de vlag van het land waar ze vandaan komen. Maar als ze in een ander land te gast zijn, hebben ze ook vaak een klein vlaggetje van dat land.’ De beleefdheidsvlag, te voeren aan stuurboord. ‘Deze ring is mijn saluut aan Genua.’

Dan die met het eekhoorntje. ‘Ik heb het opgezocht: de eekhoorn staat symbool voor verrassingen. Daar houd ik van.’ De derde ring heeft hij speciaal laten maken. Zijn vinger glijdt over de rand, waarop sterretjes staan. ‘Dat is vanwege Stella.’ Zijn partner en muze, de kunsthistorica die hij hier in Genua heeft ontmoet. De vrouw ook, zal hij later vertellen, voor wie hij de drank heeft laten staan.

De grote kathedraal van San Lorenzo uit de 13de en 14de eeuw, de belangrijkste kerk van de stad, staat op een steenworp afstand, omgeven door de wirwar van smalle steegjes die het oude centrum vormen. Een paar honderd meter naar het westen ligt de *porto antico*,

'Ik ben van deze stad gaan houden', vertelt Pfeijffer.

'Ik ben er trots op.'

de oude haven met zijn voormalige pakhuizen. Je moet eerst onder de autoweg door, die hier op hoge palen is gezet omdat er tussen de zee en de bergen waar Genua tegenaan ligt, nauwelijks ruimte is. Dan kom je bij een relatief nieuw voetgangersgebied langs het water waar 's avonds honderden Genuezen een luchtje komen scheppen.

Loop je naar het noorden, dan kom je bij de pronkstraat van Genua, de Via Garibaldi, waar muur aan muur de historische palazzi staan die getuigen van de enorme rijkdom die het 16de-eeuwse Genua had verworven met handel en financiële transacties.

'Ik ben van deze stad gaan houden', vertelt Pfeijffer. 'Ik ben er trots op.'

Geld uitgeven

Hij was er ook in de jaren negentig weleens geweest. Ter gelegenheid van 500 jaar ontdekking van Amerika (Columbus is hier geboren) waren in 1992 de oude pakhuizen opgeknapt, maar de reputatie was nog niet best. Veel verval omdat de haven minder belangrijk was geworden; je kwam er als bezoeker vooral om de boot te nemen, naar Sardinië of Sicilië. In 2001 een bescheiden opknapbeurt toen hier de G8 werd gehouden, in 2004 een grote opfrisbeurt toen Genua culturele hoofdstad van Europa was en een groot deel van het oude centrum voetgangersgebied werd.

'Toen ik hier in 2008 naartoe fietste, was de stad al enorm opgeknapt. Moet je voorstellen: op deze weg naar de kathedraal reden nog auto's.' Nu kun je er bijna lopen over de hoofden van toeristen die Genua hebben ontdekt. 'Ik voel me heel erg Genuees in de zin dat ik me hier erg thuis voel, inmiddels «

» meer dan in Nederland', legt hij uit. 'Mijn sociale leven is hier. Maar ik identificeer me niet met de rest van Italië, met het Italiaanse systeem, de politiek, het voetbal.'

Hij verdient zijn brood met schrijven, en dat doet hij hier, op de verdieping van een prachtig palazzo dat uitkijkt op het plein voor de kathedraal. Betaald wordt het brood in Nederland. 'Dat is echt een voorwaarde om het hier naar je zin te hebben. Als ik mijn geld zou moeten verdienen in Italië, wordt het een veel moeilijker land. In dat opzicht koester ik mijn rol als buitenstaander. Ik ben hier eigenlijk alleen om mijn geld uit te geven en daar is Italië fantastisch voor.'

Dertig talen

Geen Italiaan, nog maar voor de helft Nederlander: is dat niet lastig? Helemaal niet, vindt Pfeijffer. 'Je kunt meerdere identiteiten hebben. Een van de gevolgen van hier gaan wonen is dat ik mezelf meer als Europeaan ben gaan zien. Eerst was ik in eerste instantie Nederlander. Als je dan een tweede vaderland erbij hebt, snap je dat je ook best een derde, vierde of vijfde vaderland kunt hebben. En dan identificeer je je meer met Europa, met datgene wat die verschillende landen gemeen hebben.'

Zijn boeken zijn in dertig talen vertaald. In Duitsland en Spanje lopen ze heel goed, in Noorwegen ook, in Finland om een of andere reden weer niet. Bij een boekhandel in een van de steegjes van Genua ligt bij de ingang een boekentoren van het net uitgekomen *Alcibiade*. 'De meeste lezers zitten in Nederland. De verkoopprijzen die je daar haalt, haal je nergens.'

Daarom gaat hij regelmatig terug, naar het huis in Leiden dat hij heeft aangehouden, en dan gaat zijn partner Stella vaak mee. 'Zij vindt het geweldig, veel leuker dan ik. Zij komt helemaal tot rust in

Pfeijffer vreest de komst van de ochlocratie, het schrikbewind van de massa.

Nederland, zegt dat er geen problemen zijn. Wat zij rustgevend vindt, vind ik saai. Ik heb het ook weleens omschreven als de sensatie dat ik me in Italië meer wakker voel. In Nederland is het heel makkelijk om in slaap te vallen.'

'Als Italianen horen dat je uit Nederland komt en in Italië bent gaan wonen, dan snappen ze dat niet. Voor hen is het noorden van Europa het paradijs. Ik kom vaak in de paradoxale situatie dat ik Italië moet verdedigen tegen Italianen. Ik heb op een gegeven moment maar een standaardantwoord bedacht, dat ik uit Nederland ben weggegaan omdat er in Nederland geen problemen zijn. Dat is niet goed voor een schrijver. Je hebt een probleem nodig, anders heb je geen verhaal. Hier in Italië hoef ik maar de voordeur uit te lopen en er is een baaierd aan problemen waaruit ik kan kiezen.'

Zo komen we op het grote thema van zijn in 2023 uitgegeven roman *Alkibiades*: de verloedering van de democratie, 2500 jaar geleden in Athene, en nu weer, bijna wereldwijd. Met het succes van zijn roman *Grand Hotel Europa* heeft zijn carrière als schrijver een enorme sprong gemaakt. In mei verscheen *De luimen van de leeuw*, een vervolg op *Alkibiades*. Het gaat hem persoonlijk voor de wind. Tegelijkertijd maakt hij zich zorgen over de wereld.

We praten hier bijna een uur over, op een terrasje tegenover het palazzo waar hij woont. Regelmatig opent hij het zilveren doosje met shag om een nieuwe dunne sigaret te rollen, en er gaan een paar kopjes straffe espresso doorheen.

Pfeijffer zegt dat hij in eerste instantie schrijver wil zijn, geen activistische onheilsprofeet, en

illustreert dat met een uitspraak van Margaret Atwood, de Canadese schrijver van *The Handmaid's Tale*. 'Een interviewer vroeg haar of zij het als haar taak beschouwde om geëngageerd te schrijven over actuele ontwikkelingen. Haar antwoord was: "Nee, dat is mijn taak als burger. Mijn taak als schrijver is ervoor te zorgen dat jij de pagina omslaat." Daar herken ik me in.'

Zijn grote zorg als burger, als schrijver vertaald in een roman, is de manier waarop de democratie wordt bedreigd. 'We zitten in een fase waarin een generatie opgroeit die vergeten is welke offers zijn gebracht. Wie de vrijheid van een volk heeft bevochten op tirannie, voelt daardoor verantwoordelijkheid jegens de democratie. Op een gegeven moment is er een generatie die de verworvenheden van de democratie als vanzelfsprekend is gaan beschouwen, en als een excuus om individuele rechten op te eisen.'

In een sleutelpassage in zijn roman laat hij zijn hoofdpersoon overpeinzen: 'Het volk wil steeds meer in ruil voor steeds minder verplichtingen en inspanningen. De politici, die voor hun machtspositie afhankelijk zijn van het volk, zoeken slechts de gunst van het volk, waardoor de politieke koers van de staat een hulpeloze prooi wordt van de grillen van de publieke opinie. Op dat moment is de democratie ontaard in een ochlocratie, het schrikbewind van de massa.'

De term (ochlos is Grieks voor menigte, mensenmassa) heeft nog geen brede ingang gevonden, maar

is volgens de schrijver wel perfect om de huidige tijd te beschrijven.

Hij steekt een nieuw sjekkie op.

'Fabeltjesfuik'

De grillen van de publieke opinie zijn groter en abrupter geworden door de sociale media, zegt hij. 'Het algoritme schotelt je steeds meer voor wat je leuk vindt, en zo kom je in wat Arjen Lubach de "fabeltjesfuik" heeft genoemd.'

Populisten bewegen mee op de golven van die publieke opinie en maken van politiek een show. Niets nieuws, want dat was in de tijd van politicus en veldheer Alkibiades ook zo – en een oorzaak van democratisch verval. 'Alkibiades was iemand die leefde voor zijn imago en daar later ook last van kreeg. Daar zie je veel parallellen met nu. Het gaat meer om de beeldvorming dan om de feiten.'

Is Ilja Pfeijffer, de schrijver die koketteert met zijn zwarte mantel en zijn ringen, daar zelf niet ook een exponent van? Hij knikt. 'Als ik een boekpresentatie doe en ik sta op een podium, houd ik ook een show. Ik doe mijn best dan ook wat inhoud te bieden, maar ik kan niet ontkennen dat dat een rol speelt. Als schrijver moet je boeken verkopen, je moet reclame maken en dat gaat

met beeldvorming. Het is niet het onderdeel van mijn beroep dat ik het meest aantrekkelijk vind.'

Hij strekt zijn handen met de drie glinsterende ringen nog eens uit, en dan pakken we de draad weer op. 'Politici hollen achter de publieke opinie aan, in plaats van die te vormen. Het is allemaal »

“
‘Als Italianen horen dat je uit Nederland komt en in Italië bent gaan wonen, snappen ze dat niet’

Ilja Leonard Pfeijffer

Interview

Ilja Leonard Pfeijffer

» heel incidentgestuurd.'

Het brengt hem op een anekdote uit de jaren negentig, toen D66'er Hans van Mierlo minister van Buitenlandse Zaken was. 'Er was een incident, ik ben vergeten wat het was, en journalisten liepen onmiddellijk naar hem toe om te vragen: minister, wat vindt u ervan? Van Mierlo zei: dat weet ik niet, daar moet ik over nadenken. Zo'n antwoord zou vandaag de dag ondenkbaar zijn.'

'Je ziet dat bij Frans Timmermans. Hij is een representant van een te nadenkende, te analytische vorm van politiek en heeft de grootste moeite om zich staande te houden in het door incidenten gestuurde circus dat de politiek is geworden.'

Succesvol populist

En Wilders? 'Dat is het voorbeeld van een succesvol populist. Hij heeft geen visie, hij roept dingen die hem zetels opleveren. Wilders komt in de problemen als hem iets van een visie wordt gevraagd. Dan vervalt hij in tegenstrijdigheden.'

Af en toe komt een straatmuzikant voorbij en tegen een palazzo iets verderop zit een morsige man vrij doelloos een harmonica open en dicht te trekken. Muziek onderbreekt het gesprek. Niet zo vreemd in de stad die een van de grootste Italiaanse *cantautori* (singer-songwriters) koestert: Fabrizio De André. 'Grote zanger, wordt nog veel nagezongen op straat', beaamt Pfeijffer. Maar zijn werkkamer kijkt uit op het plein voor de kathedraal. 'Dan is acht uur wel wat veel.'

Terug naar de crisis van de democratie. 'Die is zo vanzelfsprekend geworden dat mensen niet goed meer snappen wat een democratie is en denken dat dit het recht is om je eigen dictator te kiezen. Mag Trump doen wat hij wil omdat hij de verkiezingen heeft gewonnen? Zo werkt dat niet. Dat

je op één moment een meerderheid van stemmen hebt gekregen, geeft je niet het mandaat om vervolgens gerechtelijke uitspraken te negeren, de wet te overtreden of het parlement te passeren.'

'Dat Trump aan honderd dagen genoeg had om zo'n beetje de hele Amerikaanse democratie af te schaffen, is niet omdat hij zo slim is. Hij heeft de cognitieve capaciteiten van een rancuneus kind. Dat hij slaagt, is omdat ze het hem laten doen. De Republikeinen geven geen kik.'

Sommige politologen zeggen dat een verlies aan gemeenschapsgevoel meer ruimte heeft geschapen voor populist. 'Ik ben huiverig om te pleiten voor een terugkeer naar het gemeenschapsgevoel. Dat is wel heel erg een CDA-achtige invalshoek. Individualisme is een verworvenheid. De vrijheid om je aan de gemeenschap te onttrekken.'

Op een ander ni-

veau zoekt hij wel een oplossing in het gemeenschappelijke. 'Een van de belangrijkste vragen is nu: hoe krijgen we weer een gemeenschappelijke waarheid? Dat is een van de problemen bij het verlies aan samenhang van de maatschappij. Als je het niet eens bent over een basisniveau van feitelijkeit, hoe kun je dan met elkaar in debat?'

Hij is aan het kauwen op deze vragen. 'Het is allemaal nog in de kraamkamer. Mijn boeken groeien organisch. Als ik begin, heb ik geen flauw idee hoe het afloopt, kan ik

met plezier elke dag achter mijn bureau gaan zitten. Ik ben zelf ook heel benieuwd hoe het verdergaat.'

Om ons heen bestellen mensen aperol spritz, een biertje, witte wijn. Op ons tafeltje staan alleen koffiekopjes en waterglazen. De schrijver heeft de alcohol afgezworen nadat Stella hem een ultimatum had gesteld. 'Stoppen met drinken is een van de moeilijkste

'Vroeger ging ik om vijf uur op het terras zitten en ging ik met sluitingstijd naar huis.'

dingen die ik ooit heb gedaan. Niet alleen dat ik van de drank af moest blijven, maar ook dat mijn zelfbeeld, mijn dagindeling, daar zo op was afgesteld dat ik mezelf opnieuw moest uitvinden. Een van de schokkendste ontdekkingen, helemaal in het begin, was hoeveel tijd ik opeens had.'

Grijnzend: 'Vroeger ging ik om vijf uur op het terras zitten en ging ik met sluitingstijd naar huis. Nu neem ik om vijf uur een cola of een ijsthee, en misschien nog een, maar dan heb je geen zin meer en is het zes uur en heb je nog de hele avond voor je.'

En een helder hoofd. 'Zo was er nog een heel nieuw fenomeen dat ik kende van horen zeggen, maar waar ik nooit zelf kennis mee had gemaakt. Dat was de ochtend.'

In het begin schaamde hij zich ervoor dat hij niet dronk. 'Ik zat natuurlijk nog steeds op een terras en dan gebeurde het wel eens dat Nederlanders die naar mij op zoek waren, zagen dat ik niet dronk. Ik wilde in het begin liever niet dat ze me zo zagen, zonder drank. De dandy naar wie ze op zoek waren, bestond niet meer.'

'Dat gevoel van schaamte is heel paradoxaal. En wat ook heel moeilijk is, is stoppen zonder dat daar een beloning tegenover staat. In mijn geval was dat Stella, ik wil een leven met Stella.'

'Ik deed het voor Stella, dat was in eerste instantie de manier waarop ik het aan mezelf kon verkopen. Daar kon ik zelfs trots op zijn, een grote, romantische geste. Het heeft een paar maanden gekost voordat ik durfde toe te geven dat ik het eigenlijk ook voor mezelf deed.' «

Marc Leijndekker is correspondent voor Het Financieele Dagblad.

“
'Dat Trump aan honderd dagen genoeg had om zo'n beetje de democratie af te schaffen, is niet omdat hij zo slim is'

Ilja Leonard Pfeijffer

Flower
ring, 18 krt. goud met aquamarijn, rubeliet of amethyst.

 Chris Sommer®

Overslingeland 23 4225 NK Noordeloos 0184 651343 www.chrissommer.nl info@chrissommer.nl

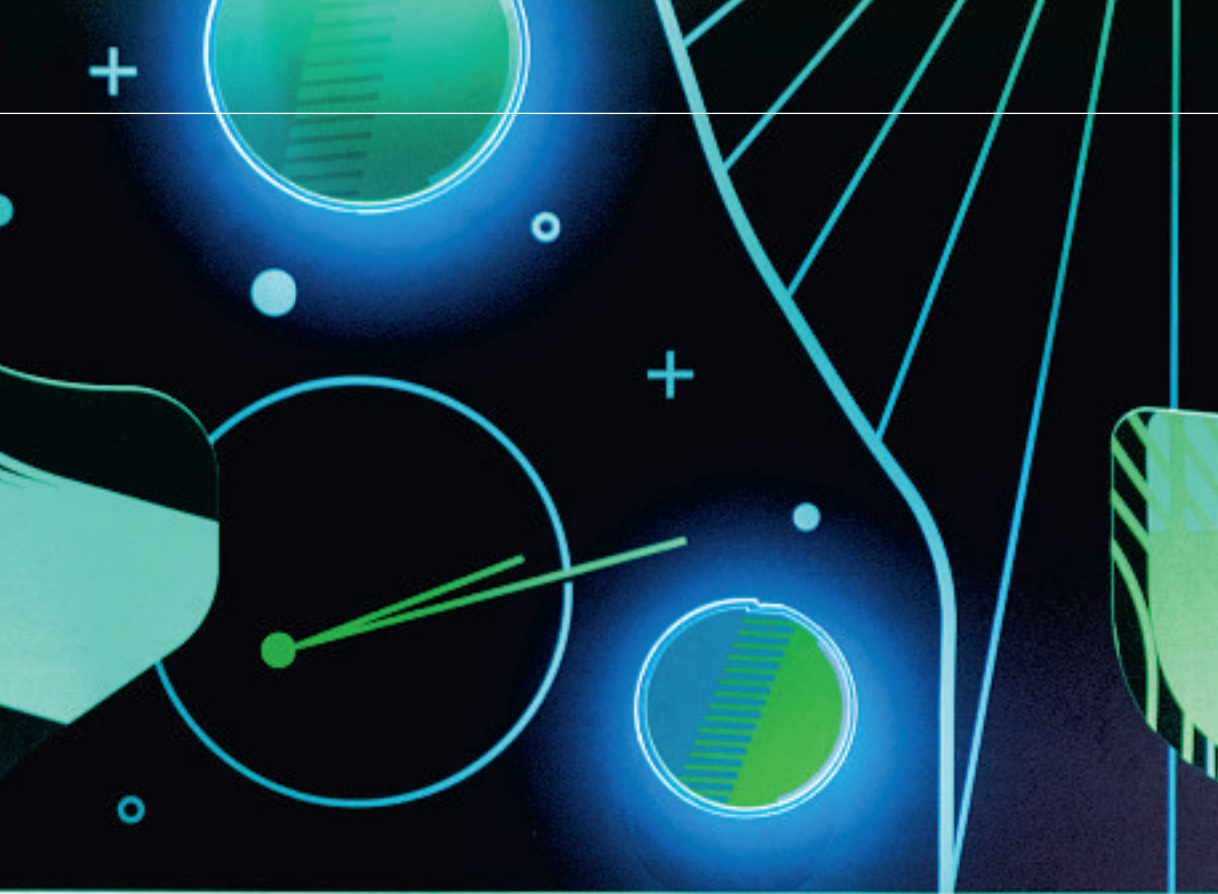

ACHTER DE SCHERMEN VAN SPOTIFY, EUROPA'S ENIGE ECHTE TECHKAMPIOEN

Als enige internetbedrijf van Europese makelij kan Spotify zich meten met het geweld uit Silicon Valley. In Stockholm droomt oprichter Daniel Ek van een miljard gebruikers voor zijn audioplatform – met dank aan AI. ‘Ouders hebben liever dat hun kinderen op Spotify zitten.’

Door Roel Verrycken

Spotify's oprichter en ceo Daniel Ek: 'Wat is muziek en wat zal muziek zijn in de toekomst? Dat zijn in deze tijd de discussies.'

E

Een beetje zichzelf respecterend techbedrijf geeft zijn vergaderzaal namen met een betekenis – bij SpaceX zijn ze genoemd naar astronauten, bij Airbnb naar populaire bestemmingen, bij het vroegere Twitter naar vogels – en dat is in het hoofdkwartier van Spotify in hartje Stockholm niet anders.

Early Bird, Rap Caviar, Urban Poet, Power Walk: de muziekliefhebber herkent ze als populaire playlists op het audioplatform. 'Want muziek roept emoties op, en ruimtes doen dat ook, luidt de ingestudeerde uitleg van de Spotify-medewerkster die een rondleiding geeft in de kantoorgebouwen. Er is onder meer een tot in de puntjes uitgeruste opnamestudio waar de zanger van Måneskin onlangs een cover van Miley Cyrus kwam opnemen, en een 'autokamer' waar een simulator van een Volkswagen staat om nieuwe functies te testen die zo weinig mogelijk afleiden.

Van Bach tot Bad Bunny

De keuze voor die playlists is geen toeval: ze zijn een van de motoren van het enorme, haast on-Europese succes van Spotify. Negentien jaar na zijn oprichting telt het Zweedse bedrijf 678 miljoen gebruikers wereldwijd, onder wie 268 miljoen die maandelijks een per land verschillend bedrag betalen «

Achtergrond

Spotify

Spotify is hoofdsponsor van FC Barcelona; het logo staat op de shirts.

» voor de schier eindeloze catalogus van muziek van alle denkbare genres (van Bach tot Bad Bunny), achtergrondgeluid, podcasts en sinds kort ook audioboeken. Honderd miljoen van hen wonen in Europa, een mijlpaal waarvoor Spotify onlangs een groepje Europese journalisten in de Zweedse

hoofdstad uitnodigde. Ceo en oprichter Daniel Ek durft zelfs het B-woord in de mond te nemen: *'billion'*. Hij droomt van een miljard gebruikers, bij voorkeur tegen 2030. Daarmee zou Spotify in regionen terechtkomen die voorlopig alleen zijn weggelegd voor apps als YouTube, Instagram, TikTok of ChatGPT. Ek wil niet op het cijfer afgerekend worden door Wall Street-analisten. Hij ziet het eerder als een soort 'poolster' waar

hij naartoe navigeert. 'Ik denk echt dat een enorm groot deel van de wereldbevolking een betalende klant van Spotify kan worden', zei Ek in Stockholm in een uiterst zeldzaam gesprek met de media.

Optimistisch over Europa

De 42-jarige Spotify-baas, die met een vermogen van ruim 8 miljard euro rijker is dan Taylor Swift, Rihanna en Jay-Z – de drie best verdienende muzikanten – samen,

maakte van de gelegenheid gebruik om zijn geloof in Europa als ondernemend continent te delen. In een tijd waarin de verhoudingen in de wereld verschuiven en velen tot de ongemakkelijke vaststelling komen dat we ons digitale leven bijna volledig hebben uitbesteed aan Amerikaanse bedrijven, is een breed gedeelde teneur dat Europa hopeloos achterop hinkt. 'De techindustrie is gigantisch, en Europa's aandeel daarin is heel

Spotify vindt de weg omhoog

Prijs aandeel Spotify, in \$

© FD | BRON: BLOOMBERG

klein', kopte The Wall Street Journal vorige week.

'Ik ben optimistischer dan ooit over Europa als locatie om te ondernemen', countert Ek, gekleed in een Scandinavisch stijlvolle marineblauwe outfit en spierwitte On-sneakers. 'De hoeveelheid talent is duizelingwekkend. Dus wat meer zelfvertrouwen mag. Om een of andere reden zijn we zelf gaan geloven in dat negatieve narratief.'

Spotify vs. Apple

Ek geeft toe dat we als continent een grote technologische revolutie hebben gemist, maar zegt dat we uitstekend gepositioneerd zijn voor de volgende. 'We hebben razend interessante bedrijven in bijvoorbeeld fintech. In zo'n streng gereuleerde technologie kun je niet zomaar op een knopje drukken en naar 100 miljoen gebrui-

kers gaan. Want dat is wat ik veel ondernemers in Amerika zie doen: springen op een idee voor snelle winst. Wij zijn wat meer missiegedreven, wat zich goed leent voor bedrijven die wat meer tijd vergen om op te bouwen. We moeten het natuurlijk wel stimuleren.'

Als enige platform van Europese makelij kan Spotify zich meten met de bedrijven uit Silicon Valley, ondanks Amerikaanse tegenwerking, zegt Ek. Spotify trok de markt van audiostreaming naar zich toe en hield zo onder meer Apple af. Dat kwam tien jaar geleden met veel fanfare met een concurrerende dienst, maar kon Spotify niet inhalen. Met de iPhone-maker leeft Spotify al lang in onmin, en Ek liet de kans niet liggen om nog eens flink uit te halen.

Als beheerder van de App Store heeft Apple een extreem machtige greep op wat er gebeurt op

smartphones, de primaire manier waarop mensen over de hele wereld het internet gebruiken. Apple misbruikt die positie al jaren, zegt Ek. Apple legt appmakers op zijn betaalsysteem te gebruiken en roomt 30 procent van alle omzet uit aankopen die in die apps plaatsvinden af.

'Dat is een echt probleem', zegt Ek. Hij is 'blij' met de manier waarop de EU met de Digital Markets Act optreedt om een eerlijkere markt te krijgen, maar dan moet die wel goed afgedwongen worden. 'Want Apple laat geen kans liggen om alles aan zijn laars te lappen wat een overheid of een rechtbank in welk land dan ook zegt.'

Met Spotify had Ek negentien

jaar geleden een oplossing voor het moeras van piraterij waarin de muziekindustrie bij de doorbraak van het internet was weggezonden. Vandaag is het Zweedse bedrijf marktleider in de manier waarop de mensheid muziek consumeert. Van de bijna 30 miljard euro omzet die in de muziekindustrie omgaat, komt driekwart via streaming. Daaruit wisten de Zweden vorig jaar

ook voor het eerst winst te halen (1,1 miljard euro), al hadden ze daar wel een stevige herstructurering voor nodig. Een vijfde van het personeel werd in twee rondes ontslagen. Vandaag werken er 7500 mensen voor Spotify.

Vanuit die positie aan de top van de muziekipiramide is de wereldwijde invloed van Spotify – beschikbaar in 184 landen – enorm. Ek haalt onder meer het voorbeeld aan van reggaeton, een typisch

Latijns-Amerikaans genre met pompende beats, dat een globaal fenomeen werd doordat het via het streamingplatform grenzen overstak. Dat de muziekindustrie zich vandaag 'in een gezonde positie' bevindt, schrijft Spotify graag op zijn eigen conto. Het bedrijf en de sector groeiden de voorbije twee decennia hand in hand, klinkt het in Stockholm.

Superfan-abonnement

Spotify betaalt artiesten en songschrijvers niet rechtstreeks uit, maar wel via de rechtenhouders, zoals platenlabels, waarvan de grootste ook aandeelhouder van Spotify zijn. Langs die weg sijpelen de inkomsten die het bedrijf haalt

uit abonnees en uit advertenties door naar de eigenlijke muzikmakers. In tien jaar is die som vertienvoudigd.

In 2014 betaalde Spotify 1 miljard dollar (880 miljoen euro) uit, in 2024 was dat 10 miljard dollar. 'Dat is meer dan welke verkoper dan ook van muziek ooit heeft uitgekeerd in de geschiedenis van de industrie', zegt Bryan Johnson, bij Spotify verantwoor-

delijk voor artiesten en partnerschappen. 'Dat is echt een positief verhaal. Op elk vlak stijgen de royalty's voor artiesten. In Europa waren er in 2024 alleen al meer dan 17.000 artiesten die meer dan 10.000 euro verdienden.'

Net als andere streamers betaalt Spotify artiesten geen vast bedrag per afgespeeld lied – zoals vroeger per verkochte cd – maar verzamelt het hun inkomsten maandelijks in een pot en verdeelt die dan »

“
'Apple mist geen kans om alles aan zijn laars te lappen wat een overheid of rechtbank zegt'

Daniel Ek

Achtergrond

Spotify

» proportioneel onder artiesten per markt. Als je als artiest in jouw land 1 procent van alle streams scoort, krijg je 1 procent van de inkomsten, ongeacht of je fans bijvoorbeeld alleen naar jou luisteren. Het gemor daarover bij artiesten, die een groter deel van de koek willen, is gebaseerd op misverstanden, zegt Johnson.

Misschien dat Spotify zichzelf populairder kan maken in de muzikantengemeenschap met een nieuw type abonnement? De geruchtenmolen wil dat Spotify werkt aan een formule voor 'superfans', die maandelijks meer neertellen om hun favoriete artiesten te steunen, in ruil voor hogere geluidskwaliteit en vroegere toegang tot concerttickets.

Het plan lekte onlangs uit, maar in Stockholm draaiden alle toplui van Spotify eromheen. 'We opereren op het kruispunt van fans en artiesten, en allebei hebben ze hun behoeften', zegt Ek. 'Het moeilijkste vraagstuk voor ons is om een win-win-situatie te creëren.'

Spotify – dat in 2018 koos voor een beursnotering in New York, waar het na Stockholm ook zijn grootste kantoor heeft – presenteert zichzelf vandaag als een leverancier van bijna alles wat door je oren gaat. Meer dan alleen muziek dus. Onlangs kwamen er in sommige markten audioboeken bij. Jaren geleden sprong Spotify al op podcasts, op een moment dat het medium nog vooral circuleerde in de kringen van early adopters.

Het bedrijf nam enkele toonaangevende podcaststudio's over en sloot een megadeal met Joe Rogan,

'We opereren op het kruispunt van fans en artiesten, met elk hun behoeften.'

de godfather van de podcast in de VS, die vorig jaar vernieuwd werd voor 250 miljoen dollar. Al een miljard mensen luisterden naar minstens één podcastaflevering via Spotify. Een indicatie van hoe groot het format is geworden, al is dat nog relatief vergeleken met muziek in streamingland. Taylor Swift werd in 2024 alleen al meer dan 26 miljard keer beluisterd.

Diezelfde Rogan deed Spotify nog meer horizons verkennen. 'Joe wilde dat we ook video gingen doen', zegt Ek. 'Ik zei: *'Sure'*, maar ik weet niet wie daarnaar gaat kijken. Maar ja hoor, het bleek dat mensen video willen.'

“

'In het begin was de vraag: hoe krijgen we piraterij klein? Nu: wat zal muziek zijn in de toekomst?'

Daniel Ek

AI-assistent

Gustav Söderström, de chieft product officer van Spotify, ziet dat podcasts een versmelting zijn geworden van klank en beeld. 'Podcasts zijn eigenlijk een videomedium geworden. Bijna niemand begint er nog een zonder beeld. Dat was eerst een uitdaging, want we moesten ons

businessmodel aanpassen. Nu is het een groot succes.'

Spotify wil evenwel geen concurrent van YouTube worden. 'We willen eigenlijk zo anders mogelijk zijn', zegt Söderström. De productbaas stelt dat Spotify wil wegblijven van korte filmpjes die in een einde-loze stroom worden geserveerd. De Zweden willen zich afzetten tegen andere grote internetplatformen die gebruikers aan hun scherm geplakt houden.

Omdat aan Spotify veel minder schermtijd verloren gaat, is die gebruikerservaring veel positiever, weet het bedrijf uit feedback. 'Anders dan bij anderen vinden gebruikers dat tijd op Spotify goed besteed is. De lakmoesproef ligt bij ouders: zij hebben liever dat hun kinderen op Spotify zitten. Nog geen 10 procent van onze inkomsten halen we uit advertenties, dus we zijn helemaal niet zo afhankelijk van engagement en dopamine.'

En de toekomst? Het zal niet verbazen dat de Spotify-lui in Stockholm de mond vol hebben van de revolutie die de hele (tech-) wereld overspoelt: artificiële intelligentie. Spotify zet allang in op AI om zijn muzikaanbod zo veel mogelijk op maat en op basis van luistergedrag samen te stellen, en dat zal alleen maar meer worden. Er zit een slimme assistent aan te komen, AI DJ, die al in een heleboel markten wereldwijd gelanceerd is

DONALD TRUMP IS EEN HOOSBUI

en die op eenvoudig verzoek heel gepersonaliseerd luisteradvies kan verschaffen.

Hij luistert naar verzoeken als: 'Speel me wat indienummers die ik nog niet eerder heb gehoord.' Of: 'Geef me de interessantste podcasts over batterijen.'

Het maakt Söderström nieuwsgierig naar de nieuwe hardware die iPhone-designer Jonathan Ive voor OpenAI, maker van ChatGPT, gaat ontwerpen. Ook hij heeft geen idee hoe de opvolger van de smartphone eruit zal zien, maar audio zal er zijn. 'Mijn vermoeden is dat het iets wordt wat je constant draagt, maar niet meer *screenfirst*. Dat is potentieel heel goed voor ons.'

Iedereen Mozart

Ek verwacht ook grote ontwikkelingen voor wie muziek wil maken. Dankzij AI worden de barrières daarvoor alsmaar lager. 'Mozart moest een hele symfonie in zijn hoofd krijgen. Je moest een absoluut genie zijn om muziek te componeren. Nu kan iedereen in vijf minuten een beat creëren. Het zal niet geweldig zijn, maar het is iets creatiefs. Uiteraard zijn er veel terechte vraagtekens, maar ik ben vooral enthousiast. Er gaat ergens een kind zonder middelen waanzinnig goede muziek maken op een manier die we niet voor mogelijk hielden.'

Het maakt de Spotify-oprichter filosofisch. 'In het begin was de vraag: hoe krijgen we piraterij klein? Hoe maken we de muziekindustrie groter dan ze ooit geweest is? Nu zijn we op het punt beland dat de interessantste discussies gaan over: wat is muziek en wat zal muziek zijn in de toekomst?'

© De Tijd

«

Roel Verrycken is redacteur van het Belgische dagblad De Tijd.

Met zijn 'liberation day' joeg Donald Trump in april de markten flink de stuipen op het lijf: aandelen doken in de min en obligaties maakten de rol van schokdemper opnieuw niet waar.

Veroorzaakte Trumps handelsoorlog een structurele verandering in het functioneren van de wereld-economie en in het verlengde daarvan de financiële markten?

Het FD wilde weten of ik als rentenierende belegger mijn beleid al had aangepast. Het antwoord is nee. Beleggen is in mijn ogen een bezigheid met een lange tijdshorizon, dus van een verlies van 20% in twee maanden lig ik niet wakker.

De meeste beleggers maken zich veel te druk over zaken die doorgaans tijdelijk van aard zijn: hoe hoog de bbp-groei in het tweede kwartaal zal zijn, in welke maand de Fed de rente verlaagt, fictieve importtarieven van 145% die een maand later naar 30% zijn verlaagd. Die bepalen zelden het rendement voor de komende tien jaar.

Het wanbeleid van Trump domineert dagelijks de headlines, maar over iets meer dan drie jaar is hij alweer weg. Recessies, presidenten, handelsoorlogen: het voelt heel relevant, maar achteraf gezien blijkt het doorgaans slechts tijdelijke ruis.

De meeste beleggers zijn als het ware geobsedeerd door het weerbericht van morgen, terwijl ze zich alleen druk zouden moeten maken over wat er met het klimaat gebeurt. Trump is een hoosbui, een depressie – vooruit, een orkaan – maar voor een belegger met een *tijdsframe* van 40 jaar van voorbijgaande aard.

Wat is dan wel relevant? Theoretisch zijn dat zaken als evenwichtsgroei, waardering en inflatie, maar in de praktijk speelt de structurele ontwikkeling van het vermogen in de wereld een minstens even grote rol: vraag en aanbod van beleggingsproducten, zoals aandelen, obligaties, goud en de bitcoin.

Drie keer raden wat er met de prijs van een aandeel gebeurt als door een groeiend vermogen de vraag naar aandelen sneller stijgt dan het aanbod ervan: zelfs bij een handelsoorlog kan de prijs nog steeds omhooggaan.

Is Trump in staat om een significante invloed op die langetermijnvariabelen te hebben? Er is zo'n scenario denkbaar (Trump's *Big and Beautiful Greater Depression*), maar het is net zo goed denkbaar dat Trump juist de opmaat vormt voor een glorieuze tegenbeweging.

Welke van de twee het wordt, weet ik uiteraard ook niet, maar één ding weet ik wel zeker: nu gokken op die Greater Depression, om over drie jaar toch met een positieve uitkomst geconfronteerd te worden levert doorgaans veel stress én suboptimale rendementen op.

Kern van de zaak is: bent u een pessimist of een optimist? Van u weet ik het niet, maar ik heb me de afgelopen maanden geen moment druk gemaakt over de oplopende verliezen van mijn beleggingsportefeuille. Of dat optimisme misplaatste beroepsdeformatie is of een correcte inschatting, zal de komende 40 jaar moeten blijken. «

Lukas Daalder was chiefinvestment officer bij BlackRock.

In een lelijke eend naar Italië en slapen op een pingpongtafel

We bewaren ze in albums, oude schoendozen of op een usb-stick onder in een la: onze oude vakantiefoto's. Voor dit zomermagazine vroegen we bekende FD-lezers naar het verhaal achter een van de favoriete foto's uit hun jeugd.

Door Jean Dohmen

VAKANTIEFOTO 1:
KLAAS KNOT (1967)

*Zojuist afgezwaaid
als president van De
Nederlandsche Bank.*

De lange jongeman met de donkerblauwe rugzak en het kartonnen liftbordje ('DRACHTEN') is economiestudent Klaas Knot. Het is 1987 en hij is zojuist teruggekeerd van een twee weken durende liftvakantie met goede vriend Nico naar Italië.

'Wij liften in die tijd best veel. Je wilde als student – ik was tweedejaars economie in Groningen – natuurlijk zo min mogelijk geld uitgeven aan reizen. Zo kwamen we op het idee om naar Italië te liften. Nico's vader kende in Warnsveld een transportbedrijf dat met grote trucks op Duitsland reed. Als we ons daar om zeven uur 's ochtends meldden, konden we meerijden tot Neurenberg.'

'Daar kregen we een rit naar München, waar we in een café terecht kwamen en, hoe zal ik het zeggen, de tijd een beetje uit het

oog verloren. We hadden geen idee waar we moesten slapen. Toen hebben we de tent maar in de tuin van de cafébaas opgezet.'

'De volgende ochtend kregen we een lift van een Duitser in een lelijke eend, een Citroën 2CV, die ons over de Brennerpas naar Italië bracht. Die knaap was zo'n overtuigde eendrijder, die voortdurend andere eendrijders groette. Ik vond het vreselijk.'

In Italië bivakkeerden Knot en zijn vriend een tijdje aan het Gardameer, waarna ze met de trein verder reisden naar Florence.

Ook overnachten op de terugreis was improviseren. Er is nog een foto, daarop ligt hij in een slaapzak in de buitenlucht met op de achtergrond de Alpen. 'We moesten om elf uur 's avonds bij de jeugdherberg in Innsbruck zijn. We klopten om vijf over elf aan, maar alles was potdicht. Het enige wat we zagen, was een pingpongtafel, en daar zijn we toen maar op gaan slapen.

Ik had die reis sowieso alleen een slaapzak en zo'n matje bij me. De volgende ochtend zijn we braaf aangeschoven voor het ontbijt.'

'Daarna verliep de reis snel. We kregen een lift van een kledinghandelaar die drie keer per week met zijn Mercedes op en neer pendelde tussen Frankfurt en Amsterdam. Die reed verschrikkelijk hard, meer dan 200. Ik leerde toen dat mensen die heel hard gas geven een tweede, daarvan afgeleide hobby hebben: ze willen de hele tijd aan de andere mensen in hun auto uitleggen hoe veilig ze wel niet rijden – ik vermoed een soort bezwering. Wij vonden het allang best. De foto met het liftbordje is van een dag later toen ik bij mijn ouders in Drachten aankwam.'

Als president van DNB reisde Knot tussen 2011 en 2025 de halve wereld af, al staat Frankfurt als bestemming van zijn dienstreizen met stip op een. In de zomervakanties in die tijd, die nooit meer dan drie weken duurden, bleef hij Italië trouw. Hij heeft nog een tijdje in Pavia met een Erasmusbeurs gestudeerd en spreekt de taal. In de twee weken die hij rond Kerstmis vrij was, zette hij koers naar meer exotische bestemmingen als Zuid-Afrika, Oman en Tanzania.

Zoals bij meer mensen van zijn leeftijd waren buitenlandse reizen in zijn jeugd niet vanzelfsprekend.

Economiestudent Klaas Knot in 1987 bij zijn ouders in Friesland, net teruggekeerd van een liftvakantie naar Italië.

Zijn eerste buitenlandse reis als kind in de jaren zeventig was met zijn ouders naar het Sauerland. 'Daar zaten we in een hotelletje. Voor mijn ouders was dat trouwens ook hun eerste buitenlandse reis. We bleven in die tijd meestal in Nederland. Zo zijn we een paar keer naar een vakantiepark in Heerde, onder Zwolle, gegaan: De Koerberg, waar mijn ouders een huisje hadden gehuurd. Bos en heuvels – je kon er als kind van een jaar of 10 geweldig spelen. Ik herinner me ook dat ik, nadat we net waren aangekomen, een enorme lel tegen mijn voetbal gaf en er een ruit van ons huisje aan diggelen ging. Mijn ouders waren toen even wat minder blij met mij.'

Zijn eerste vliegreis? 'Dat was pas in 1992 met mijn toenmalige vriendin en huidige vrouw. Twee weken naar Rhodos. Ik was aio bij de universiteit geworden en kreeg 1400 gulden per maand. Reken dat maar eens om.' Schaterlach.

Nu hij de deur bij DNB voor het laatst achter zich heeft dichtgetrokken, heeft hij eindelijk tijd om er langer tussenuit te gaan. Plannen heeft hij nog niet. 'Het is mijn bedoeling even een tijdje rustig aan te doen en niet meteen – hop – naar de volgende baan te gaan.' «

Jean Dohmen is redacteur van Het Financieele Dagblad.

Interview
Emma Holten

‘Het idee dat een bankier meer waard is dan een verpleegkundige is absurd’

De Deense feminist Emma Holten
rekent af met de klassieke economische
logica, die volgens haar te mannelijk is.

Voorals zorg moet eindelijk op
waarde worden geschat.

Door Daan Ballegeer
Fotografie: Emil Malmborg

Holtens boek 'Tekort' is een pleidooi voor een andere, vrouwelijke economie.

E

Een kwart van de Europese mannen tussen 18 en 44 jaar gelooft dat vrouwen vaak overdrijven bij beschuldigingen van misbruik of verkrachting. Het cijfer is afkomstig uit recent onderzoek van het Europees Instituut voor gendergelijkheid. Ruim drie op de tien vrouwen in de EU hebben vanaf hun vijftiende fysiek of seksueel geweld meegemaakt. Bijna een op de vier mannen vindt dat vrouwen op sociale media seksistische, denigrerende of beledigende reacties mogen verwachten als ze hun mening delen.

Het zijn verontrustende cijfers, zegt Emma Holten (34). In haar favoriete café Bevar's, gelegen in het *Latinerkvarteret* (Latijns kwartier) van Kopenhagen – een wijk die bekendstaat om haar hippe, alternatieve en studentikoze sfeer – vertelt de Deense feminist, mensenrechtenactivist en schrijver dat ze zich ernstig zorgen maakt over toxische mannelijkheid en online vrouwenhaat. 'Ik spreek vaak op scholen. Soms zie ik jongens die T-shirts dragen met opschriften als *Fuck feminism*.'

Zulke jongeren voelen zich ongezien, denkt ze. 'Ik wil geen excuses voor ze maken. Maar als je jongens systematisch vertelt dat hun waarde afhangt van hoeveel ze verdienen en hoe mooi de vrouwen

Interview

Emma Holten

» zijn met wie ze seks hebben, zullen sommigen radicaliseren. Dan zijn ze vatbaar voor gemeenschappen die zeggen: jij bent wél belangrijk, omdat je man, wit of moslim bent.'

Holten weet uit eigen ervaring hoeveel leed misogynie kan veroorzaken. In 2011 werden naaktfoto's van haar gestolen en online geplaatst. Er volgde een stroom aan vulgaire berichten, van tienerjongens tot vaders. Na een met verdriet gevulde periode besloot Holten zich niet langer te schamen. Ze vroeg fotograaf Cecilie Bødker om nieuwe naaktfoto's van haar te maken, en plaatste die online. Háár keuze ditmaal.

Wat veertien jaar geleden gebeurde, gaf haar bekendheid, maar dreigt haar ook te definiëren: 'Wat ik ook doe, hoe succesvol het ook is – het lijkt nooit op te kunnen tegen de sensatie rondom de meest kwetsende en vernederende episode uit mijn leven.'

Mannelijke blinde vlek

Terwijl ze ondertussen een succesvolle auteur is met veel interessante inzichten. Die zijn na te lezen in haar boek *Tekort*, dat vorig jaar verscheen en sinds kort ook in het Nederlands verkrijgbaar is. Het is een pleidooi voor een 'feministische economie' die maatschappelijke waarde centraal stelt in plaats van marktprijs. Dáár wil ze het over hebben.

Sinds de Verlichting hebben economen een wereldbeeld gecreëerd dat neerkijkt op vrouwen en zorg, stelt Holten, die de 'oervader' van de economische wetenschap, Adam Smith, op de korrel neemt. Er bestaat binnen de economie waarschijnlijk geen boek dat dichter bij de status van de Bijbel komt dan zijn klassieker uit 1776 over wat landen welvarend maakt.

Tenminste: in de optiek van Smith, een man. En mannen,

De waarde van het werk dat vrouwen doen, wordt structureel onderschat, vindt Holten.

stelde de Franse schrijver Simone de Beauvoir ooit, beschrijven de wereld vanuit hun standpunt en verwarren dat met de absolute waarheid.

Wie *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* leest, zou zomaar kunnen denken dat vrouwen niet bestaan – of in elk geval niets bijdragen, merkt Holten op. ‘Het idee dat wat zich binnen een gezin afspeelt economische betekenis kan hebben, komt in het boek van Smith niet voor. Hij beschrijft nergens waar arbeidskrachten vandaan komen. De volwassen lichamen staan plots klaar bij de fabriekspoorten zodra ze nodig zijn.’

Een knoert van een blinde vlek. ‘Zijn moeder Margaret en later zijn nicht Janet kookten, wisten en maakten schoon, zodat hij kon schrijven en lesgeven.’ Hoe dat past binnen Smiths theorie dat iedereen handelt uit eigenbelang, bleef in zijn bijbel onbesproken.

Toch wist Smith beter, merkt Holten op. ‘In de eerste zin van zijn boek over morele gevoelens (dat zeventien jaar vóór *The Wealth of Nations* verscheen, red.) schrijft hij dat mensen, hoe egoïstisch ze ook lijken, plezier beleven aan het geluk van anderen – zelfs als ze daar niets voor terugkrijgen. Hij begreep de betekenis van liefde, van kunst, van het verrijken van anderen. Zijn moeder zat in zijn filosofie, maar niet in zijn economie.’

Als cultuurtheoreticus, zegt Holten, heeft ze een bredere blik op de samenleving dan de meeste economen. ‘Hun behoefte aan mechanische verklaringen weegt zwaarder dan de werkelijkheid. Als je vraagt of gewone mensen voortdurend nadenken over hun “nutsmaximalisatie”, dan geven ze toe van niet. Maar ze willen het zo graag geloven.’

De waarde van het werk dat vrouwen doen, wordt structureel onderschat, betoogt ze. Vrouwen doen volgens het Internationaal Monetair Fonds drie keer zoveel onbetaald zorgwerk als mannen: twee keer zoveel kinderopvang, vier keer zoveel huishoudelijk werk. Zelfs in Denemarken, waar

zorg het meest gelijk verdeeld is, doen vrouwen dagelijks gemiddeld 54 minuten meer onbetaald werk dan mannen.

In de EU verliezen vrouwen jaarlijks naar schatting €242 mrd aan loon door ongelijk verdeelde zorgtaken. Holten: ‘Met welk onbetaald werk moeten vrouwen precies stoppen als ze meer tijd willen vrijmaken voor betaald werk?’

Voor Holten is dat de kern: lonen zijn prijzen, maar prijzen weerspiegelen niet altijd werkelijke waarde. ‘Economen gebruiken alleen prijzen als maatstaf, en dat maakt het enorm lastig om te vechten voor meer van alles waar moeilijk een prijskaartje aan te hangen is: zorg, onderwijs, vriendschap, vrije tijd, natuur, kunst, liefde.’

Ze begrijpt het verlangen van economen als Gary Becker om »

“**‘Met welk onbetaald werk moeten vrouwen stoppen als ze meer tijd willen maken voor betaald werk?’**

Emma Holten

Interview

Emma Holten

» menselijke relaties in modellen te gieten. De Amerikaan won in 1992 de Nobelprijs voor de Economie met zijn theorieën over hoe gezinnen tot stand komen, functioneren en uiteenvallen. Kinderen beschouwde hij als 'huwelijksspecifiek kapitaal'.

Becker probeerde orde te scheppen, zegt Holten. 'Het is eng om mens te zijn: je bent afhankelijk van anderen, je kunt ziek worden, je kind verliezen, hopeloos verliefd worden op iemand die jou niet wil. Ik begrijp dat er mensen zijn die hopen dat perfecte wiskunde ze grip kan geven op alles wat chaotisch en angstaanjagend is in het leven.'

Weggezet als naïef

Een feministische economie, zegt ze, draait om waarde, niet om prijs. 'Elke poging om daarover te spreken wordt al snel weggezet als emotioneel, naïef of onwetenschappelijk. Maar dit is geen bureaucratische kwestie of iets waar de markt neutraal over oordeelt. Het is ideologisch. Het idee dat een bankier meer waard is dan een verpleegkundige, is voor de meeste mensen absurd, maar voor economen is het doodnormaal.'

Diezelfde blinde vlek maakt volgens Holten dat economen worstelen met het concept van kinderen. 'Als opvoeding binnen een gezin waardevol was, zou iemand ervoor betalen, redeneren ze. Daarom zien ze het als een vrijetijdsbesteding. Een hobby. Het verbaast me niet dat er een vruchtbaarheids crisis is. Als iets

niet wordt gezien als waardevol, stoppen mensen er uiteindelijk mee.'

De onderwaardering van vrouwen en van zorgwerk is geen fout in het huidige systeem, vindt Holten: het is er gewoon een kenmerk van.

Onderwijs en zorg zijn goedkoop, stelt ze, omdat lonen in 'vrouwelijke' sectoren niet in verhouding staan tot de waarde van het geleverde werk. 'Verpleegkundigen mag je niet zien als kosten, maar als investering. Gezonde mensen dragen meer bij aan de samenleving. Maar zoiets is moeilijk te beprijzen, net als de langetermijnwaarde van opvoeding.'

In de feministische economie is

“**‘Als opvoeding waardevol was, zou iemand ervoor betalen, redeneren economen. Ze zien het als een hobby’**

Emma Holten

zorg geen bijzaak. 'Zorg is een constante in ieders leven. Het is de reden dat we hier allemaal zijn. Niemand leeft zonder zorg van anderen. Zorg maakt al het andere werk mogelijk.'

Ondertussen krijgen mannen in de 'echte economie' wel het volle pond betaald. Dat kan ze volslagen verkeerde ideeën geven over hun waarde, zegt Holten, die meent dat mannen zo ook zichzelf tekortdoen.

'Onbetaalde zorg is niet alleen een last, maar ook een bron van geluk, zoals tijd doorbrengen met je kinderen.'

Verrassend genoeg is Holtens boodschap niet zozeer dat vrouwen onderdrukt zijn en zich moeten bevrijden. Wel dat mannen worden onderdrukt door een samenleving die ze ontegenwoordigt te geven en hun kansen op persoonlijke groei en verbinding met hun kinderen be-

perkt. 'Ik ben nieuwsgieriger naar een samenleving waarin de levens van mannen meer lijken op die van vrouwen dan omgekeerd.'

Als samenleving hebben we vaardigheden als zorg, onderwijs en emotionele ondersteuning systematisch gedegradeerd, zegt ze. 'Alsof ze vanzelfsprekend zijn. Dat is niet zo: de crisis in zorg en onderwijs toont aan hoe schaars en waardevol deze competenties

zijn. Zorg is vaak zwaarder dan veel ander betaald werk. Het vergt empathie, intelligentie en inzicht.'

Maar dat wordt dus niet weerspiegeld in het loon. Zoals antropoloog David Graeber ooit opmerkte: 'Hoe duidelijker in onze samenleving dat je met je werk andere mensen helpt, hoe lager je loon lijkt te zijn.'

Holten: 'Dat veel mannen verpleegkundig werk vernederend

‘Zorg is vaak zwaarder dan veel ander betaald werk. Het vergt empathie en inzicht.’

vinden, is een aanklacht tegen onze hele cultuur. Ergens hebben ze gelijk: vervrouwelijking is veronderend, zolang het minder loon en status betekent. Dus waarom pakken we het structurele probleem niet aan waar die reactie op wijst?’

Ze ziet een groeiend bewustzijn bij bedrijven dat zorg ook in hún belang is. ‘In Denemarken verzetten ondernemingen zich tegen bezuinigingen in de ggz. Ze zien dat ouders van kinderen met eetstoornissen of depressies stoppen met werken, net als werknemers met psychische problemen. Terwijl er krapte is op de arbeidsmarkt.’

Ze wil een nieuw verhaal vertellen waarin mannen én vrouwen gedijen, en citeert econoom Paul Samuelson, die zei dat het hem niet kon schelen wie de wetten schreef, zolang hij maar de leerboeken economie mocht schrijven.

Emmanomics

Ligt daar haar volgende missie? ‘Emmanomics!’, zegt ze met een schaterlach, die overgaat in grote ernst. ‘Als een consultant in een ziekenhuis zegt dat er elf banen weg moeten omdat dat een miljoen euro bespaart, wil ik mensen de taal en het vertrouwen geven om daar tegenin te gaan. Hoe komt hij aan dat cijfer? Zijn alle kosten en opbrengsten meegerekend? Wat betekent het voor de familie van iemand die zorg nodig heeft?’

Het is moeilijk voor zorgwerkers om te staken voor een hoger loon, meer collega’s en meer waardering, besluit Holten. ‘Als ze dat doen, sterven er mensen. Zó belangrijk is hun werk.’ «

Daan Ballegeer is EU-correspondent in Brussel voor Het Financieel Dagblad.

Column Anna Dijkman

ONGRIJPBAAR VERTROUWEN

Jaren geleden nam ik in Havana een taxi naar het hotel vanaf de dansschool waar ik een poging deed salsa te leren. Het was einde middag en ik deelde de taxi met een aantal medecursisten. De chauffeur was een joviale Cubanen en nodigde ons uit voor *guarapo*, vers suikerrietsap. Een stalletje aan de weg bij het hotel verkocht het.

Terwijl hij erheen reed, begon een Duits meisje in de taxi te gillen dat ze eruit wilde. In paniek rende ze met haar vriendin naar het hotel. Een andere passagier en ik namen de uitnodiging wel aan. Het werd een vrolijk kwartiertje met sterke verhalen en een mierzoet drankje.

Waarom vertrouwde ik de situatie wel en zij niet? Op vakantie wordt je vertrouwen doorgaans flink op de proef gesteld. Op basis van een snelle intuïtieve inschatting – gevormd door ervaring en persoonlijkheid – besluit je om je over te geven aan het onbekende. Of ren je hard weg. Misschien had dat Duitse meisje net iets vervelends meegemaakt? Hield ze niet van onverwachte gebeurtenissen?

Nu is het mislopen van *guarapo* geen halszaak. Maar vertrouwen is essentieel voor samenwerking, handel en economische voorspoed. Vertrouwen groeit bij voorspelbaarheid en wederkerigheid, en krimpt bij wispelturigheid en onzekerheid.

Dat laatste is precies wat president Donald Trump doet met zijn grillige handelsbeleid. Consumenten en investeerders houden de adem in – en vooral het geld in hun zak – en worden terughoudend, onzeker over Trumps volgende zet. Dat kost economische groei die verder gaat dan het effect van heffingen zelf.

Toch is dat niet het hele verhaal. Als je onder de motorkap kijkt, zie je dat vertrouwen gepolariseerd is. Republikenen hebben nu meer vertrouwen in de economie en verwachten een lagere inflatie dan Democraten. Onder Biden was dat precies omgekeerd.

Dat vertrouwen beïnvloedt zelfs het geboortecijfer. Dat steeg in county’s met veel Republikeinse stemmers en daalde in de Democratische county’s toen Trump in 2017 president werd. Het omgekeerde gebeurde in 2021 toen Biden aan de macht kwam.

Ook het oordeel over de aandelenmarkt verschilt. Begin mei omschreef 43% van de Republikenen die als prima of uitstekend. Dat vond slechts 16% van de Democraten. Wereldwijd lijkt er ook een verschil: Europa is afwachtend, terwijl het Midden-Oosten vol vertrouwen allerlei deals met Trump sluit.

Is het een kwestie van het glas halfvol of halfleeg zien?

Het treurige is dat het steeds meer of-of lijkt in plaats van en-en, *zero sum* in plaats van win-win. Trump is vooral goed voor de eigen achterban en dat versterkt politieke polarisatie. Maar dat heeft gevolgen.

‘Wijdverbreid wantrouwen in een samenleving legt een soort belasting op alle vormen van economische activiteit’, schreef filosoof Francis Fukuyama in zijn boek *Trust*.

Uit onderzoek blijkt dat samenlevingen met meer onderling vertrouwen, dus ook buiten de eigen groep, niet alleen welvarender maar ook gelukkiger zijn. Dat klinkt misschien net zo zoetsappig als *guarapo*, maar wil je toch niet mislopen. «

Anna Dijkman is columnist van Het Financieel Dagblad.

Een dag vol gebeurtenissen die stuk voor stuk relevant zouden zijn voor een wereldleider: er werd volop onderhandeld op 27 mei 2025 tussen Brussel en Washington over handelstarieven. In Zuid-Korea werd de staat van beleg afgekondigd. In Seattle vonden gewelddadige protesten plaats tegen christelijk-rechts.

De verwoesting van Gaza ging volop door. In Los Angeles woedden opnieuw bosbranden.

Toch was de agenda van de president van de Verenigde Staten die dag volledig leeg. 'Trump heeft vandaag niets te doen', kopte Mother Jones, een Amerikaanse website voor onderzoeksjournalistiek.

Voor de president zelf voelde het misschien anders. In de ochtend maakte hij zich op zijn eigen socialemediakanaal Truth Social druk over een transgender atleet in Californië. Hij dreigde die staat met het opschorten van alle federale subsidies, 'misschien wel voor altijd'.

Rond de middag berichtte Trump het een en ander over Vladimir Poetin. 'Als ik er niet was geweest, waren er al heel vreselijke dingen gebeurd met Rusland', aldus Trump. 'Hij speelt met vuur.' Wat Trump doet? 'Hij leest het nieuws en slingert vervolgens nieuwe, radicale posities namens onze overheid de wereld in', concludeerde Mother Jones.

Trump, onlinepresident

Een dag als deze is in twee opzichten typerend voor Trumps presidentschap. Ten eerste illustreert het hoezeer dit presidentschap zich online afspeelt. De digisfeer

Analyse *Trumps presidentschap*

VOOR TRUMP TELT HET SPEKTAKEL

Ophef veroorzaken is voor

Donald Trump een doel op zich.

De president is de hoofdrolspeler

in zijn eigen soapserie.

Door Casper Thomas

is de plek waar wordt gereageerd op actuele ontwikkelingen, beleid wordt aangekondigd en druk wordt uitgeoefend op buitenlandse leiders.

Vaak blijft het daarbij. 'TACO' is de afkorting die *Financial Times*-columnist Gideon Rachman bedacht en die inmiddels veel gebruikt wordt als het om de Amerikaanse president gaat. *Trump Always Chickens Out*, oftewel: Trump zet nooit echt door.

'Je zou ruimhartig kunnen zijn en een bericht van Trump kunnen interpreteren als een vorm van beleid. Maar woorden tellen pas mee als er daadwerkelijk beleid achter zit – of op z'n minst de mogelijkheid dat er beleid wordt ontwikkeld', schreef historicus Timothy Snyder op opiniewebsite Project Syndicate.

Nauwelijks nieuw beleid

Wat beleid ontwikkelen betreft, staat de machine in Washington al een half jaar nagenoeg stil. In de eerste honderd dagen van zijn presidentschap heeft Trump vijf wetten met een handtekening bekrachtigd, het laagste aantal voor een Amerikaanse president ooit.

Daartegenover staat een record-aantal presidentiële decreten, met veel ceremonieel getekend. Het zijn er meer dan 142 in totaal, variërend van maatregelen om migratie naar de VS te verminderen tot besluiten op het gebied van milieubeleid.

Dat voelt druk, maar bij nadere beschouwing is het merendeel van die decreten van dezelfde aard: ze breken iets af of maken een einde aan een bestaande praktijk. Veel minder vaak werd de veel moeilijkere taak van iets opbouwen uitgevoerd.

Zo ontsloeg Trump duizenden ambtenaren en schrapte hij afdelingen binnen het overheidsapparaat. Hij tekende voor het »

Analyse

Trumps presidentschap

» opheffen van diversiteits- en inclusiebeleid, het terugtrekken van de VS uit het klimaatakkoord van Parijs en het sluiten van de grenzen voor reizigers uit islamitische landen.

Decreten kunnen makkelijk weer ongedaan gemaakt worden door een volgende president, zoals ook Trump grote delen van Bidens erfenis heeft teruggedraaid.

In rap tempo neemt Amerika een nieuwe rol op het wereldtoneel aan: geen kartrekker van westerse bondgenootschappen meer, maar een conflictueuze opstelling richting de landen met wie de VS decennia een liberale wereldorde schraagde.

‘Een tweede Amerikaanse revolutie’, zo duidt de denktank Carnegie Endowment, dit Amerikaanse presidentschap, ‘gericht tegen de hele wereld’.

Want dat was het tweede kenmerkende aan die dag in mei die Trumps agenda volledig blanco liet: de aard van de bezigheden waar hij zich wel aan overgaf. Zowel op binnenlands niveau (sportdeelname in Californië) als op internationaal vlak (Poetin) was conflict de kern van de gebeurtenis.

Volgens sommige politicologische stromingen is politiek een manier om strijd om te zetten in iets constructiefs. Trump lijkt het om te draaien: politiek lijkt voor hem uitgevonden om ruzie te maken. Sinds zijn aantreden afgelopen januari kiest Trump steeds weer nieuwe doelwitten om een openbaar robbertje mee te vechten: staten en steden waar de

Democraten aan de macht zijn of de universiteiten of de Oekraïense president als die op bezoek is in het Witte Huis.

Oogst: één handelsdeal

De regering-Trump is in meer dan tweehonderd nieuwe rechtszaken verwickeld sinds haar aantreden, waarbij er steeds in hoger beroep wordt gegaan na een verlies. Het duurde een half jaar voordat Trumps meestbesproken nieuwe vriendschap – die met Elon Musk – eindigde in openlijke ruzie.

Trump ziet zichzelf graag als een man van de ‘deal’, maar in de praktijk is er aanzienlijk meer bonje dan handen schudden.

Hoezeer ruzie zoeken een substitoot voor daadwerkelijk regeren is geworden, blijkt uit grote dossiers waar het Witte Huis zijn tanden in heeft gezet.

Begin april kondigde Trump een forse verhoging van de Amerikaanse importheffingen aan. Het doel, legde hij uit, was Amerika’s handelspartners dwingen om nieuwe afspraken te maken. Hij beloofde ‘90 handelsovereen-

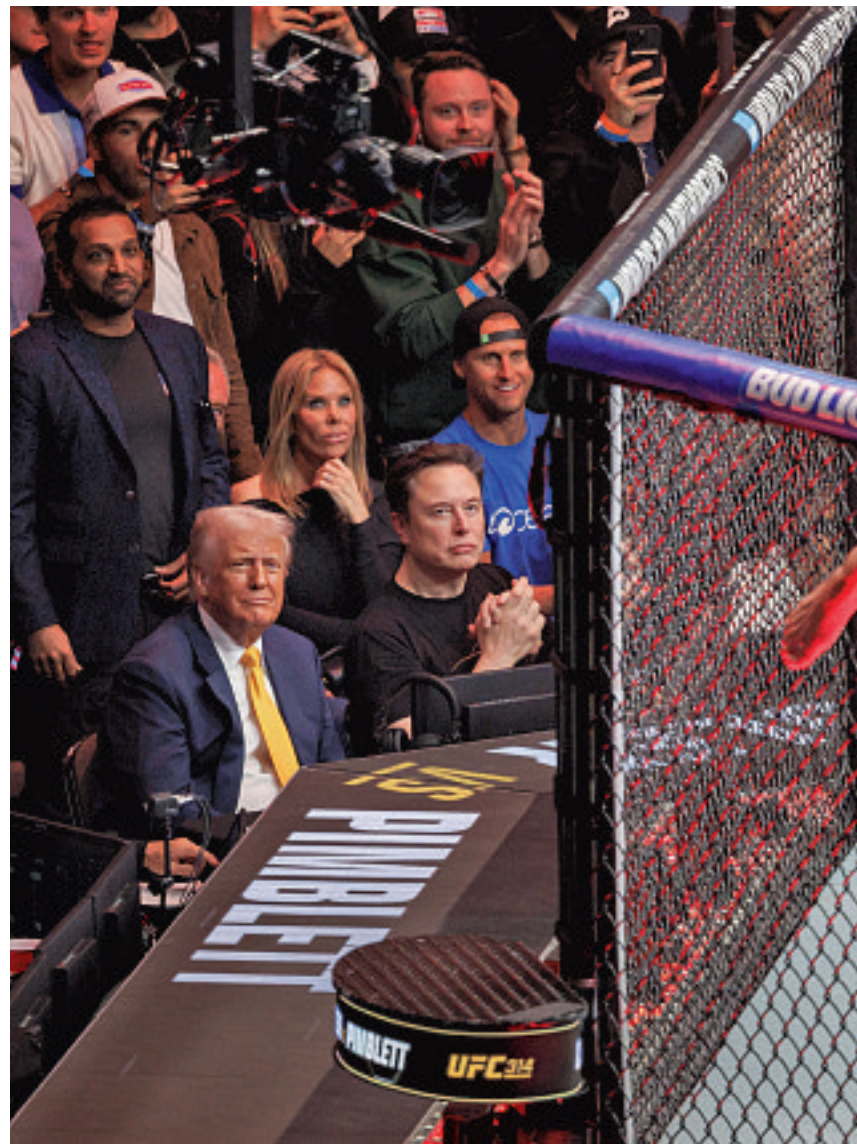
komsten in 90 dagen’.

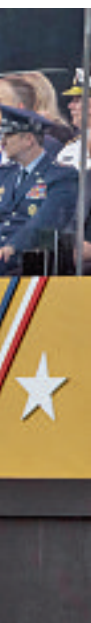
Buitenlandse leiders stonden volgens hem in de rij om de verhoudingen met Washington vriendelijk te houden. Het daadwerkelijke resultaat tot nu toe is één handelsovereenkomst – met de Britten – die ook nog eens werd aangeduid als een ‘raamwerk’ dat later ingevuld moet worden.

‘Hij heeft een goede antenne voor onderwerpen waarmee je verkiezingen kunt winnen’, con-

“
‘Hij heeft een goede antenne voor onderwerpen waarmee je verkiezingen kunt winnen’

*Politicooloog
Ian Bremmer*

cludeerde de Amerikaanse politiek wetenschapper Ian Bremmer op nieuwszender NPR. 'Maar Trump zelf heeft praktisch nul interesse of expertise in de details van het beleid.'

Ook bij Trumps controversiële immigratiebeleid lijkt het spektakel groter dan wat er wordt bereikt. In opdracht van het Witte Huis voerden de Amerikaanse immigratiediensten in juni arrestaties uit in Los Angeles om ongedocumenteerden het land uit te zetten. Toen dat leidde tot straatprotesten, mobiliseerde Trump onderdelen van het leger, tegen de

Trump bij de parade ter ere van het 250-jarig bestaan van het Amerikaanse leger.

wens van het lokale bestuur en het staatsbestuur in.

Schijn en spektakel

Eerder deelde het Witte Huis beelden van geketende migranten die naar gevangenissen in Latijns-Amerika worden overgebracht; president en vicepresident vertellen constant hoe Amerika wordt gezuiverd van criminelen.

In de praktijk stijgt het aantal uitzettingen onder Trump nauwelijks, concludeerde The New York Times op basis van overheidsdata. Obama zette in het eerste jaar van zijn tweede presidentstermijn vooralsnog meer mensen uit dan Trump.

'Het spektakel heeft Trump wel voor elkaar', concludeerde

Donald Trump en Elon Musk in betere tijden tijdens een vechtwedstrijd in Miami.

The Atlantic. Dat doet niets af aan de grimmigheid van Trumps migratiebeleid, vond dit tijdschrift, maar er is vooral sprake van 'schijn van massadeportaties'.

Spektakel. Schijn. Het lijken essentiële begrippen om Trumps tweede termijn te begrijpen. Het zijn de principes waarmee hij eerst een zaken carrière en vervolgens een loopbaan in de reality-tv heeft vormgegeven, concludeerde cultuurwetenschapper Douglas Kellner in een studie die uitkwam aan het begin van Trumps eerste presidentstermijn (2017-2021).

Kellner muntte in de jaren negentig de term 'mediaspektakel', dat volgens hem een steeds groter onderdeel van de Amerikaanse politiek aan het worden was. Trump die het spektakel laat afspelen op verschillende platforms tegelijk, met dank aan sociale media, is in de lezing van Kellner de vervolmaking van die trend.

Want wat is er spectaculairder dan een ruzie, zeker als die plaatsvindt met de leider van het machtigste land ter wereld in de ene hoek, en een wisselende cast aan opposenten in de andere? Trump heeft een uitmuntende antenne om de juiste ruzies te kiezen en lijkt de ophef als expliciet doel te hebben.

Oplossing niet gewenst

Toen journalisten van The Atlantic hem benaderden voor een interview, vroeg Trump er expliciet

naar: 'Hebben jullie het gezien, dat met Columbia University? En met dat advocatenkantoor?', vroeg de president, verwijzend naar een prominent kantoor dat op bezoek was geweest in het Witte Huis nadat ze door Trump op de korrel waren genomen. 'Waren jullie geschokt?'

Dit soort anekdotes onderstrepen de verborgen dynamiek van het trumpisme: Trump heeft betrekkelijk weinig baat bij het oplossen van de conflicten waar hij – of de Verenigde Staten – partij in is. De deal waar Trump zo prat op gaat, kan maar beter altijd in het vooruitzicht blijven, als onderwerp van een aflevering van de presidentiële soapserie

die nog komen gaat.

Want ondertussen blijft de aandacht op hem gericht en niet op de vraag welke successen voor de Amerikaanse kiezer hij precies geboekt heeft. Dat spel is zeker vier jaar vol te houden, zo bleek uit Trumps eerste verblijfsronde in het Witte Huis.

De vraag is welk Amerika – en welke wereld – er over is aan het einde van

de tweede termijn. Het antwoord zal worden bepaald door de momenten waarop Donald Trump, hongerig om eindelijk een echte 'win' te kunnen claimen en getergd door het imago van een leider die zelden de daad bij het woord voegt, alsnog besluit door te pakken. «

Casper Thomas is medewerker van het FD en oud-correspondent in Washington.

“
‘Hebben jullie het gezien, met Columbia? En met dat advocatenkantoor? Waren jullie geschokt?’

Donald Trump tegen The Atlantic

Interview
Anko van der Werff

‘Potverdorie, Europa, pak nu eens door’

Al vier jaar staat de Nederlander Anko van der Werff aan het hoofd van de Scandinavische luchtvaartmaatschappij SAS. Hij voerde er een harde sanering door. Over de toekomst van Air France-KLM: ‘Ik denk dat te lang is vastgehouden aan het idee dat alles op twee plekken moest gebeuren.’

Door Martijn Pols
Fotografie: Erika Gerdemark/Bloomberg

‘N

‘Nee, dat is geen gekke vraag’, vindt Anko van der Werff (50). Of hij nog Nederlander is, wil de verslaggever weten, nu hij al 25 jaar in het buitenland werkt. Hij werkte voor heel wat airlines en is nu al vier jaar ceo van het Scandinavische SAS.

‘Ik ben en voel me zeker Nederlands en hier in Zweden ben ik ook weer Nederlander geworden. Maar ik heb twintig jaar buiten Nederland gewerkt, waarvan iets meer dan zeven jaar in Latijns-Amerika.’ Hij denkt een moment na. ‘Ik hang eigenlijk boven de Atlantische Oceaan.’

Hij had altijd veel te maken met Amerikanen, met genoeg. ‘Ze zijn gewoon veel scherper’, zegt hij. Als hij Europese ceo’s hoort spreken, denkt hij vaak: potverdorie, Europa, neem nou eens beslissingen, pak eens door, wees eens duidelijk!

Voetbalmentaliteit

Anko van der Werff zit in een sober kantoor op de begane grond van een bedrijfsverzamelgebouw ten noorden van Stockholm. Een schoon bureau, een bescheiden vergadertafel met vier stoelen. In een hoek staan schaalmodellen van Airbusen uit de vloot van SAS, de in de jaren veertig opgerichte samenwerking van de Deense, Zweedse en Noorse luchtvaartmaatschappijen die door Van der Werff ternaauwernood van de ondergang is gered.

Eigenlijk wilde hij advocaat worden. Maar Van der Werff, casual gekleed in een katoe- »

Interview

Anko van der Werff

» nen jasje, blauwe broek en witte tennisschoenen, brak na het afronden van zijn studie en een wereldreis met zijn toekomstige vrouw radicaal met dat plan. 'Ik dacht: ik ga toch niet de hele dag over andermans problemen lezen en schrijven. Het buitenland, dat moest het worden. Een vriend zei: kijk eens of je bij KLM kan komen.' Dat is nu 25 jaar geleden.

Geen hand geven

Na enkele jaren bij KLM vertrok hij naar Qatar, waar hij op het hoofdkantoor van Qatar Airways aan de slag ging, om een paar jaar later commercieel directeur te worden bij Aeromexico. 'In de voetballerij is dat normaal, dat je na vier of vijf jaar voor een andere club speelt. In het bedrijfsleven wordt dat nog steeds als bijzonder gezien.'

De transfers betekenden ook: omgaan met cultuurverschillen. 'Van Qatar naar Mexico was schitterend. In Qatar geef je vrouwen geen hand, kijk je vrouwen niet aan. Dan ga je naar Mexico. Op kantoor geef je elke ochtend en elke avond de mannen een omhelzing, de vrouwen een kus. Zweden is dan weer volkomen anders. Sowieso kus je hier niemand, al helemaal niet op werk, maar als je hier 's ochtends aankomt en je geeft alleen al een hand, dan kijken ze je hier aan met een blik van: waar ben jij mee bezig?'

Van der Werff herkent de grap van een Britse hoogleraar Scandinavian Studies dat Zweden blij was bij het afschaffen van de regel om tijdens de pandemie twee meter af-

stand van elkaar te houden, omdat ze dan weer konden terug naar hun gebruikelijke vijf meter. 'Men is hier wat afstandelijker, inderdaad.'

Hier wordt hij weer Nederlander. Hij bedoelt: directer, iets wat Zweden volgens hem wel kunnen gebruiken. 'In het Midden-Oosten en in Latijns-Amerika werd mijn stijl meer gewaardeerd. Dat directe werd daar gezien als benaderbaar, menselijker en open. Men wist wat ik wilde en wat ik vond.'

'Hier in Zweden wordt dat niet altijd gewaardeerd, je moet vooral eerst met allerlei mensen praten. Natuurlijk ga ik niet in m'n eentje nieuwe vliegtuigen bestellen, natuurlijk doorloop je dan het afstemmingsproces voor dat soort

grote besluiten. Maar als er tot vier, vijf lagen in de organisatie wordt gesproken over een mandaat voor allerlei beslissingen, daar heb ik echt een broertje dood aan, dat is een verschrikking. Het maakt alles heel stroperig, behoudend en heel risicomijdend. Dat is heel Zweeds en dat heeft op ander vlak natuurlijk ook mooie kanten. Dit is ook het land van Volvo, met veilig-

heid voorop. Het zijn de uitvinders van *safetymatches*.'

Zijn drie kinderen, nu tieners, zijn in het buitenland geboren. 'Ze spreken drie talen nagenoeg vloeiend: Spaans en Engels. En Nederlands. Dat spreken we thuis.'

Dat hij in Stockholm belandde, was 'puur geluk'. De pandemie brak uit toen Van der Werff het Colombiaanse Avianca van de ondergang moest redden. De sanering leek te slagen, maar toen

de luchtvaart door corona vrijwel stilviel, restte voor Avianca alleen *Chapter 11*, de Amerikaanse surseanceprocedure.

Voor het eerst merkte hij dat wonen in een ver buitenland ook nadelen heeft. 'We woonden nog in Mexico. Alles ging daar letterlijk op slot. Reizen was onmogelijk. Mijn vader in Nederland die kampte met een ziekte.' Toen belde SAS. 'Alsof je in een videogame zit, waarin plotseling een nooduitgang opduikt', beschrijft hij het gevoel.

Bij SAS trof hij óók een wankelende airline, gevangen in een complexe eigendomsstructuur met drie landen en een beursnotering – plus 38 vakbonden. 'Al snel bleek dat er echt harde maatregelen nodig waren om te overleven.' De pandemie kwam SAS met staatssteun nog wel door; de oorlog in Oekraïne en de piek in de olieprijs zetten het bedrijf klem. Een pilotenstaking van vijftien dagen was volgens Van der Werff 'de druppel die de emmer deed overlopen'.

Ongepland koos hij binnen een paar jaar voor een tweede keer de Amerikaanse weg. 'Chapter 11 stond hier niet op de lijst van opties, maar ik wist dat het ook voor ons kon.' Het had de nodige voordelen, vertelt hij. 'Niemand kan je faillissement aanvragen, contracten moeten worden gerespecteerd. Je kunt dus blijven opereren, je klanten blijven bedienen, en tegelijkertijd saneren.'

De punctueelste

De zeven dagen per week en veertien uur per dag werken die hem dat maandenlang kostten – hij raadt het niemand aan. 'Maar ik ben tevreden met de goede uitkomst van een moeilijk en lastig proces.' Sinds vorig jaar kan SAS weer bouwen, nadat het van de beurs was gegaan en in handen gekomen van vier aandeelhouders, waaronder de Deense staat en Air

France-KLM dat 19,9 procent van de aandelen nam, met de ambitie dat uit te breiden. 'Een strategische partner was in mijn ogen noodzakelijk. Het is mijn doel om SAS te laten opgaan in een grotere groep. Als voor KLM begin deze eeuw duidelijk was dat het beter was om deel te zijn van iets groters, dan geldt dat zeker ook voor SAS.'

Als niet-beursgenoteerde onderneming kan Van der Werff weinig cijfers delen, maar 2025 zal winstgevend zijn. 'En we zijn nu twee maanden op rij de meest

'Hier in Zweden wordt directheid niet altijd gewaardeerd.'

“
'In voetbal is dat normaal: na vier of vijf jaar voor een andere club spelen. Maar niet in het bedrijfsleven'

Anko van der Werff

punctuele luchtvaartmaatschappij ter wereld, dus we presteren goed.’

Wat de Scandinavische pers over SAS schrijft, het boeit hem niet echt. ‘Wij moeten dat bedrijf leiden en nemen beslissingen op basis van veel meer informatie dan iemand anders heeft die daarover in de krant zou kunnen schrijven.’ Van der Werff houdt niet van grote oordelen over zaken waarvan hij de details niet kent. Zelf leest hij, als ‘nieuwsjunkie’, elk uur wel even het Nederlandse nieuws, maar hij is terughoudend met uitspraken over wat er hier gebeurt.

Te veel regels

Kritisch is hij wel over het beleid rond Schiphol. ‘Gebrek aan dui-

delijkheid is voor niemand goed, ook in de discussie rond Schiphol. Lelystad wel of niet open, 440.000 of 500.000 vluchten. Jongens: wees nou gewoon duidelijk, neem een beslissing en *move on*. Zorg dat er perspectief is!’ Hij waarschuwt: ‘Wat je als hub verliest, krijg je niet zomaar terug. Vliegverkeer dat Kopenhagen verkiest boven Amsterdam, blijft daar waarschijnlijk.’

Over de huidige situatie bij Air France-KLM is hij ook duidelijk: ‘Ik denk dat te lang is vastgehouden aan het idee dat alles op twee plekken moest gebeuren. Daar ben ik nooit honderd procent van overtuigd geweest. Als je een groep neerzet, dan zijn er samenwerkingsvoordelen. Haal die eruit,

want dan ben je als groep sterker en winstgevender, en kun je investeren in groei. Daar geloof ik heilig in, ook voor onze eigen toekomst.’

Van der Werff ziet een breder probleem in Europa. ‘Nu ik terug ben in Europa, gaat het wel heel veel over wat we niet meer willen. Er wordt heel veel gesproken over baan zekerheid en bestaanszekerheid. Dat bereik je toch het best als bedrijven het goed doen. Die moeten winst kunnen maken en een toekomst hebben. Daar staan te veel regels, overheidsbemoeienis en belastingen haaks op.’

‘In mijn hoofd is dat ook wel eens lastig. Ik ben echt een centrumlinkse Europeaan in mijn denken en stemgedrag. Maar voor de Europese economie zou meer marktwerking beter zijn. Je ziet in veel sectoren in Europa veel overlap, omdat landen niet van hun eigen industrie af willen. Wat mij betreft pakt Europa nu door. Ik vond het Draghi-rapport daarom echt heel sterk.’

Zweden schaft dit jaar de vliegtaks af, waar Nederland die juist wil invoeren. Geen goed idee, aldus de SAS-topman. ‘Iedereen wil verduurzaming in de luchtvaart. Er is geen ceo in deze sector die zegt dat het klimaat geen probleem is. Maar we moeten in mondiale industrie niet op landelijk niveau willen ingrijpen met allerlei belastingen. Ik heb het Wopke Hoekstra (Eurocommissaris voor klimaat, red.) vorig jaar ook uitgelegd: als je iets wilt, doe het dan zoals met een wereldwijde vennootschapsbelasting. Met één minimum, overal hetzelfde.’

Er is vaker gespeculeerd over de terugkeer van Van der Werff naar Nederland. Bij zijn aanstelling bij Avianca in 2019 laat hij in Het Financieele Dagblad optekenen dat hij na die klus waarschijnlijk zal terugkeren naar Nederland. ‘Als KLM tegen die tijd nog iets heeft, dan hoor ik het wel’, wordt hij geciteerd.

Sabbatical

Van der Werff moet er, bijna zes jaar later, om lachen. De pandemie gooide zijn plannen om. Maar toch. Eens in de zoveel tijd wordt hij genoemd als opvolger van Marjan Rintel bij het stroef draaiende KLM. Van der Werff: ‘Ik vind het zo flauw dat mensen dat

schrijven. Marjan is een goede collega en heel druk bezig. En ik ben echt, echt oprecht alleen met SAS bezig. Ik zou niet eens weten of het wel een logische stap zou zijn.’

Hardop speculeren over zijn toekomst wil hij niet. ‘Ik krijg hier bij SAS nog echt wel energie. Die nieuwsgierigheid moet wel blijven.’

‘Kijk, ik ben net 50 en zit 25 jaar in de luchtvaart. Af

en toe komen er dingen voorbij waar ik vroeger bij wijze van spreken de telefoon niet eens voor had opgenomen. Dat doe ik nog steeds niet, al merk ik wel dat ik er nu over begin na te denken. Het zou ook totaal iets anders kunnen zijn. Een sabbatical. Weer eens echt gaan reizen.’

Martijn Pols is redacteur luchtvaart, post en spoor van het FD.

“
‘Ik ben een centrumlinkse Europeaan, maar voor de economie in Europa is meer marktwerking echt beter’

Anko van der Werff

'OLIEMILJARDEN? U DENKT TOCH NIET DAT IK DAAR EEN CENT VAN ZIE? MENEER, DIT IS SURINAME!'

De Surinaamse elite maakt zich op voor miljarden aan olie-inkomsten en kijkt verlekkerd naar buurland Guyana, waar het oliegeld sinds enkele jaren tegen de plinten klotst. Gaan de gewone man en vrouw er ook iets van zien? Op straat heerst het cynisme. 'Dit land heeft tóch weer dieven in de regering gekozen.'

Door Boudewijn Geels

N

Nee, de man die Suriname uit het financiële slop moet trekken, heeft niet het gevoel dat het hele land naar hem kijkt. Annand Jagesar, een gesoigneerde Hindoestaan van 59, zal in veel wijken van Paramaribo ook niet snel worden herkend.

Daar hebben de mensen al moeite genoeg om de eindjes aan elkaar te knopen, weet de ceo van Staatsolie Maatschappij Suriname NV.

Macro-economische vergezichten over de oliemiljarden die vanaf 2028 gaan stromen? Geen tijd voor,

klinkt het op straat. Te ingewikkeld. En vooral: 'Die bereiken het volk toch niet.' Waar je ook gaat in Suriname, overall hoor je uit-

sluitend inktzwart cynisme over de bestuurscultuur in het land.

Jagesar begrijpt het maar al te goed. Maar in functie heeft hij 'geen mening' over de verrichtingen van individuele politici. En hij zit hier in het hoofdkantoor van Staatsolie, een pand van twee verdiepingen met een lichtgroen dak (Paramaribo kent nog nauwelijks hoogbouw) in de wijk Flora, als bestuursvoorzitter. Dus houdt hij

het bij: 'Ik kijk uit naar wat men de komende jaren gaat doen.'

Want het land krijgt een nieuwe regering, met de populistische NDP van wijlen Desi Bouterse als grootste partij. De NDP heeft bepaald geen smetteloze reputatie wat betreft het voeren van een solide financieel beleid. De vorige NDP-minister van Financiën, Gillmore Hoefdraad (2015-2020), is nog steeds op de vlucht voor justitie. Hij wordt onder meer verdacht van overtreding van de anticorruptiewet en de bankwet.

Jagesar weet het. Maar Staatsolie wordt geen pinautomaat voor de regering, belooft hij.

Toch heeft hij zorgen. En hij is niet de enige.

“
‘Staatsolie is een van de heel weinige instituties die goed functioneert. Daar zitten capabele mensen’

*Energie-expert
Lucia van Geuns*

Shifraan Muradin, transport-ondernemer te Paramaribo, is nog steeds woedend. 'Heeft dit land tóch weer dieven in de regering gekozen. Net nu door al dat oliegeld eerlijkheid belangrijker is dan ooit. En dat is zijn schuld!'

Hij wijst naar rechts, waar een verkiezingsbord is achtergebleven van de nummer twee van de partij die hij zo verafschuwt: de NDP.

Op dat bord prijkt het grijnzende hoofd van Ashwin Adhin, een veertiger met de *swag* van de jonge John Travolta. Dat hij tussen 2015 en 2020 vicepresident onder Bouterse was, is al erg genoeg, want wie Bouterse was weet iedereen, zegt Muradin. Maar Adhin is ook Hindoestaan, en heeft bij de parlementsverkiezingen van 25 mei ongetwijfeld ook Hindoestaanse stemmen naar de NDP getrokken.

Stemmen die anders 'gewoon' naar de Hindoestaanse partij waren gegaan: de VHP van president Chan Santokhi.

Onder controle

En dat terwijl de VHP aan de hand van het Internationaal Monetair Fonds sinds 2020 met succes de staatsfinanciën heeft gesaneerd. Kijk naar het inflatiecijfer, smeekten de VHP'ers tijdens hun

campagne: van 65% naar 5,8%. De onder Bouterse geëxplodeerde staatsschuld? Onder controle gebracht.

Muradin, zelf ook Hindoestaan, schudt het hoofd. 'Toch heeft dit volk weer de NDP de grootste gemaakt. Net nú.'

Net nu de curve van de economische groei voor Surinaamse begrippen iets totaal bizars zal gaan doen.

Behalve voor de Surinaamse diaspora is Paramaribo ver van het gemiddelde Nederlandse bed: 7500 kilometer. Bij gebrek aan een toeristische attractie als Machu Picchu of beroemde stranden kiezen de meeste Nederlandse vakantiegangers voor landen als Peru of Brazilië als ze naar Zuid-Amerika gaan. Toch voelt Suriname vijftig jaar na het onafhankelijk worden van Nederland nog heel erg als thuis.

Dat verder werkelijk alles er totaal anders is – de klamme hitte, de kapotte trottoirs, de lome Caraïbische vibe – speelt voor de herkenning een minder grote rol dan het wonderlijke gegeven dat ze zo ver van de Kalverstraat en de Euromast dezelfde taal spreken. Maar zet de Surinamers – er wonen er slechts zo'n 600.000 in Suriname zelf – 'aan', en ze zeggen het allemaal: de republiek waar ze zo

Milieu-activist Erlan Sleur (boven) en meneer Ganpath.

trots op zijn, wordt ongeneeslijk slecht bestuurd.

Nederlanders maken zich er druk over als een nieuw kabinet pas na 299 dagen op het bordes staat (Rutte IV). In Suriname gebeurt juist het tegenovergestelde. Al twee dagen na de verkiezingen van 25 mei hieven zes partijen het glas: zij gingen de nieuwe coalitie vormen.

Onder hen de Abop van Ronnie Brunswijk, die in Nederland nog een celstraf van acht jaar moet uitzitten vanwege drugsmokkel. Hij zou aanvankelijk niet meedoen, maar zal hebben

beseft dat hij zijn eigen belangen beter kan beschermen als hij dat wel doet.

De voormalige rebellenleider, vicepresident onder Santokhi, bezit goudconcessies. De voorbije jaren had zijn Abop alle twee de grondstoffenministeries in handen. Nu krijgt Brunswijks partij er nog maar een, maar wel een belangrijke: het ministerie van Natuurlijke Hulpbronnen.

Brunswijk wil ook vooraan zitten als over drie jaar de geldkraan opengaat. Want er is olie gevonden voor de Surinaamse kust. Zo'n 750 miljoen vaten, is de schatting. Het Franse TotalEnergies gaat die vanaf 2028 naar boven halen. Dat zal Suriname over een periode van 22 jaar naar verwachting tussen de \$15 mrd en \$25 mrd opleveren.

Lucia van Geuns, energie-expert

van The Hague Center for Strategic Studies, schreef er een uitgebreid rapport over, dat zo begint: 'Het kleinste en minst bevolkte land van Zuid Amerika maakt zich op voor grootschalige ontwikkelingen van offshore olie- en gasreserves. Samen met buurland Guyana maakt het deel uit van een van de veelbelovendste nieuwe olie- en gasprovincies ter wereld: het Guyana-Suriname-bekken.'

Volgens cijfers van het IMF groeide het bruto binnenlands product van Guyana sinds 2022 met gemiddeld 47% per jaar. Geen enkel ander land kan de Guyanezen dat nazeggen. Ook Suriname wacht een mooie toekomst, maar daarvoor is wel efficiënt en be-

trouwbaar bestuur nodig, stelt Van Geuns. Ze geeft les op de Anton de Kom Universiteit in Paramaribo, dus ze weet waarover ze het heeft. 'Staatsolie is een van de heel weinige instituties in Suriname die goed functioneert. Daar zitten capabele mensen. Mede omdat ze marktconform worden gesalarieerd.'

Die capabele mensen verwachten dat Total vanaf 2028 dagelijks tot

220.000 vaten olie kan winnen uit twee velden in 'Blok 58'. Het Nederlandse SBM Offshore bouwt op dit moment het benodigde drijvende productie-, opslag- en losplatform.

Gifmeer

Alle Surinamers hebben over de olievondst gehoord, maar voor de meesten is het vooralsnog een abstractie. Neem de inzittenden »

**“
'Niet lang geleden zonk op dit meer een boot met vaten cyanide. Ons werd gezegd: niet over praten!'”**

Marronvrouw bij Brokopondo-stuwmeer

Reportage

Suriname

» van een auto in indianendorp Powakka, 55 kilometer ten zuiden van Paramaribo. Hier wonen de oorspronkelijke bewoners van Suriname. Ze hebben een sterke band met de natuur en zijn erg op hun eigen gemeenschap gericht. Hun huizen liggen veelal verscho- len in het door de overvloedige regenval weelderige groen.

De man achterin de auto begint onmiddellijk woedend te schreeu- wen als de FD-verslaggever zich meldt met wat vragen. De bestuur- der maant hem tot kalmte. De bijrijder links naast hem stapt uit en wil wel wat zeggen. 'Zeker wij arme binnenlandbewoners krijgen straks hoogstens een kruimeltje van dat oliegeld, want dit land heeft oneerlijke leiders. En dan hebben wij indianen nog een uitweg: wij kunnen gaan jagen en vissen. De arme mensen in Para- maribo kunnen dat niet.' Hij stapt weer in de witte Toyota. De man op de achterbank kijkt nog steeds bloedдорstig.

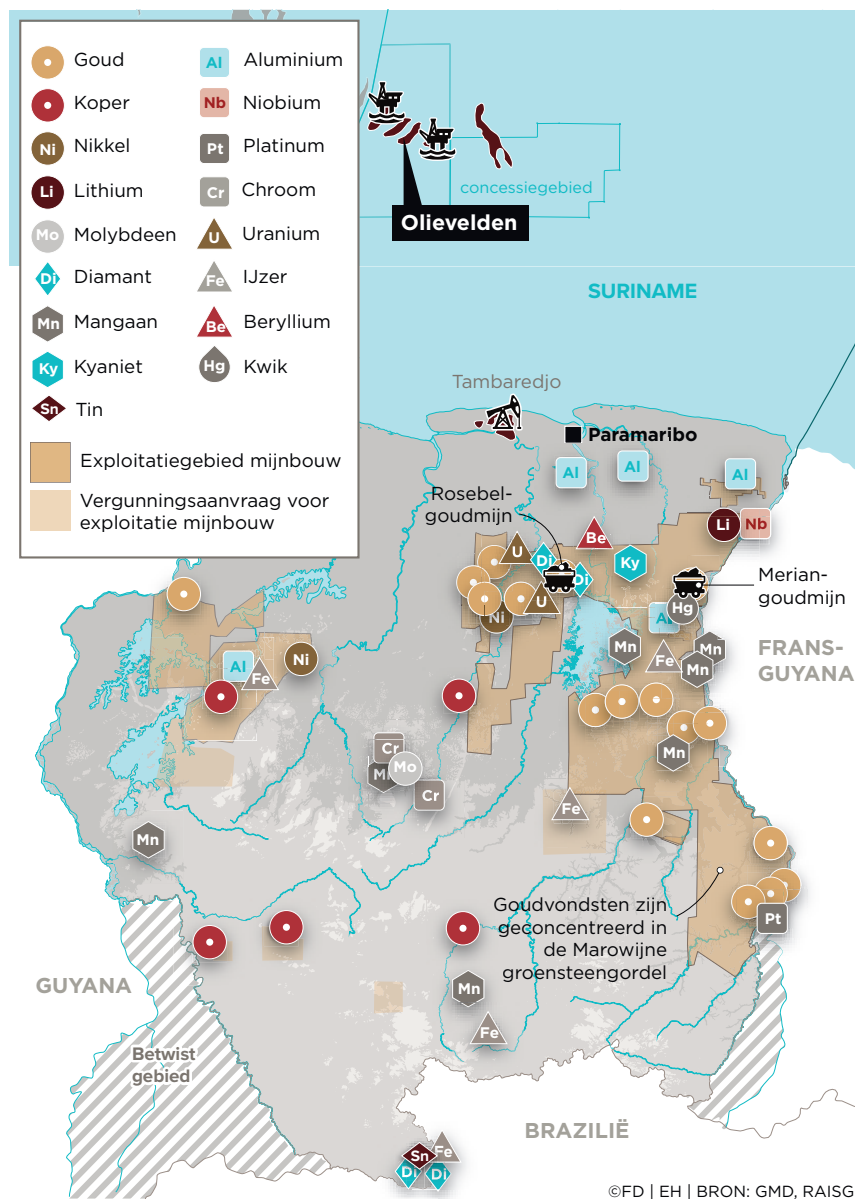
De Hindoestaanse chauffeur van de verslaggever weet waarom. 'Jij bent een bakra, een blanke. En de bakra's hebben eerst slaven, en daarna Hindoestaanse en Javaanse contractarbeiders naar Suriname gehaald. Zo is de inheemse bevol- king steeds verder teruggedron- gen. De frustratie daarover zit bij sommigen diep.'

Bij de marrons, nakomelingen van naar het bos gevluchte tot slaaf gemaakten, van wie Brunswijk de bekendste is, klinkt het eveneens: dat oliegeld belandt straks in de zakken van de corrupte happy few, niet in de marrondorpen rond het Brokopondo-stuwmeer. Hun wordt nooit iets gevraagd.

'Dat was al zo toen de Nederlan- ders het meer in de jaren zestig aanlegden, waardoor 5000 mar- rons werden gedwongen te verhui- zen', vertelt een marronvrouw. Nu is het meer vergiftigd met kwik en

Op papier een rijk land

Grondstoffen in Suriname

©FD | EH | BRON: GMD, RAISG

cyanide, chemicaliën die worden gebruikt bij de verwoestende jacht op goud hier in de omgeving.

'Niet lang geleden zonk er een boot met vaten cyanide', verzucht de vrouw terwijl de regen met bakken uit de hemel neerdaalt. 'Mensen werden bedreigd: niet over praten! Want dan raak je de zere plek van Suriname: goud en

geld, dus maffia.'

Ook Brunswijk? Ze zwijgt even. Dan, met een treurige glimlach: 'Dat weet ik niet.'

Natte voeten

Milieuactivist Erlan Sleur stak in 2007 de restanten van een illegaal goudzoekerskamp van Bruns- wijk in brand. Gedurfd, want de

voormalige leider van het Jungle- commando, dat tussen 1986 en 1992 een bloedige burgeroorlog uitvocht met het leger van Desi Bouterse, is een geduchte tegen- stander. Nu moet Sleur zijn grijze vissershoed vasthouden om niet blootshoofds op de geïmprovi- seerde dijk te staan die Paramaribo moet beschermen tegen een ander

Markt in Paramaribo.
Voor de meeste Surinamers
is de olievondst nog een
abstractie.

hart vast voor een olieramp. ‘*Deep sea drilling*’ is technisch uiterst complex.’

En er is meer. Sleur betwijfelt sterk of Suriname en Staatsolie in hun onderhandelingen met buitenlandse partners wel het onderste uit de kan hebben gehaald. ‘Die partners weten dat Suriname financieel met zijn rug tegen de muur staat. Hout, goud en vroeger ook bauxiet: dit land is enorm rijk aan grondstoffen, maar het grootste deel geven we gewoon weg aan buitenlandse bedrijven – vooral Chinezen.’

Er wonen al sinds 1853 Chinezen in Suriname. Ze werden geronseld als contractarbeiders. Hun nakomelingen bestieren nu bijna alle supermarkten. Bouterse haalde nog veel meer Chinezen binnen. Hij leende als president \$540 mln in Peking, en liet de Chinezen wegen aanleggen en gebouwen neerzetten. Zo werd Suriname onderdeel van Xi Jinpings Nieuwe Zijderoute.

‘Puur economisch imperialisme’, bevestigt Sleur. ‘De buitenlanders maken blijkbaar zo veel winst op ons hout, dat ze de boomstammen die ze al dan niet legaal uit onze bossen halen per vrachtauto vervoeren, terwijl transport via het water veel goedkoper is.’

Spaarfonds

Over een milieuramp maakt Staatsolie-ceo Jagesar zich geen zorgen. Total weet wat het doet, en is bovendien goed verzekerd mocht het toch misgaan, bezweert hij. En ja, hij heeft goed onderhandeld. ‘Want anders dan buurland Guyana winnen wij al sinds 1982 olie, op land, in het district Sarawacca. Dus we weten hoe het er in de oliewereld aan toegaat.’ »

gevaar: de oprukkende Atlantische Oceaan.

Weg naar Zee heet het hier. Wie een beetje verstand heeft, gaat hier niet wonen, want de ‘dijk’ van klei zit vol scheuren. Maar meneer Ganpath woont er al en wil hier niet weg. Dus neemt hij voor lief dat het zeewater bij springtij zijn huis binnen kan stromen, heeft

Sleu gezegd. Meneer Ganpath knikt. Hij vestigt zijn hoop op de ‘echte dijk’ die de overheid hier zegt te willen aanleggen. Want achter Sleu zijn de resten te zien van de mislukte pogingen om het mangrovebos te herstellen dat hier is verdwenen.

Klimaatverandering zorgt voor meer orkanen, en dus voor

woestere golven. De olie die voor de Surinaamse kust zal worden opgepompt, zal aan die klimaatverandering bijdragen. En dat terwijl bijna 90 procent van de Surinamers in laaggelegen regio’s langs de Atlantische kust woont, waar het risico op overstromingen reëel is.

Sleu houdt bovendien zijn

Reportage

Suriname

» De Surinaamse econoom Winston Ramautarsing verwijt hem dat hij de details van de contracten niet wil prijsgeven. Dat zou de suggestie wekken dat hij iets te verbergen heeft. Jagesar zucht geërgerd en draait zich om naar de kaart achter hem. 'In het blok linksboven is het veel moeilijker om olie te winnen dan in het blok eronder. Daar horen dus andere contracten bij. Er zijn wereldwijd maar zo'n tien bedrijven die dit soort projecten aankunnen, dus die hebben een heel sterke onderhandelingspositie. Maar alleen Staatsolie heeft de data van alle velden. Dit is een *data game*.'

Nee, Jagesars zorgen zitten er anders. 'Een deel van de olieinkomsten komt in een spaar- en stabilisatiefonds, waaruit in de toekomst bijvoorbeeld oudedagsvoorzieningen kunnen worden betaald. Dat lijkt onder president Santokhi goed te zijn geregeld in een wet. Maar het nieuwe parlement kan zo'n wet aanpassen – Suriname is daar helaas een beetje kampioen in. De nieuwe regering moet het oliegeduld bovendien gebruiken om onze economie te diversifiëren en duurzaam te maken, want olie raakt op.'

De ceo van Staatsolie vouwt zijn handen onder zijn witbebaarde kin en zegt ernstig: 'Dit zijn geen kleine maar grote zorgen.'

Steekpenningen

De Javaanse familie Kurniawati heeft concretere hoofdbreken: hoeveel is de Surinaamse dollar vandaag waard en hoe komen we aan medicijnen voor de kinderen? Drie generaties Kurniawati zitten op de veranda van hun zachtgeel geverfde huisje in Mariënborg, aan de oostkant van de Surinamerivier. Ze kijken uit op de ruïne van de suikerfabriek van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, waar wijlen opa Kurniawati nog heeft gewerkt.

Suriname staat vol met dit soort ruïnes. Het uitzicht is illustratief voor de situatie van de Kurniawati's.

Ze zijn arm, en dat gaat zo blijven, weet de kleinzoon, van rond de dertig. 'Politici beloven altijd veel, maar er komt nooit iets van terecht. Meneer Santokhi had totaal geen oog voor het lijden van het volk. En hij was net zo corrupt als meneer Bouterse, die tenminste nog wegen en ziekenhuizen liet bouwen (Santokhi wordt in Suriname onder meer nagedragen dat hij meteen na zijn aantreden als president zijn vrouw Mellisa tot commissaris van Staatsolie benoemde, red.). Ook het oliegeduld zal in de verkeerde zakken verdwijnen. Dus zal ik moeten blijven hosselen.'

Hij legt zijn situatie graag even uit. 'Ik verdien omgerekend \$250 per maand, veel te weinig om mijn gezin van te kunnen onderhouden. En

dan wordt van mij verwacht dat ik geen steekpenningen aanneem? Ik moet wel.'

Wat doet hij voor de kost? 'Ik ben milieu-inspecteur.'

Maar er komt geld. Serieus geld. Jagesars voorganger bij Staatsolie, Rudolf Elias, verwacht dat de inkomsten van Suriname de komende vijf tot zeven jaar zullen stijgen van \$1,2 mrd per jaar naar \$7 mrd à \$8 mrd per jaar, uitsluitend door olie en gas.

Oma Kurniawati zucht mismodig. 'Dat is niet voor ons.' Haar zoon: 'Guyana doet het goed, maar Guyana heeft dan ook een echte nationalist als president. Irfaan Ali laat zijn hele volk profiteren van het oliegeduld, niet alleen zijn eigen kliek.'

De kleinzoon knikt: 'De Guyanese zijn ook echt één volk. Wij Surinamers leven wel met elkaar, maar bij verkiezingen denken de Creolen

“**Guyana doet het goed, maar daar is de president ook een echte nationalist; niet alleen zijn eigen kliek profiteert**

Milieu-inspecteur Mariënborg

Veersteiger naar het 'beloofde olieland' Guyana.

nog steeds: laten we de Hindoestanen eens een lesje leren – en omgekeerd.'

Maar ook bij de burens gaat niet alles goed. Zo zijn veel dingen veel duurder geworden. Volgens Jagesar is het grootste probleem de huisvesting. 'Een huisje in hoofdstad Georgetown dat vroeger \$200 per maand aan huur kostte, kost nu \$1200. Want expats kunnen dat betalen.' De kleinzoon van de Kurniawati's haalt zijn schouders op. 'Als ik kon, ging ik ook.'

Vierbaanswegen

In het uiterste noordwesten van Suriname, waar de Atlantische Oceaan overgaat in de rivier de Corantijn, steekt een houten pier zo'n 25 meter het water in. Aan de overkant van het water is nog zo'n pier. Misschien zit daar, in het 'beloofde olieland' Guyana, wél een oplettende douanier. Zijn Surinaamse collega aan deze kant speelt met zijn mobiele telefoon en lijkt het verder wel te geloven.

Een taxichauffeur met een baseballpet van de New York Yankees op zijn hoofd wacht op zijn cliënte, die in een klein bootje met hoge snelheid deze kant op stuift. 'Vroeger hadden wij Surinamers het geld en gingen wij dat in Guyana uitgeven, nu is het omgekeerd', moppert hij. 'Alles is daar tegenwoordig beter. Zij hebben mooiere kleren, betere scholen, en wegen die vroeger tweebaans waren, zijn nu vierbaans.'

Nog één keer tekent de FD-verslaggever de oliegeduldcurve in de lucht. De taxichauffeur gnuift minachtend. 'U denkt toch niet dat ik daar één cent van ga zien? Meneer, dit is Suriname!' «

Boudewijn Geels is redacteur van Het Financieel Dagblad.

KUNST EN CULTUUR

Samenstelling: Pien van Aarssen en Jeroen Bos

AGENDA 2025

Schilderkunst

KERRY JAMES MARSHALL IN LONDEN

Kerry James Marshall (1950) is een van de belangrijkste hedendaagse Amerikaanse schilders.

Hij is, naast bijvoorbeeld Kara Walker, een van de aanjagers geweest van de zwarte figuratieve schilderkunst, die de afgelopen decennia tot bloei is gekomen.

Als beginnend kunstenaar besloot Marshall alleen maar zwarte mensen te schilderen. Zij zijn historisch ondervertegenwoordigd aan de muren

van musea en hij wilde daar verandering in brengen. Marshall maakt levendige, kleurrijke schilderijen in een kenmerkende stijl.

Hij bouwt voort op de westerse traditie van historieschilderijen, maar vult die met mensen en thema's die voorheen opvallend afwezig waren in de schilderkunst. De strijd voor burgerrechten en sociale rechtvaardigheid, maar ook strips, sciencefiction en zijn eigen herinneringen

vormen de inspiratie voor de kunstwerken waarmee hij commentaar geeft op de maatschappij van toen en nu. Maar meer nog dan met kritiek vult Marshall zijn schilderijen met optimisme voor de toekomst en oog voor de mooie kanten van het dagelijks leven.

De Royal Academy in Londen organiseert vanaf 20 september de grootste tentoonstelling van Marshalls werk buiten de Verenigde Staten.

Er zullen zeventig werken van Marshall te zien zijn, waaronder het bekende *Library, Knowledge and Wonder*, een monumentaal werk dat hij in 1995 heeft gemaakt voor een openbare bibliotheek in Chicago, waar hij woont en werkt.

School of Beauty, School of Culture, van **Kerry James Marshall, 2012.**

Schilderkunst

VAN GOGHS PORTRETTEN IN BOSTON

Vincent van Gogh schreef ooit dat hij het meest gecharmeerd was van portretten. Tijdens zijn verblijf in Arles maakte hij zelf een schitterende reeks portretten, van zijn burens, de postbode Joseph Roulin, diens vrouw Augustine en hun drie kinderen. De expositie 'The Roulin Family Portraits' in het Boston Museum of Fine Arts toont deze werken en meer.

Tot 7 september.

Schilderkunst

INDRINGEND WERK VAN JENNY SAVILLE IN LONDEN

De National Portrait Gallery in Londen brengt deze zomer een overzichtstentoonstelling van de Engelse Jenny Saville. Zij is vooral bekend van haar indringende portretten, vaak opgebouwd uit vele lagen verf, waardoor de afgebeelde lichamen bijna tastbaar worden. De titel van de expositie is 'Anatomy of Painting', maar dat kun je net zo goed omdraaien.

Tot 7 september.

Met de boot naar Turkije en ontluikende liefde voor de klassieken

We bewaren ze in albums, oude schoenendozen of op een usb-stick onder in een la: onze oude vakantiefoto's. Voor dit zomermagazine vroegen we bekende FD-lezers naar het verhaal achter een van de favoriete foto's uit hun jeugd.

Door Martijn Pols

VAKANTIEFOTO 2:
GUNAY USLU (1972)

Oud-staatssecretaris van
Cultuur en Media en ceo
van Corendon.

De vrolijk lachende puber met het dan zeer hippe Criss Cross-T-shirt is scholier Gunay Uslu. Het

is 1985 en zoals gebruikelijk is ze met het hele gezin op vakantie in Turkije, het moederland van haar ouders. Oudere broer Atilay, met wie ze later de voorloper start van wat later reisorganisatie Corendon zal worden, koelt af onder de natuurlijke watervallen in Pamukkale.

‘Ik ben zelf geboren in Haarlem, als kind van Turkse gastarbeiders zoals we dat toen nog noemden. Elke zomer gingen wij met de auto een paar weken naar Turkije, zoals veel Turkse Nederlanders dat deden. Dus auto volladen, vier kinderen achterin, muziek aan en gaan. Een lange, maar prachtige reis dwars door Europa.’

Vader Uslu vertelde onderweg de kinderen op de achterbank

de bewogen geschiedenis van de landen die werden doorkruist. Want de reis door Europa was voor de jonge Gunay vooral een reis door de geschiedenis. ‘Het nog verdeelde Duitsland dat nog niet heel lang geleden onder leiding van de nazi’s Europa bezette, Oostenrijk waar Hitler werd geboren, het Joegoslavië van destijds, nog ongedeeld en bij elkaar gehouden door het schrikbewind van de grote leider Tito, het nog sterk communistische Bulgarije. We moesten er allemaal doorheen.’

‘In het Europese deel van Turkije namen we dan de boot over de Egeïsche Zee, naar wat ooit Troje was. Daar leerde ik de verhalen over de Trojaanse Oorlog. Of bij Gallipoli, bekend van de slag in de Eerste Wereldoorlog waar de Turken de Britten en Fransen tegenhielden in hun poging Istanbul te veroveren.’

Het klinkt als school, maar volgens Uslu waren de vakanties

juist het tegenovergestelde. ‘Het waren vooral heel lollige en leuke zomers, in mijn herinnering. Aan de kust, ten noorden van Izmir, met uitstapjes naar bijvoorbeeld Pamukkale. ‘Een mythische, sprookjesachtige plek. Kalkhoudend water heeft daar eeuwenlang gezorgd voor witte afzetting die is versteend, met prachtige, natuurlijke vormen tot gevolg. De bijnaam is niet voor niets “kasteel van katoen”, echt heel bijzonder.’

Op deze reizen plant haar vader ook het zaadje voor Uslu’s latere liefde voor de klassieke verhalen. Ze promoveert uiteindelijk op de *Ilias* van Homerus. ‘Het wordt gezien als de eerste geschreven uiting van de Europese cultuur, voor het eerst de grote thema’s als liefde, wraak en haat in een geschreven verhaal.’

‘Maar het is hier misschien wel iets te veel geclaimd, in Turkije zijn de verhalen zoals de strijd om Troje ook heel lang als Turks beschouwd. Niet vreemd, die speelt zich immers af in de streek die nu in het moderne Turkije ligt en voorheen toebehoorde aan het Ottomaanse Rijk. Mijn onderzoek ging daarom over de vraag hoe vanuit die cultuur dat klassieke werk is verteld en gebruikt. Mijn vader kende al die verhalen doordat hij ze als kind op school in Turkije verteld kreeg, hij vertelde het ons

Gunay Uslu (links) met haar broer Atilay op vakantie in Turkije in 1985.

ook als Turks verhaal. En het is net zo goed hun erfgoed, zoals het dat ook voor Europa is.'

Nog steeds is Uslu, met haar twee kinderen, in de zomer in Turkije, bij haar moeder die daar de zomer doorbrengt. 'De hele familie samen, inclusief de kleinkinderen, de neeffes en nichtjes die inmiddels niet allemaal meer Turks meer spreken, maar wel graag bij

oma komen. Ik heb daar ook zelf een huisje, mijn broers zijn er dan ook, net als mijn zus. Het is vooral heel veel liefde, maar vooral nog veel meer eten.'

Tijd om dat met de auto te doen is er niet meer. En ook geen wekenlange zomervakantie zoals in haar kinderjaren. Zeker niet sinds ze vorig jaar de ceo van Corendon werd, vrijwel direct na de val van

het laatste kabinet-Rutte waarin Uslu bijna twee jaar staatssecretaris voor Cultuur was. Ze volgde Steven van der Heijden op; haar broer runt nu de hotels op Curaçao. 'Ik zou het graag nog een keer doen, die hele reis met de auto, dat Europa van toen is nu zo aan het veranderen. Ik reis overigens ook graag naar andere plekken, Europese steden of verder weg. Het

is zoals Mark Twain al zei in die beroemde quote over reizen: het is fataal voor vooroordelen, betweterigheid en kleingeestigheid. Het opent letterlijk je blikveld voor andere culturen, gebruiken, je wordt ruimer in je hoofd.' «

Martijn Pols is redacteur zakelijke dienstverlening van Het Financieele Dagblad.

Interview
Léonie de Jonge

‘HET EXPERIMENT IS TOTAAL GEFLOPT, MAAR WILDERS KOMT ERMEE WEG’

Omdat Geert Wilders uit de regering stapte, gaat het kabinet demissionair de zomer in. Schaadt dat de PVV? Politicoloog Léonie de Jonge denkt van niet. Maar de grootste uitdaging voor de partij komt nog: ‘Dat is het moment dat Wilders weg is. Dan valt de beweging vrijwel zeker uit elkaar.’

Door Han Dirk Hekking

Op 3 juni vond Geert Wilders dat de tijd van vertrekken was gekomen – en stapte de PVV uit de coalitie.

FOTO: BART MAAT / ANP

Interview

Léonie de Jonge

Het was mooi ontwaken, 23 november 2023, voor radicaal-rechtse partijen in Europa. Bij de verkiezingen in Nederland had de PVV van hun bondgenoot Geert Wilders de dag ervoor de meeste stemmen gekregen. De PVV haalde 37 zetels binnen, een ongekend resultaat.

Regeren kon Wilders, qua bestuur zo lang een outsider gebleven, niet meer ontgaan, wisten zijn geestverwanten van Lega (Italië), Vox (Spanje), Rassemblement National (Frankrijk) en Fidesz (Hongarije) zeker.

Hun commentaren waren euforisch. 'Een nieuw Europa is mogelijk', jubelde Matteo Salvini van Lega. 'Er waait een wind van verandering', stelde de Hongaarse premier Viktor Orbán vast. Hun gedachtengoed was nu ook in het centrum van de macht in een West-Europees land geland.

Orbán verwelkomde zijn bondgenoot Wilders eind mei dan ook hartelijk bij de rechts-conservatieve CPAC-conferentie in Boedapest. De PVV-leider sprak daar bij het congresonderdeel 'God, homeland, family'. Uit het motto van CPAC sprak hoop: 'De tijd van de patriotten is gekomen.'

Maar op 3 juni vond Wilders dat de tijd om te vertrekken was gekomen – uit de coalitie van PVV, NSC, BBB en VVD. Erg lang duurde de regeringsmacht van de PVV dus niet, en de VVD zegt inmiddels niets meer met Wilders te maken willen hebben, waardoor een

nieuw regeringsexperiment met Wilders onwaarschijnlijk is.

Voor de Europese geestverwanten waren de druiven zuur. Orbán deed er op 3 juni op X het zwijgen toe, net als Matteo Salvini. De exit was pijnlijk, ook omdat Wilders juist op het hoofdthema van uiterst en radicaal-rechts in Europa – asiel en migratie – weinig voor elkaar kreeg.

'Bewuste keuze'

'Wilders heeft uiteindelijk gefaald bij het opbouwen van een professionele politieke organisatie die in staat is te besturen', oordeelde politicoloog Koen Vossen van de Radboud Universiteit in Nijmegen in een opinieartikel voor The Guardian. Wilders heeft absolute controle over de PVV doordat hij het enige lid van de partij is. Daardoor is er weinig ruimte voor discussie of het klaarstomen van politiek talent.

'Dat was een bewuste keuze', zegt politicoloog Léonie de Jonge, die bij de Universität Tübingen als hoogleraar onderzoek doet naar radicaal- en extreemrechtse politieke bewegingen, en eerder verbonden was aan de Rijksuniversiteit Groningen.

PVV-bewindslieden presteerden weinig: is dit het bankroet van het model van de partij met één lid? 'Er zit een evolutie in het partijmodel van uiterst rechts, van de LPF naar de PVV naar Forum voor Democratie. Bij de LPF was er democratische inspraak van de leden. Na de moord op Fortuyn ontstond er

chaos en doordat er gebrek aan institutionalisering was, imploedeerde de partij. Wilders heeft daar expliciet niet voor gekozen. Om chaos te voorkomen koos hij een eenmansstructuur. Wilders en zijn vertrouweling Martin Bosma wilden de vertegenwoordiging van de burger directer maken; partijorganen staan daarbij in de weg.'

'Forum voor Democratie heeft gekeken naar de tekortkomingen van beide modellen en heeft een soort synthese ontwikkeld. Forum is een grote ledenpartij. Wilders loopt veel geld mis doordat hij geen leden heeft. Hij liet miljoenen aan subsidies liggen. Bij Forum zijn de leden een financieringsmodel; tegelijkertijd hebben ze nul inspraakrecht. De leden functioneren daar als cashcow.'

Maar Wilders' controlemodel heeft geen effectief bestuur opgeleverd, de PVV had gebrek aan vaardige bestuurders. Rekenen de kiezers dat Wilders niet aan? 'Dat denk ik niet. Wilders heeft, net als Rutte vroeger, een soort teflonlaag. Hij komt

ermee weg. Wilders' model heeft tekortkomingen, in de zin van financiering en qua trainen van talent. Hij heeft ook te maken met lijstuitputting, gebrek aan kandidaten. Maar de partij is volledig om hem heen gebouwd.'

'De grootste tekortkoming komt nog, die zien we nog niet. Dat is het moment dat Wilders weg is. Dan valt de beweging vrijwel zeker uit elkaar. Wilders kan geen kant op. Hij heeft al gezegd dat hij

desnoods met een rollator naar de Tweede Kamer komt. Hij kan niet met pensioen, ook omdat hij beveiliging nodig blijft houden. Hij kan niet iets anders gaan doen. Dus je ziet de tekortkomingen, maar hij komt ermee weg.'

'Fleur Agema gaat niet weg, Martin Bosma ook niet. Wilders heeft genoeg loyalisten om zich heen verzameld. Die zijn enerzijds echt loyaal, geloven in zijn boodschap en accepteren hem als autoritaire leider. Anderzijds kunnen zij ook niet weg. Ik denk dat ze nergens anders aan de bak kunnen

Vlak voor de kabinetsval gaf Wilders nog een anti-immigratiespeech in Hongarije.

“**Wilders kan geen kant op. Hij kan niet met pensioen, ook omdat hij beveiliging nodig blijft houden'**

Léonie de Jonge

komen. Je weet dat je bij die partij geen loopbaankans hebt. Wilders gaat niet van de troon.'

'Bij de PVV zit er spanning tussen de vertegenwoordiging van de kiezer en de verantwoordelijkheid. Je doet alsof je de geluiden van die kiezer wilt vertolken, maar verantwoordelijkheid nemen, de punten omzetten in beleid lukt niet. Dat was in deze coalitie van meet af aan moeilijk, en het experiment is totaal geflopt. De Telegraaf, nota bene zijn krant, zette Wilders met een zwarte achtergrond op de voorpagina, met de kop GEFAALD. Dat is heel moeilijk voor hem, denk ik.'

'Maar: het wordt een heel lange verkiezingscampagne, en Wilders

zeft al geruime tijd dat hij overal is tegengehouden. Het falen had volgens hem niets te maken met de competentie van zijn bewindspersonen, maar met actieve tegenwerking. Ik denk dat hij stiekem heel blij is dat hij zijn oppositierol weer terug heeft, want die past hem het best. Van de zijlijn roepen zonder verantwoordelijkheid te hoeven nemen.'

'Zijn' coalitie heeft aangetoond dat de PVV niet kan regeren, en de VVD wil nu niet meer samenwerken. Dan is een stem op de PVV toch een stem voor niets? 'Dan ga je ervan uit dat iedereen heel strategisch stemt. En dat is natuurlijk niet zo. Wilders heeft heel veel mensen die

doorgaans niet-stemmers weten te mobiliseren. Hij gaat alles op alles zetten om te zeggen dat het niet is gelukt doordat hij niet groot genoeg was. En als hij wél nog hoger eindigt, dat hij dan premier is. Ik denk overigens dat hij dat niet wil. Maar zijn campagne strategie zal zijn: het is niet gelukt omdat ze ons tegenhielden, en stem vooral niet op de VVD maar op PVV. Terwijl de VVD erop zal inzetten dat Wilders een onbetrouwbare partner is: "We hadden een rechts kabinet, mooie dingen klaarliggen, en toen trok hij de stekker eruit."

'Er zullen PVV-kiezers teleurgesteld zijn. Maar Wilders is een enorm sterke strategische politicus en hij kan ook tegen een stootje. Wat het maximaal aantal zetels voor de PVV is, is onmogelijk te zeggen. Ons politieke stelsel is nu totaal onvoorspelbaar. Het speelveld is compleet open. We weten ook niet hoe de dynamiek van de campagne uitpakt.'

Wat is de impact van Wilders' exit uit het kabinet op de Europese politiek en op de geestverwanten van de

PVV? De partij kon regeren, dat is Alternative für Deutschland, het Vlaams Belang of Le Pens Rassemblement National nog niet gelukt. 'De impact is moeilijk aan te geven, omdat de situaties van land tot land verschillen. Het is moeilijk te concluderen dat het opnemen van uiterst rechts in de regering niet werkt.'

'Je hoort in Duitsland wel mensen zeggen: "Laat AfD meeregeren, dan zien mensen zelf wel dat het

niet lukt, en dat ontmaskert AfD." Maar dat is spelen met vuur. De consequentie daarvan is normalisering van het gedachtegoed. Dat heb je ook in Nederland gezien. De grenzen van wat politici bijvoorbeeld over asiel en migratie zeiden, verschoof de laatste drie jaar steeds verder. Dat migranten ons "overspoelen", dat soort taal. Alle partijen hebben dat van Wilders overgenomen, hoe moet je daar nog tegen vechten?'

In zijn eentje

'Dat normaliseringsproces van uiterst rechts is in een stroomversnelling gekomen. Je ziet aan landen als Polen en Hongarije hoe moeilijk het is dat terug te draaien.

Op de korte termijn kun je zeggen dat het experiment in Nederland is geflopt, maar welke sporen het heeft nagelaten en welke gevolgen het had, zullen we de komende jaren pas goed te zien krijgen.'

'Voor de standing van Wilders in Europa had zijn vertrek uit de regering geen effect. Hij bleef zelf de regie houden en bleef het verhaal

van "Ze werkten me tegen" controleren. Hij is ook in staat om in zijn eentje zomaar die richting van een exit in te slaan en van de ene dag op de andere, zonder overleg, zo'n besluit te nemen. Bij een partij als AfD is de situatie anders. Daar is de positie van co-partijchef Alice Weidel niet zo sterk.'

Han Dirk Hekking is correspondent in Duitsland voor het FD.

“
'Ik denk dat hij stiekem heel blij is dat hij zijn oppositierol weer terug heeft: die past hem het best'

Léonie de Jonge

Interview
Roger Cox

‘Voor burgers gelden de wetten van het kapitalisme, voor het bedrijfsleven geldt het socialisme’

Klimaatjurist Roger Cox,
die namens Milieudefensie
Shell voor de rechter daagde,
hekelde de politiek die aan de
leiband van het bedrijfsleven
loopt: ‘Vroeger had Shell
gemeenschapszin.’

Door Marceline Bresson en Pieter Couwenbergh
Fotografie: Peter Hamelinck

Roger Cox woont in zijn geboortestreek, tussen de Limburgse heuvels in een dorpje zo klein dat het geen straatnamen heeft.

R

Roger Cox blokkeert geen snelwegen en loopt niet rond met protestborden. Zijn strijd voor het klimaat voert hij in de rechtbank, de plek waar feiten er volgens Cox nog toe doen. Hij schreef in 2015 geschiedenis: Cox kreeg de rechter toen zover om hem gelijk te geven dat de Nederlandse staat zijn burgers moet beschermen tegen de gevaren van klimaatverandering. De overheid moet een veel ambitieuzer klimaatbeleid voeren om de opwarming van de aarde te beperken.

Eenzelfde plicht probeert Cox via de rechter op te leggen aan het grote bedrijfsleven. Hij won de eerste ronde van Shell, maar verloor afgelopen jaar het hoger beroep. Nu bereidt hij met zijn cliënt Milieudefensie op drie fronten rechtszaken voor. Twee tegen Shell, waaronder de cassatiezaak, en een tegen ING. Hij zou het liefst nog een vierde zaak beginnen tegen een onderneming waarvan hij de naam niet wil vrijgeven.

Snelle auto's, veel geld

Bijna twintig jaar zet Cox (1967) zich nu al onafgebroken in voor het klimaat. Het leverde hem een plaats in de Time Magazine-lijst van meest invloedrijke personen. Maar hij was niet altijd zo. Als jongen deed hij met tegenzin mee aan de dagen waarop hij met een natuurclub poeltjes moest »

Interview

Roger Cox

» onderhouden in de bossen van Zuid-Limburg. Als rechtenstudent kreeg hij met andere bollebozen colleges recht en ontwikkelingshulp aangeboden, maar die hield hij na één bijeenkomst voor gezien.

Cox wilde zijn tijd niet verdoen en hield zich liever bezig met de in zijn ogen veel spannender praktijk van fusies en overnames. Hij zat bij het Leidse studentencorps omdat hij een liefhebber was van het verbale gevecht met mensen die hem de les wilden lezen. Bij advocatenkantoor Houthoff – ‘wat tegenwoordig een Zuidas-kantoor heet’ – genoot hij van het uitdokteren van complexe transacties. Hij hield van snelle auto’s en veel geld verdienen – de *fast lane* van het leven.

Tot de geboorte van zijn eerste dochter.

‘Onder de douche’-momenten

We zitten in de grote vergaderkamer van Paulussen Advocaten, niet ver van het centrum van Maastricht. Op tafel staan thermoskannen koffie en thee en flesjes mineraalwater, en een schaal Côte d’Or-chocolaatjes. Cox zelf heeft een karaf water voor zijn neus. Kraanwater – het is het enige wat hij drinkt in een vier uur durend gesprek waarin hij nauwelijks beweegt.

‘De komst van ons eerste kind was heel ontregelend voor mij. Het was het eerste moment dat ik terugviel in de persoon die ik ben. Het maakte dat ik weer harde keuzes durfde te maken. Zij stond

voorop. Mijn vrouw en ik moesten nadenken of we haar in de Randstad wilden laten opgroeien, want dan moesten we haar meteen na de geboorte inschrijven bij een basisschool. We haalden herinneringen op aan onze eigen jeugd en hoe we genoten van het buitenleven. Ik ben opgegroeid in Voerendaal in Zuid-Limburg, Saskia in de wildernis van Brunei als dochter van een Shell-expat.’

Canada en de VS werden overwogen, vanwege de ongerepte natuur. Cox had als student enkele maanden door de wildernis van Alaska getrokken. Een spirituele ervaring. ‘Je voelt je opgenomen in een mooie maar ook harde wereld. Mijn toenmalige vriendin en ik waren heel ver verwijderd van de bewoonde wereld in een

gebied vol beren en andere gevaren. Enkel een EHBO-cursus gevolgd voor het geval dat. Het overwinnen van mijn angst heb ik toen als bevrijdend ervaren.’

Het gezin koos vooral vanwege Cox’ moeder voor zijn geboortestreek en vestigde zich tussen de Limburgse heuvels in een dorpje zo klein dat het geen straatnamen heeft, met holle wegen en bergachtige paadjes. On-Nederlands.

‘Ze resoneren diep in mij. Nog altijd. Ik wandel elke dag met de hond. In de wandelcadans denk ik na en heb ik regelmatig ‘onder de douche’-momenten. Momenten van openbaring en inzicht.’

An Inconvenient Truth

Tijdens een van die wandelingen ‘vond’ Cox het juridisch gereed-

“
‘De komst van ons eerste kind maakte dat ik weer harde keuzes durfde te maken. Zij stond voorop’

Roger Cox

'Ik had het nooit verwacht, maar toen ik hieraan begon, voelde ik mij bevrijd.'

schap om het klimaatgedrag van overheden en grote bedrijven aan te pakken. De juridische leer van de gevaarzetting biedt mogelijkheden om iemand aansprakelijk te stellen voor het creëren of laten voortduren van een gevaarlijke situatie, terwijl duidelijk is dat er schade ontstaat.

Hij was daarover gaan nadenken nadat een bevriende medewerker van Paulussen Advocaten hem in 2006 opriep toch vooral de klimaatdocumentaire *An Inconvenient Truth* van Al Gore in de bioscoop te gaan zien. Net als de geboorte van zijn dochter was dat een ontregende ervaring.

'Ik leefde op dat moment nog in de veronderstelling dat het best goed ging met het milieu. De otter en zeearend waren terug in Nederland, het water in de rivieren werd schoner en het gat in de ozonlaag was gedicht. De film was een schok. Ik realiseerde mij toen pas hoe groot het klimaatprobleem was, het grootste probleem van deze tijd.'

Wat maakte dat u de handschoen nu wel oppakte? 'Ik heb vier weekenden nagedacht. Had allerlei redenen om het niet te doen. Een jong gezin. Ik was een praktijk aan het opbouwen bij dit kantoor, wilde wedstrijden gaan fietsen met de mountainbike. En zei tegen mijzelf: "Wie ben jij nou, onbeduidend mannetje uit Limburg om zo arrogant te denken dat je een bijdrage kunt leveren aan het oplossen van dit wereldprobleem. Dat is toch aan overheden?" Maar het voelde laf. Als ik nu niets zou doen, zou ik voortaan elke maatschappelijke verantwoordelijkheid links laten liggen. Ik had het nooit verwacht, maar toen ik eraan begon, voelde ik mij bevrijd.' »

Interview

Roger Cox

» **Bevrijd van wat?** 'Van dingen doen waar ik zelf belang bij had, zoals lunches organiseren met potentiële klanten voor mijn praktijk. Alles wat ik daarna organiseerde, was voor het grotere belang, voor anderen.'

Wat volgde, waren tropenjaren van studie en duurzaamheids-initiatieven naast zijn advocaten-praktijk. Meermalen overwoog Cox het bijltje erbij neer te gooien, omdat hij te weinig vooruitgang en draagvlak zag. Na vijf jaar was de energie op, maar van zijn vrouw mocht Cox pas stoppen als hij eerst alles wat hij had geleerd op papier had gezet zodat anderen ermee verder zouden kunnen. Zijn boek *Revolutie met recht* was voor Urgenda-directeur Marjan Minnesma de inspiratiebron om de eerste klimaatzaak tegen de staat te beginnen. Cox stond niet meer alleen.

U komt in actie voor het klimaat. Waarom is er wel snel draagvlak

voor miljardeninvesteringen in defensie en levert energietransitie weerstand op, of hooguit mooie woorden? 'We praten nog altijd veel over de littekens van de Tweede Wereldoorlog. Oorlog is heel tastbaar. Het klimaat is dat veel minder, ook al veroorzaakt het overstromingen en bosbranden. Er speelt meer. Er is een kloof tussen wat mensen willen en wat

er gebeurt rond het klimaatprobleem. De internationale gemeenschap heeft al in 1992 in Rio de Janeiro een klimaatverdrag gesloten. Maar de olie- en gasindustrie is met de auto-industrie en chemie een massieve lobby gestart die klimaatbeleid onmogelijk maakt.'

'Er zijn megagro-
te multinationals
ontstaan die qua

omzet groter zijn dan menig staats-huishoudboekje. Zij hebben geld en invloed om het publieke debat te beïnvloeden. Zij hebben van het klimaat een politieke kwestie gemaakt, terwijl het gaat om de veiligheid van iedereen. Er wordt gezegd dat "D66-rechters" met hun klimaatvonnissen op de stoel van de politiek zijn gaan zitten. Maar het is het bedrijfsleven dat de

lakens uitdeelt.'

Pogingen om Cox te onderbreken stranden. 'Nog even', zegt hij meer dan eens. 'Ik zie dat je een vraag hebt. Ik maak even mijn gedachte af en dan houd ik mijn mond.'

Hij wijst op Shell. 'Tot de jaren tachtig zie ik een heel ander Shell. Een concern met gemeenschaps-zin. Dat consumen-

ten erop wijst dat zijn producten een klimaatprobleem veroorzaken en dat consumenten voorlicht hoe zuiniger met energie om te gaan. Maar na de overgang van het Rijnlandse naar het Angelsaksische denken telt alleen de winst, wordt de samenleving leeggeplukt en worden collectieve vraagstukken bij de overheid gelegd. Het bedrijfsleven heeft zich de afgelopen decennia tegenover de samenleving geplaatst.'

Bedrijven moeten zich aan de wet houden. Waarom hebben overheden dan geen greep op het grote bedrijfsleven? 'Deze multinationals zijn door fusies en overnames zo groot geworden dat niet één land maar de wereld hun thuis is geworden. Ze zijn als het ware ontworteld. Daardoor is er een *governance gap* ontstaan. De Amerikaanse hoogleraar John Ruggie, die de term begin deze eeuw bedacht, concludeerde dat er eigenlijk een internationaal toezichtsorgaan

“**Multinationals maakten van het klimaat een politieke kwestie, maar het gaat om de veiligheid van iedereen'**

Roger Cox

'Het Limburgse landschap resoneert in mij. Tijdens het wandelen hier heb ik momenten van openbaring en inzicht.'

moet komen. Omdat dat te moeilijk bleek, moesten grote bedrijven zichzelf reguleren aan de hand van richtlijnen die Ruggie op verzoek van de VN opstelde over multinationals en mensenrechten.'

Is dat de grootste zorg in een wereld die wordt getekend door oorlogen en handelsconflicten? 'Er zijn altijd gelegenheidsargumenten om niets te doen, of het nu covid, een oorlog of een financiële crisis is. Zo doorgaan heeft een enorme prijs. Er is net een onderzoek in het tijdschrift Nature gepubliceerd naar de schade veroorzaakt door hittegolven. De 111 oliebedrijven in de wereld zijn inmiddels goed voor \$28.000 mrd aan hitteschade; aan Shell alleen wordt \$1400 mrd toegerekend. Door alle desinformatie van het grote bedrijfsleven komt dat maar niet door. Vonnissen en regulering zijn nodig om ze de goede kant op te duwen. Dat versnelt de energietransitie en maakt ons onafhankelijker van

olie- en gasproducerende landen als de VS en Qatar.'

U zegt dat de internationale gemeenschap het anders wil. Maar bij de laatste klimaattop in Dubai konden landen het niet eens worden over een deadline voor olie en gas. Is het onredelijk dat Suriname een oliebron wil exploiteren en de uitstoot in India voorlopig groeit?

'Ontwikkelingslanden hebben binnen het VN-klimaatregime een andere verantwoordelijkheid dan het Westen. Wij in het Westen hebben de financiën en de kennis om de energietransitie veel sneller aan te pakken, en de plicht ontwikkelingslanden daarbij te ondersteunen. Er is nog altijd consensus dat de

opwarming van de aarde zo veel mogelijk onder de 2 graden Celsius moet blijven. En in Dubai heeft het Internationaal Energieagentschap met instemming van alle landen een route uitgestippeld met een verdubbeling van de energiebesparing en een verdrievoudiging van de hoeveelheid hernieuwbare energie in 2030. We blijven fossiel nog een tijd nodig hebben, maar

het openen van nieuwe velden is ook volgens het agentschap niet nodig.'

De Europese industrie neemt groene initiatieven onder vuur, zoals het verbod op verbrandingsmotoren of de plicht om hun toeleveranciers te controleren op misstanden. Anders zeggen zij niet meer

te kunnen concurreren met de VS en China. 'Ik ben het hier zo moricus mee oneens. Ik kan hier twee uur over praten. Waarom zit de Duitse auto-industrie in een crisis? Vanwege falend management. Ze hebben te weinig geïnvesteerd in innovatie en vooral geld uitgegeven aan lobby om hun verdienmodel met diesel en benzinemotoren zo lang mogelijk overeind te houden. En nu worden ze links ingehaald door China. Waarom stelt geen enkele journalist deze ceo's die vraag? De hoge gasprijs zou veel minder impact op Europa hebben als we twintig jaar geleden waren begonnen met de transitie naar duurzame bronnen.'

'Het zijn falende managers die hun bedrijven enkel door een dynamische wereld kunnen leiden door hun hand op te houden bij de gemeenschap. Het is de wereld op zijn kop. Voor burgers gelden de wetten van het kapitalisme, voor het bedrijfsleven geldt het socialisme.'

»

“
‘In het Westen hebben we de financiën en kennis om de energietransitie veel sneller aan te pakken’

Roger Cox

Interview

Roger Cox

» **Hoe bedoelt u?** 'De overheid blijft het bedrijfsleven van een vangnet voorzien zonder wederkerigheid in de deals die worden gesloten. Tegenover de financiële steun staan enkel halfzachte beloften van behoud van banen en vergroening. Maar voor hoe lang? Welk commitment geven bedrijven echt af aan de gemeenschap? En zodra de overheid een groot bedrijf niet helpt, weet je dat weerstand wordt gemobiliseerd. Dan krijgt de politiek de hele industrie over zich heen en wordt werknemers verteld dat politici hun de toekomst ontnemen, en dan krijg je spandoeken tegen het besluit. Zolang we dit soort onzakelijke deals sluiten, lopen we aan de leiband van de industrie. Dat is echt falend beleid, voor rekening van de belastingbetalers.'

Is er nog iets goeds aan het bedrijfsleven? 'Zeker wel. Maar het is jammer tijd te verdoen aan wat goed is, omdat wat niet goed gaat zo enorm destructief is. Praten over het goede zou een verkeerde indruk kunnen geven. Dat het goed gaat – en dat is niet zo. De mensen voelen dat ook. Ze profiteren niet van de toegenomen welvaart, voelen zich niet veilig en zijn teleurgesteld in de politiek, en dat verklaart de opmars van het populisme en de toegenomen polarisatie in de samenleving.'

U klinkt als een politicus. Moet u niet de politiek in? 'Ik heb er weleens aan gedacht. Maar ik heb nog veel werk te doen. Ik moet eerst met Milieudefensie een fundamenteel andere benadering in het recht borgen door hopelijk bij de hoogste rechter vastgelegd te krijgen dat bedrijven als Shell niet alleen een civielrechtelijke zorgplicht voor de samenleving hebben maar ook een CO₂-reductieplicht. Lukt dat, dan zien

we verder. Mocht de Hoge Raad alles afwijzen, dan is er nog niets verloren. Dan gaan we bedrijven langs de publiekrechtelijke weg aanspreken.'

Bent u nog advocaat? Of bent u een idealist in toga? Een advocaat moet toch elke zaak kunnen verdedigen?

'Dat is een misvatting. Een zaak moet wel verenigbaar zijn met zijn of haar geweten. Als ik nu naar de Amerikaanse advocatenkantoren kijk, zou ik willen dat zij meer naar hun geweten luisteren en minder naar hun portemonnee. Ik vind het onwaardig hoe zij buigen voor de chantage van de regering-Trump. Zij kunnen bij uitstek opkomen voor het belang van de rechtsstaat. Die borgt de menselijke waardigheid en voorkomt dat we als samenleving in een jungle leven.'

Veel idealisten worstelen met de vraag hoever ze willen

gaan voor hun idealen. Waar ligt voor u de grens? 'Ik wil mijn leven in lijn brengen met wat ik denk en voel. Daarom ben ik gestopt met vliegen en het eten van vlees, vis, eieren en zuivel. Als ik van Shell vraag te veranderen, moet ik dat zelf ook doen. Ik kan wel zeggen dat ik na al dat harde werken recht heb om een weekje naar de zon te vliegen. Maar zo kan ik alles wel recht praten. Veel mensen in deze wereld kunnen zichzelf dergelijke vragen helemaal niet stellen. En mijn leven blijft ook mooi zonder al die luxe. Ik kan genieten van klei-

ne dingen, zoals het fluiten van de merels of het zien van een vos, en vrienden en de kinderen. Het leven gaat niet over vliegreisjes naar bijzondere oorden.'

Het verhaal gaat dat u zichzelf wel eens trakteert op een broodje kroket? Voor het eerst valt Roger Cox stil. Hij kijkt licht verbaasd en geeft dan een

'Na iets spannends stop ik bij een benzinstation en sta ik mezelf een vleeskroket toe.'

boks. Er valt zo waar een Limburgs woord. 'Een broodje kroket is het enige waar ik op *foetel* (Limburgs voor valsspelen, red.). Als ik terugrijd van iets spannends, zoals een lezing of een zitting, dan stop ik bij een benzinstation en sta ik mezelf een kroket toe, een vleeskroket met mosterd. Daar hangt een verhaal aan vast, van een overleden persoon die een grote betekenis had voor mij. Maar dat houd ik voor mijzelf.'

Met alle tegenwind haken veel milieuvrijwilligers gedepriimeerd af. Voelt u zich geen eenzame wolf die een schijnbare kansloze strijd voert? 'Ik zeg tegen deze mensen: stel niet te hoge eisen aan jezelf en wanhoop vooral niet. De verkiezing van Trump kan uiteindelijk een goede ontwikkeling zijn als de mensen daardoor gaan zien wat ze vooral niet willen. Trump legt de schuld voor de crisis bij de kwetsbaren als de lhbt+-gemeenschap en migranten, en probeert de media, de wetenschap en de intelligentsia het zwijgen op te leggen. Dat ondermijnt de rechtsstaat. Die moet ervoor zorgen dat het recht en de feiten er toe doen. Om die reden is het belangrijk dat klimaatzaken tegen grote bedrijven voor de rechter worden gebracht. Alles wat door partijen in de rechtszaal wordt betoogd, moet met feiten worden onderbouwd. Daarom ben ik ook blij dat Shell en ING de beste advocaten inhuren, want dan worden wij uitgedaagd hun verhalen met feiten te weerleggen.'

Marceline Bresson en Pieter Couwenbergh zijn redacteur van Het Financieele Dagblad.

“
'Ik hoop bij de hoogste rechter vastgelegd te krijgen dat bedrijven als Shell een CO₂-reductieplicht hebben'

Roger Cox

Wiskundige en informaticus Alan Turing (1912-1954) was een computerpionier. De Brit, die naar verluidt een IQ had van 185, had enorme invloed op de computervetenschap en stond daarmee aan de basis van AI.

AI-DOSSIER

Zeventien pagina's over de kansen en risico's van kunstmatige intelligentie

DE AI-REVOLUTIE WACHT NIET TOT WIJ HAAR WILLEN ZIEN

Bijna drie jaar na ChatGPT zijn we niet massaal werkloos of heel veel productiever. Maar dat wil niet zeggen dat de AI-revolutie niet allang gaande is.

Door Sandra Olsthoorn Illustratie: Julian Deleij

Hoeveel is 8,8 min 8,11? Wie de lagere school heeft gevolgd, komt hier waarschijnlijk wel uit. Maar voor de nieuwste en krachtigste AI-modellen zijn dit soort eenvoudige sommetjes ingewikkelde materie, die ze zelfs na meerdere pogingen niet kunnen oplossen.

Een van die modellen is Claude Opus 4 van het Amerikaanse bedrijf Anthropic. Het is speciaal ontwikkeld voor complexe en langdurige taken als programmeren, diepgaand onderzoek of het aansturen van andere AI-systemen.

Dario Amodei, de ceo van Anthropic, waarschuwde bij de lancering van Opus, begin mei, voor de enorme gevolgen die dit soort systemen op de maatschappij gaan hebben. Binnen een tot vijf jaar zouden ze de

helft van alle kantoorbanen op startersniveau kunnen vervangen.

Wie de ontwikkelingen op het gebied van AI probeert te volgen, wordt voortdurend heen en weer geslingerd tussen uitersten. Aan de ene kant wordt volop gediscussieerd over de snelheid waarmee computers de menselijke intelligentie voorbijstreven – duurt het nog 1,2 of hooguit 5 jaar? – en de manieren waarop ze de mensheid vervolgens kunnen tegenwerken. Aan de andere kant lees je vlam-mende betogen over AI-bedrijven

We zijn ruim
tweeënhalf jaar
verder sinds
OpenAI met
ChatGPT de AI-
hype ontketende.

**AMERIKAANSE CEO'S WAARSCHUWEN
HUN WERKNEMERS AL NADRUKKELIJK
DAT AI HUN BAAN GAAT VERANDEREN EN
MOGELIJK OVERBODIG MAKEN**

als slangenolieverkopers die rammelende producten aan de man brengen.

Voer voor AI-sceptici

Dat de kunstmatige intelligentie van Anthropic, net als die van Google en marktleider OpenAI, vastloopt op basiswiskunde is dankbaar voer voor AI-sceptici. Bedrijven als dat van Amodeli

hebben vele miljarden dollars losgepeuterd bij investeerders. Dat geld moet terugverdiend worden; AI-bedrijven hebben er baat bij de technologie zo mooi mogelijk voor te stellen en iedereen het idee te geven dat ze deze slag niet mogen missen.

Die sceptici zitten toch al niet om bewijs verlegen voor hun betoog dat de keizer geen kleren

aan heeft. Het internet staat vol recente voorbeelden van modellen die bronnen voor hun 'onderzoeken' bij elkaar fantaseerden.

En hoe verbijsterd de reacties ook zijn als een nieuw AI-model een nog realistischer filmpje produceert, het grote publiek merkt het bestaan van de technologie nog vooral aan de gestaag toenemende hoeveelheid troep die mailboxen en sociale media overspoelt.

We zijn ruim tweeënhalf jaar verder sinds OpenAI met ChatGPT de AI-hype ontketende. Er zijn sindsdien nog veel meer miljarden gestoken in het ontwikkelen van AI, die steeds een beetje beter de menselijke intelligentie – of stukjes daarvan – weet na te bootsen. Maar we zijn niet massaal werkloos. En we zijn er ook nog niet meetbaar veel productiever op geworden met zijn allen.

Maar dat we de impact van AI nog niet dagelijks voelen, wil niet zeggen dat die er niet is. Want wie blijft hangen bij opvallende AI-missers zoals het advies om lijm op een pizza te smeren, of zich blindstaart op verzonnen bronnen, mist het bredere plaatje. De technologie presteert op steeds meer gebieden steeds beter.

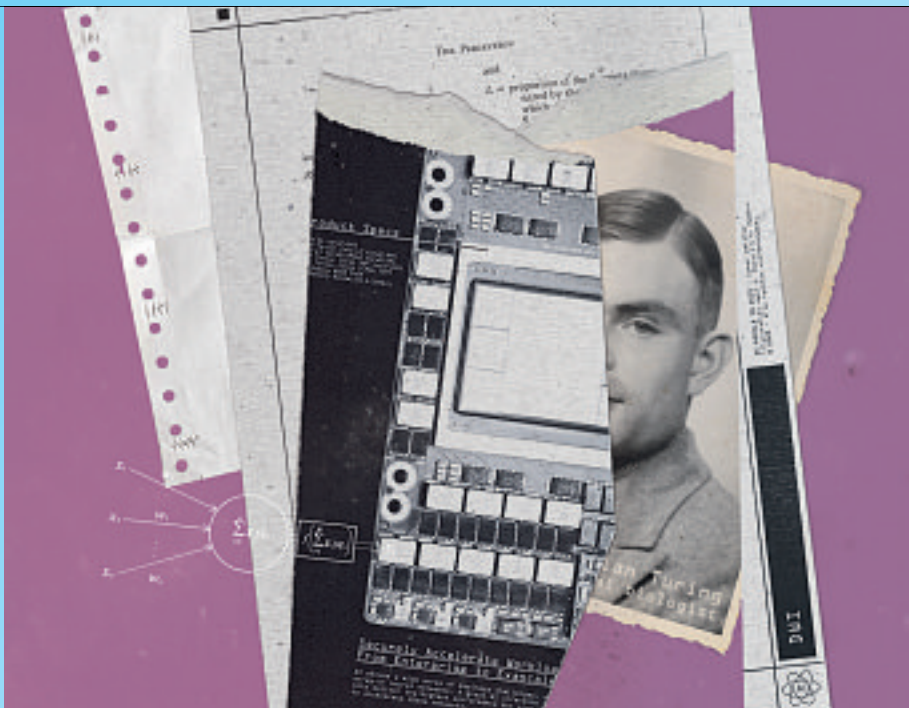
Niet foutloos, wel goed genoeg

Bij het analyseren van medische beelden spotten de systemen kanker accurater dan radiologen. Ze vatten in seconden rapporten van honderden pagina's samen, en vinden in de hooiberg van juridische databases precedents die advocaten over het hoofd zouden zien. Ze doen dat niet foutloos. Maar vaak genoeg wel goed genoeg.

De vooruitgang gaat bovendien razendsnel: waar GPT-3 in 2020 nog struikelde over simpele taken, kan GPT-4 complexe juridische vragen beantwoorden en – jazer – ook wiskundige problemen oplossen. AI is het vaak nog onvoorspelbaar waar AI in uitblinkt of tekortschiet.

In Nederland lijken we deze ontwikkeling nog niet helemaal serieus te nemen. Volgens de meest recente AI-monitor van het CBS gebruikt 22,7 procent van de Nederlandse bedrijven AI-technologie – een stijging van 9 procentpunt ten opzichte van 2023. Dat klinkt als vooruitgang, maar betekent ook dat ruim driekwart van de bedrijven er nog niet mee werkt. Ondertussen waarschuwen Amerikaanse ceo's hun werknemers al nadrukkelijk dat AI hun baan gaat veranderen en mogelijk overbodig maken.

De hype en angst voor een sciencefictionachtige superintelligentie leidt af van wat er echt gebeurt. Ontwikkelingen die nu al serieuze consequenties in de echte wereld hebben. Voor wie het wil zien. »

» Neem bijvoorbeeld de juridische sector. Bedrijven zetten al op grote schaal AI in om contracten op te stellen of te controleren. Medewerkers van interne juridische afdelingen kunnen meer werk aan en schakelen minder snel de hulp in van de externe jurist. Ik hoor het overal waar ik kom.

Die externe kantoren zien daarmee hun werk veranderen. Ze krijgen nog vooral de complexe zaken op hun bureau. Dat heeft alleen al voor deze bedrijfstak immense gevolgen. Het werk verandert en wordt veel meer het controleren van AI. Het model van uurtjefactuur, waar hele bedrijven en carrières op zijn gebouwd, gaat op de schop. Klanten zijn niet meer bereid om daar nog voor te betalen.

Beroepen in de vuurlinie

Juristen, reclamemakers en tekstschrijvers staan nu al in de vuurlinie. Maar elke baan waar een computer aan te pas komt, krijgt met AI te maken. Want na zoveel jaren van amper groeiende productiviteit kan niemand het zich veroorloven om AI niet uit te proberen. En die rare fouten, verzinsels en andere problemen, daar gaan we omheen leren werken. Want zo werkt menselijke intelligentie.

Er is geen plotse, massale werkloosheid die politici tot actie dwingt, maar een gestaag afkalven van banen en kansen.

Eerst worden zieke of vertrekkende collega's niet meer vervangen. Dat werk pakt AI wel op. Daarna volgen druppelsgewijs de ontslagen.

Zo'n geleidelijke transformatie is misschien wel verraderlijker dan de beloofde explosie van superintelligentie. Terwijl we discussiëren over hoe *artificial general intelligence* er mogelijk ooit uit gaat zien, sluipt AI nu al als een olievlek door bedrijven en organisaties. Geen plotse, massale werkloosheid die politici tot actie dwingt, maar een gestaag afkalven van banen en kansen. Een juridisch medewerker die nu solliciteert, heeft al minder kans omdat bedrijven minder mensen nodig hebben. Maar dat merkt niemand – er zijn geen massaontslagen.

Tegen de tijd dat de werkloosheid oploopt, zijn de veranderingen al zo diep ingebed in bedrijfs-

processen dat ze niet meer terug te draaien zijn. En dan zullen we dat ook niet meer willen. Vervolgens lopen we achter de feiten aan als het gaat om de noodzaak voor bijvoorbeeld om- of bijscholing.

De werkloosheid in de Verenigde Staten onder mensen die net van school of de universiteit komen staat inmiddels op het hoogste punt in twintig jaar. Dat is vast niet allemaal de schuld van AI. Een president die maximale economische onzekerheid als iets positiefs ziet, zal niet helpen. Maar het kan zomaar het eerste zichtbare effect van AI op de arbeidsmarkt in de VS zijn. Met starters, een kwetsbare groep op de banenmarkt, als slachtoffer.

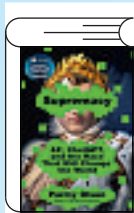
Te laat voor beleid

Wie nu nog denkt dat het met AI wel losloopt, is naïef. De investeringen zijn te hoog, de belangen en de druk om het te gebruiken voor bedrijven simpelweg te groot. De potentiële kansen en voordelen zijn namelijk ook te aantrekkelijk.

Maar tegen de tijd dat we echt doorhebben dat AI overal is, zijn we te laat met omscholen, te laat met voorbereiden en te laat met beleid maken. De AI-revolutie wacht niet tot wij haar begrijpen. «

Sandra Olsthoorn is AI-redacteur van Het Financieele Dagblad.

WIE NU NOG DENKT DAT HET MET AI WEL ZAL LOSLOPEN, IS NAÏEF. DE BELANGEN EN DE DRUK OM HET TE GEBRUIKEN VOOR BEDRIJVEN ZIJN SIMPELWEG TE GROOT

SUPREMACY

Voluit heet het boek *Supremacy: AI, ChatGPT and the race that will change the world*. Het won in 2024 de Financial Times Business Book of the Year Award. Het vertelt het verhaal van de strijd tussen twee grote AI-bedrijven, OpenAI en DeepMind, om elkaar af te troeven bij de ontwikkeling van AI.

Het is geschreven door de Amerikaanse techjournalist Parmy Olsen, die nu voor Bloomberg werkt en eerder voor Forbes schreef. *Supremacy* waarschuwt volgens de krant 'voor de bedreiging van AI die de belangrijkste makers negeren: de door winst gedreven verspreiding van gebrekkige en bevooroordeelde technologie in industrie, onderwijs en media'.

Supremacy – AI, ChatGPT and the race that will change the world, Parmy Olsen, Macmillan Business, €27,14

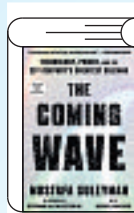
NIET DOOR AI VERZONNEN BOEKEN OVER AI

Ter geruststelling: deze lijst met boeken over AI is samengesteld door een mens en niet door AI. Wie blind vertrouwt op kunstmatige intelligentie neemt een risico, ondervond de

redactie van de Chicago Sun-Times. Die publiceerde op 18 mei een lijst met boeken die was samengesteld door AI. Het werd een gemakkelijke rel toen bleek dat AI tien van de vijftien titels uit zijn duim had gezogen.

Lezers die op zoek gingen naar 'de eerste klimaatfictieroman' van Isabel Allende uit de *Sumner reading list for 2025* konden bijvoorbeeld lang zoeken. De pagina met tips was aangeleverd door een *content provider* uit de stal van uitgeverij Hearst. Op de redactie had niemand de moeite genomen om de feiten te controleren.

Een rijke fantasie is een bekend euvel van AI. De boeken hiernaast bestaan echt, en zijn in boekhandel of online te koop.

THE COMING WAVE

De medeoprichter van DeepMind en huidig ceo van Microsoft AI, Mustafa Suleyman, is geen kleine jongen in de wereld van AI. Als mensen het afgelopen jaar aan Microsoft-icoon Bill Gates vroegen of zich zorgen moesten maken over AI, raadde hij ze aan Suleymans boek te lezen. Nu kan het natuurlijk zijn dat Gates met deze flaptekst iemand uit de Microsoft-clan een plezier wilde doen.

In The Guardian oordeelt Scott Shapiro, hoogleraar recht en filosofie aan Yale, positief: 'In luchtig en soms adembenemend proza beschrijft Suleyman hoe de mens er uiteindelijk in is geslaagd macht uit te oefenen over de intelligentie en het leven zelf.'

The Coming Wave – Technology, Power, and the 21st Century's Greatest Dilemma, Mustafa Suleyman, Crown, €35,74

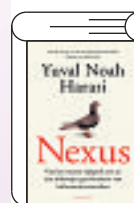

CO-INTELLIGENTIE

De Nederlandse editie van *Co-Intelligence* van de Amerikaanse wetenschapper Ethan Mollick, die in 2024 een plaatsje veroverde in de Time AI Top 100, werd dit jaar uitgebreid met vijf nieuwe hoofdstukken. De ondertitel, *Slimmer werken met AI*, geeft het de typische vibe van een Amerikaans zelfhulpboek. In Nederland is het niet de naam van Mollick die het boek moet verkopen, maar die van de schrijver van het voorwoord,

Alexander Klöpping. The Economist zette het op de lijst van beste boeken van 2024. Het boek is het nuttigst op de momenten dat het praktische tips geeft, zoals het hoofdstuk over prompts, het geven van gedetailleerde opdrachten aan AI. Nuttig ook zijn dit soort adviezen: 'Je hoeft niet om één e-mail te vragen; vraag ter inspiratie gerust om drie versies met een verschillende toon. Je hoeft niet om één manier te vragen om een zin af te maken; vraag gewoon om vijftien opties.'

Co-intelligentie – Slimmer werken met AI, Ethan Mollick en Alexander Klöpping, POM.press, €26,50

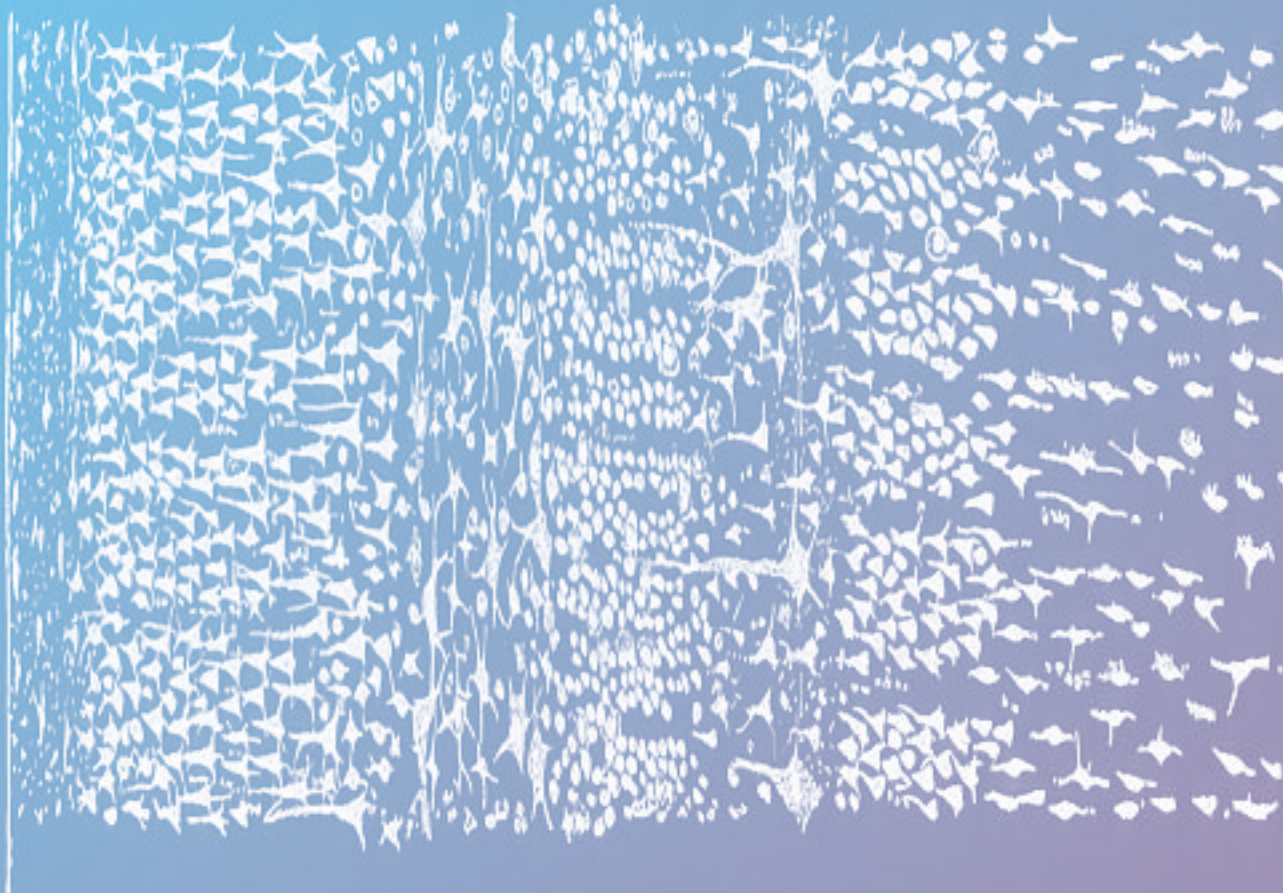

NEXUS

Een klassieker inmiddels. In de wintereditie van dit magazine pleitte auteur Yuval Noah Harari al voor een 'informatiedieet' voor de moderne mens, die onder steeds grotere bergen onzin bedolven wordt. In ruim 500 pagina's beschrijft hij de opkomst en geschiedenis van informatienetwerken. 'AI vormt

een ongekennde bedreiging voor de mensheid, omdat het de eerste technologie in de geschiedenis is die zelfstandig beslissingen kan nemen en nieuwe ideeën kan creëren', schrijft hij. 'Alle eerdere uitvindingen gaven de mens meer macht. Hoe krachtig het nieuwe gereedschap ook was, beslissingen over het gebruik bleven in onze handen.'

Nexus – Van het stenen tijdperk tot AI. Een beknopte geschiedenis van informatienetwerken, Yuval Noah Harari, Thomas Rap, €29,99

Door Nika Buijs

Op deze pagina staan twee netwerken die we allebei intelligent noemen. Links een stuk menselijk brein, rechts de succesvolste vorm van kunstmatige intelligentie: het neurale netwerk. Behalve dat er enorme verschillen zijn, zijn de twee ook sterk verbonden.

Eén ding is zeker – het menselijk brein was er eerst. In 1943 deden neurowetenschappers Warren McCulloch en Walter Pitts een poging dat brein in een wiskundig model te vatten. Ze beschreven neuronen, hersencellen, als schakelaartjes die aan of uit staan. Verbind een aantal van deze schakelaartjes en je hebt een slim

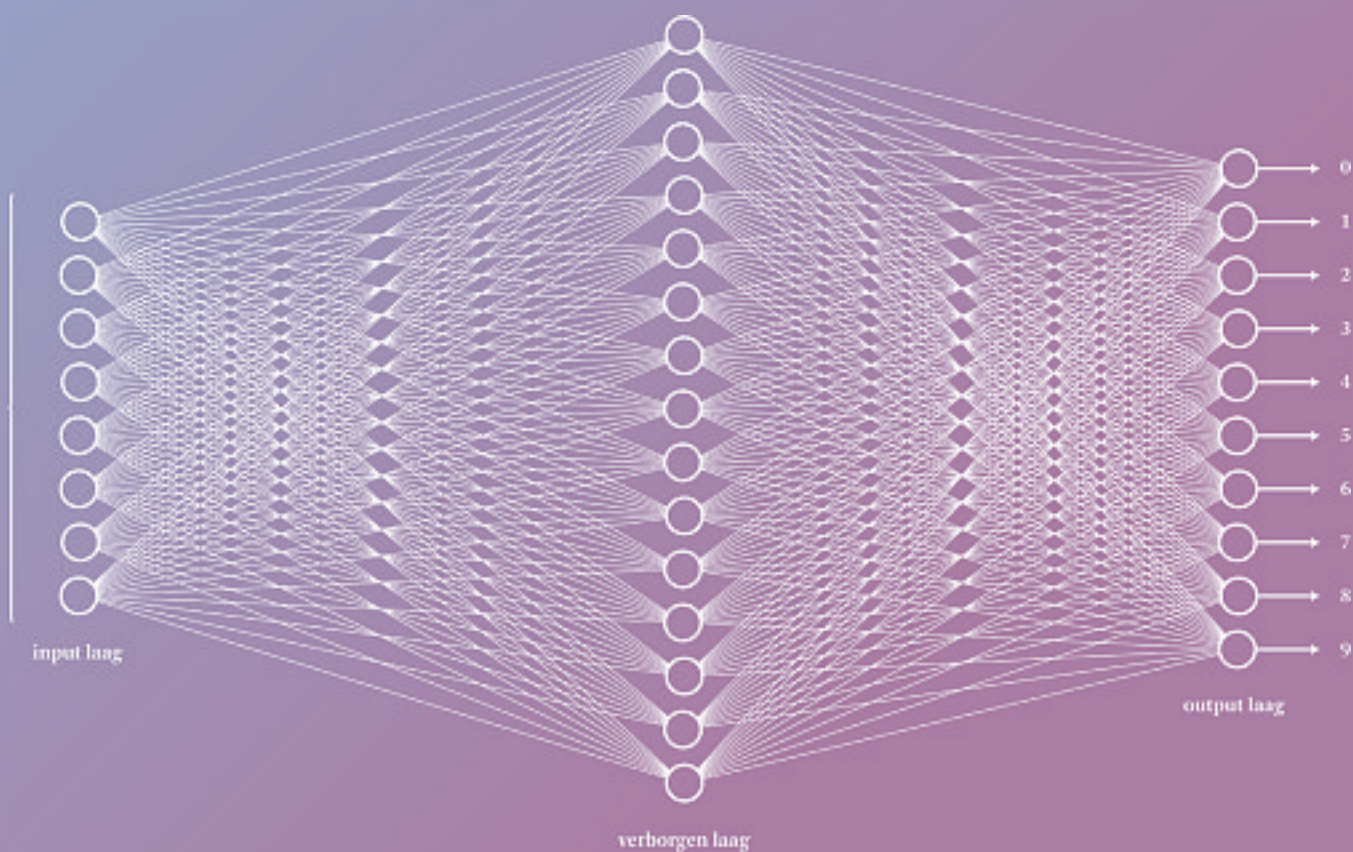
AI, DE SUCCESVOLLE COPYCAT VAN HET MENSELIJK BREIN

netwerk dat input vertaalt naar output. Onbedoeld legden McCulloch en Pitts hiermee de theoretische basis voor hedendaagse AI-systemen: neurale netwerken, vernoemd naar menselijke hersencellen.

De neurale netwerken anno 2025 jagen mensen de stuipen op het lijf of ze lopen ermee weg. Indrukwekkend zijn ze sowieso.

De dialogen met ChatGPT voelen zo 'echt' dat mistroostige mensen al hun problemen ermee delen. In een mum van tijd verschijnen AI-gegenereerde video's die hyperrealistisch zijn. AI kraakt wetenschappelijke problemen die onderzoekers decennialang slapeloze nachten bezorgden. Is onze menselijke intelligentie nu

dus achterhaald? Geen enkel apparaat komt vooralsnog in de buurt van de efficiëntie van het brein om informatie te verwerken. De evolutie vormde het menselijk brein in honderden miljoenen jaren tot een apparaat dat zelfs existentiële vragen over zichzelf kan stellen.

In onze sponzige schedelinhoud communiceren 86 miljard neuronen met elkaar in zeer complexe samenhang. Deze neuronen specialiseren zich in taken – denk aan de snelheid van een bal herkennen, hand-oogcoördinatie of kracht zetten. Eén neuron is gemiddeld verbonden met 7000 andere, die in meer of mindere mate informatie doorgeven of juist tegenhouden. Deze cellen leren hoe zintuiglijke prikkels verwerkt moeten worden en wat die prikkels betekenen.

Daarmee vergeleken zijn kunstmatige neuronen een stuk alledaagser. Toch is de kracht niet te onderschatten. De Amerikaanse ma-

rine presenteerde in 1958 het eerste echte neurale netwerk, de perceptron, voortbouwend op McCulloch en Pitts. Dit systeem kon zelf leren. In de perceptron zaten zo'n 500 aan/uit-parameters in een netwerk. The New York Times omschreef deze oer-AI als 'een embryo van een computer die kan lopen, praten, zien, schrijven, zich kan voortplanten en een bewustzijn kan hebben'.

De wiskunde van neuronen in de perceptron en in ChatGPT is nog altijd vergelijkbaar, hoewel de neuronen nu meer gemeen hebben

met een lichtdimmer dan met een schakelaar. Maar met 1760 miljard parameters is de complexiteit exponentieel toegenomen ten opzichte van de perceptron. Om deze parameters zo in te stellen dat de input tot de gewenste output leidt, worden er enorme hoeveelheden data doorheen gesluisd, in energieslurpende datacentra op zware computers met speciale chips.

Maar hoewel netwerken ten grondslag liggen aan beide vormen van intelligentie, houdt daar de vergelijking wel op. Mensen interpreteren de wereld niet via sensoren, maar zijn ermee verweven. Door mensen gemaakte teksten, afbeeldingen en data vormen de input voor de neurale netwerken, om menselijk gedrag na te bootsen of menselijke problemen op te lossen. «

Nika Buijs is onderzoeksjournalist van Het Financieele Dagblad.

'IK DENK NIET DAT DE ACHTERSTAND VAN EUROPA HOPELOOS IS'

AI-hoogleraar en ondernemer Max Welling pleit voor een deltaplan dat van ons land een mondiale speler maakt in AI. Zijn bedrijf CuspAI zit in een spannende fase.

*Door Sandra Olsthoorn
en Jan Fred van Wijnen
Fotografie: Timothy Foster*

Dit gesprek komt net iets te vroeg. Nog een paar weken, dan weet Max Welling (1968) of hij met zijn bedrijf CuspAI de stofzuiger voor broeikasgas heeft uitgevonden. Vanuit de ingewanden van een reusachtige computer, die driftig kauwt op de kenmerken van miljoenen moleculen, is het recept voor een nieuw materiaal gekomen dat CO₂ uit de lucht haalt. In theorie. Een Engels bedrijf maakt nu de scheikundige verbinding, daarna test een bedrijf in de VS of het materiaal de belofte waarmaakt. Valt het tegen, dan moet het machtige kunstbrein opnieuw beginnen.

'Dit zijn spannende weken', zegt hij droog.

Welling is een prominente Europese expert in machinelearning, een vak dat spraak- en beeldherkenning heeft voortgebracht, en

**HET ECHTE PROBLEEM ZIT VOLGENS
WELLING DIEPER: DE ONTWIKKELING
VAN AI GAAT HAASTIG EN HECTISCH.
'DE WEDLOOP IS GIGANTISCH'**

'Het energieverbruik van AI loopt wat uit de hand. De oplossing is duurzame energie.'

populaire conversatieapps als ChatGPT en Claude. Eén dag in de week geeft hij les aan de Universiteit van Amsterdam, op andere dagen werkt hij in zijn eigen bedrijf. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, de apenrots voor vakgenoten, roemt niet alleen zijn 'leidende rol' in de Europese ontwikkeling van kunstmatige intelligentie (AI). Ook de 'verbinding' die hij maakt tussen wetenschap, politiek en bedrijfsleven, krijgt een pluim.

Alle topnerds bij elkaar

Met dat laatste staat Welling midden in de geopolitieke branding. Vooral China en de VS gooien miljarden naar AI-ontwikkeling, proberen de belangrijkste kennis in eigen land te houden en de rest van de wereld afhankelijk te maken van hun producten. Europa is al jaren in de achtervolging, maar het gat met de andere grootmachten wordt alleen maar groter.

Welling: 'Ik denk niet dat het hopeloos is. Zo'n achterstand is niet voor altijd.'

Zo laconiek als hij dit zegt, zo druk maakt hij zich al jaren om de Europese inhaalrace. Met andere Europese AI-toppers organiseerde hij in 2018 een netwerk van de beste AI-onderzoekers in Europa, het European Lab for Learning & Intelligent Systems (ELLIS). Toen zei hij dat Europa hiermee kon 'aanhaken in de strijd met China en de VS'.

Al twee jaar pleit hij voor een soort deltaplan om Nederland in deze wedstrijd te houden. Het idee in essentie: alle topnerds bij elkaar om nieuwe tech uit te vinden, en softwareontwikkelaars ernaast zodat er voor bedrijven iets nuttigs uit komt. Eerder noemde hij dit een 'AI Industrie Instituut', maar nu is er een handig voorbeeld, zegt hij: 'Denk aan OpenAI, het »

» bedrijf achter ChatGPT.' Het vorige kabinet vertelde hij in het Catshuis ook wat zo'n apart 'ecosysteem' allemaal kan doen voor de bv Nederland.

We spreken hem op het terras van Lab42, een strak vierkant gebouw op het Amsterdamse Science Park. Hier zit een deel van CuspAI. Zijn Britse medeoprichter Alyn Chad Edwards werkt vanuit Cambridge, en er zijn nog kantoren in Berlijn en Lausanne. In Lab42 werken ook zijn studenten – de generatie voor wie hij de wereld beter wil achterlaten dan de zwaar vervuilde, verstikkende broeikaswolk die het nu is.

'Ik maak me zorgen over het klimaat. Ik ben niet iemand die denkt dat technologie alles kan oplossen, maar met technologie kan ik wel een heleboel bijdragen. En met de verrechtsing van het politieke klimaat kunnen we minder rekenen op politici om het probleem op te lossen.'

Vorig jaar ging het bedrijf van start met \$30 mln. Een teken dat investeerders vertrouwen op de internationale reputatie van Welling, want weinig oprichters van Nederlandse start-ups worden meteen zo royaal gefinancierd. 'Ik heb al een naam opgebouwd, maar het is niet voor iedereen zo makkelijk', zegt hij, bijna verontschuldigend. Voor AI-berekeningen werkt hij samen met Meta, het moederbedrijf van Facebook en Instagram.

Godfathers van AI

Naast ruim geld heeft Welling ook eerste klas hulp-troepen. Zijn adviseurs staan bekend als de 'godfathers van AI': Geoffrey Hinton, die lange tijd de AI-ontwikkelingen bij Google heeft geleid, en Yann LeCun, AI-baas van de Amerikaanse techreus Meta (een 'researchpartner' van Wellings bedrijf). Ze wonen de meest prestigieuze prijs in de AI-wetenschap: de Turing Award. Samen met de derde 'godfather van AI', Joshua Bengio, legden zij het fundament voor chatbots en andere moderne AI.

Voorals Hinton, die vorig jaar de Nobelprijs voor Natuurkunde kreeg, is een uitgesproken onheilsprofeet over AI. Twee jaar geleden stapte de toen

75-jarige expert op bij Google met een spectaculair motief: hij wilde vrijuit kunnen praten over de gevaren van technologie die hij zelf had ontwikkeld. Hinton zag een kans van 10 procent (die hij daarna bijstelde naar '10 tot 20 procent') dat slimme software binnen dertig jaar de mens uitroeit. Niet zozeer doordat AI wapens bestuurt of computervirussen schrijft voor luie

DE CHINESE AI-WETENSCHAP IS VOOR HEM NOG EEN BLACK BOX. MAAR ZELFS ALS ZE IN STILTE VOOROPLOPEN, ZIET HIJ ZE NOG NIET SNEL ALS CONCURRENTEN

‘Ik ben niet iemand die denkt dat technologie alles kan oplossen.’

hackers, maar simpelweg doordat AI veel intelligenter wordt dan mensen.

Het einde van de mensheid is niet Wellings eerste gedachte bij AI, maar hij snapt zijn adviseur, die hij zelf Jeff noemt.

‘Ieder zijn eigen spoken’

‘Experts als Jeff en ook Joshua Bengio zijn daar heel erg bezorgd over. Wie ben ik dan om te zeggen dat ze dat niet moeten zeggen? Dit zijn heel intelligente mensen. Ze hebben allemaal prijzen gewon-

nen. Dus ja, het is goed dat ze dat naar buiten brengen. Maar iedereen heeft zijn eigen spoken. Als je praat met Eric Schmidt [ex-cco van Google, red.], dan zegt hij dat je met een chatbot biologische virussen kunt ontwikkelen in je achtertuin.’

Verwacht hij dan geen killer-robots aan de voordeur? Nuchter: ‘Je moet onderscheid maken tussen krachtige technologie in handen van slechte mensen, en het scenario met een AI-terminator die mensen uitroeit. Dat laatste vind ik vrij onwaarschijnlijk. Je kunt er wel één gevaar uitpikken en daar enorm op hameren, maar de geschiedenis leert dat het echte gevaar dan vaak uit een andere hoek komt. En als we het gevaar al zien, dan reageren we veel te langzaam.’

Zoals niemand kon voorzien dat nepnieuws via sociale media de democratie bedreigt. De oplossing daarvoor is er nog niet.

Zijn antwoord op AI-gevaren is praktisch. In zijn Catshuispresentatie van vorig jaar stelde hij voor een *rapid response team* in te stellen. Dat zou een groep deskundigen uit verschillende disciplines zijn, die samen de ontwikkelingen met AI in de gaten houden. Zoals een covidteam naar een uitbraak stormt, zo zouden de AI-wachters moeten uitrukken als het ergens de verkeerde kant op gaat.

De ministersploeg was enthousiast, zegt hij, maar daar bleef het bij. ‘Vrij snel na de presentatie viel het kabinet. Het plan is nooit geïmplementeerd.’

Politiek steekt kop in het zand

Het spook dat hem wakker houdt, is klimaatverandering. Hij twijfelt geen seconde of de atmosfeer grondig is verstoord, want hij vertrouwt op de inzichten van andere wetenschappers. Zijn grootste zorg is dat te weinig mensen de ‘gigantische impact’ begrijpen. Hij zegt: ‘We gaan het niet allemaal ineens heel heet krijgen. Het probleem is meer dat je op bepaalde plekken niet meer fatsoenlijk eten kunt verbouwen. Waardoor grote groepen mensen overlijden of gaan emigreren. Dat maakt andere plekken in de wereld weer politiek onstabiel. Nog afgezien van natuurrampen en stormen.’

Helaas, zegt Welling, ‘is de politieke houding vooral kop in het zand steken’.

Zelf voelde hij een paar jaar terug de drang om vóór zijn pensioen ‘iets neer te zetten’. Hij wilde zijn AI-kennis toepassen op ‘het belangrijkste vraagstuk van onze tijd’. Sinds 2021 leidde hij een Nederlandse AI-groep van Microsoft, die ook aan klimaatvraagstukken werkte, maar het bleek niet bij hem te passen. ‘Bij grote bedrijven wordt veel politiek bedreven. Je moet door allerlei “beslissingspaden” heen voordat je werkelijk iets voor elkaar krijgt. En dan zitten er vaak ook nog advocaten tussen. Dat is allemaal enorm traag.’

Daar kwam ook nog de aardbeving bij die OpenAI »

» veroorzaakte in de techwereld. Het Amerikaanse bedrijf liet ChatGPT los op de wereld en dwong andere techbedrijven daarmee tot een reactie. 'Al het geld en alle computerkracht moest vanaf dat moment ook daarnaartoe', zegt Welling. 'Voor klimaatonderzoek waren niet zo veel middelen meer.'

Maar dat gigantische stroomverbruik van AI-computers dan? Ook dat draagt bij aan het klimaatprobleem, en in elk geval aan zware concurrentie met woonwijken en bedrijven op het stroomnet. Is het medicijn niet net zo erg als de kwaal? Hij bekijkt het pragmatisch: 'Het energieverbruik van AI loopt wel wat uit de hand. Maar de oplossing is niet stoppen met AI. De oplossing is volop inzetten op duurzame energie.'

Het echte probleem zit volgens Welling dieper: de ontwikkeling van AI gaat haastig en hectisch. 'De AI-wapenwedloop is gigantisch', zegt hij. 'Iedereen moet meer en sneller, om maar te voorkomen dat de ander uitloopt. Als de groei van AI sneller gaat dan dat wij aan duurzame energie kunnen ontwikkelen, dan gooien we er weer allerlei vieze energie tegenaan. Maar ik zie geen enkele reden waarom wij in Europa niet volledig duurzaam kunnen worden. Als iedereen een zonnepaneel op zijn dak zou leggen en we voldoende batterijen hebben, kan dat heel snel gaan.'

Nieuwe moleculen in flesjes

Het project waarmee CuspAI een 'CO₂-uit-de-lucht-vanger' ontwikkelt (intern heet het Skyvault) levert snel resultaat op. Vier maanden geleden werd de AI-computer aangezet. Nu, in maand vier, heeft dat al een miljoen kandidaten opgeleverd: moleculen die mogelijk koolstofdioxide uit de lucht aan zich kunnen binden. Nadat de chemici bij CuspAI zich erover hadden gebogen, gingen er vijf molecuulideeën naar een Brits bedrijf dat ze nu maakt.

'Het zit in kleine flesjes', zegt Welling. 'De fabrikant kan ook heel veel maken, maar we beginnen met een klein beetje. Daarna test een bedrijf in Los Angeles of het materiaal ook werkt in een echte machine die CO₂

'In China gaat het anders. Daar is eerst van bovenaf bedacht dat AI belangrijk is.'

uit de lucht haalt. Dit is dus een heel spannende fase voor ons.'

Spannend is niet alleen of het materiaal werkt. Het is ook een examen voor de methode. Want moleculen maken was altijd een geduldige klus voor chemici in witte jassen. Het bedenken en produceren van nieuwe moleculen kon makkelijk tien jaar duren. 'Wij doen dit in zes maanden', zegt Welling.

CO₂-binding is de idealistische missie van CuspAI. Het commerciële werk, dat de grote investeringen moet terugverdienen, gebeurt onder meer voor energiebedrijven. Welling noemt geen namen van klanten of potentiële klanten. Maar hun ideeënmachine zoekt bijvoorbeeld moleculen die een

batterij meer vermogen kunnen geven. Ook goed voor het milieu of de ontlasting van het elektriciteitsnet, maar zeker ook voor de aandeelhouder. Want de batterijbehoefte in de wereld is onverzagdigbaar.

Bevindt CuspAI zich hiermee in de voorhoede van AI-bedrijven die nieuwe materialen creëren? Of heeft de niet-Chinese wereld hier ook al het nakijken? Het is een vraag waarover Welling zijn schouders lijkt op te halen: 'Ik ken daar wel een paar bedrijven die dit ook doen. En ik denk dat er nog meer zitten die ik niet ken.'

Anders gezegd: de Chinese AI-wetenschap is ook voor hem nog een black box. Maar zelfs als ze in stilte vooroplopen, ziet hij ze nog niet snel als concurrenten op de markt verschijnen: 'China heeft een eigen ecosysteem, dat niet veel interactie heeft met het onze. Ik denk dat de grootste concurrenten voor CuspAI uit Amerika en Europa komen, niet zozeer uit China. Op dit moment. Chinese bedrijven

'ALS DE GROEI VAN AI SNELLER GAAT DAN WIJ AAN DUURZAME ENERGIE KUNNEN ONTWIKKELEN, DAN GOOIEN WE ER WEER ALLERLEI VIEZE ENERGIE TEGENAAN'

die doen wat wij doen, bedienen vooral de Chinese en Aziatische markt.'

Bovendien: kennis is niet de zwakke plek in Europa, zegt Welling. Waar start-ups uit de VS en China het vooral mee winnen, is hun portemonnee.

Bakken vol Chinees geld

Welling: 'Bij Amerikaanse durf-investeerdens zit veel kennis. Hun beslissingen zijn goed doordacht. Als je wordt gesteund door een investeerder als Sequoia Capital uit Silicon Valley, dan kun je eigenlijk niet meer falen. Kijk hoe lang het Amerikaanse taxibedrijf Uber geen winst heeft gemaakt, dat is ongelooflijk. Maar durfinvesteerdens bleven het steunen en nu maakt Uber winst. Zoiets is moeilijk in Europa. In China gaat het weer anders. Daar is eerst van bovenaf bedacht dat AI belangrijk is. Daarna heeft de overheid er bakken met geld in gestoken. Tegelijk denken de Chinezen heel goed na over de samenwerking tussen universiteiten en start-ups, zodat er een sterk ecosysteem ontstaat.'

In de titanenstrijd tussen China en Amerika zal China het winnen, denkt hij. Vooral omdat de VS zichzelf nu 'in de voet schieten' door topuniversiteiten financieel te korten. De voorsprong van China zit hem niet in de populaire chatbots, denkt hij. Eerder in wetenschap en techniek.

'Vooral in AI-toepassingen bij chemie en engineering liggen ze echt voor, denk ik. Zij gaan vruchten plukken van de zelfrijdende auto's en van robots die in een fabriek rondlopen. Of van ontdekkingen in de chemie, zoals het afvangen van CO₂ uit de lucht.' »

Sandra Olsthoorn en Jan Fred van Wijnen zijn redacteur van het FD.

BABY NEEDS YOUR CARE

Een revolutie in de zorg.' Ex-VWS-minister Fleur Agema denkt dat artificiële intelligentie (AI) dat teweeg kan brengen. Innovatie moet ervoor zorgen dat we kunnen blijven voldoen aan de grote zorgvraag in de toekomst.

Terwijl zij zich de laatste maanden verwonderde over de nieuwste versie van ChatGPT, was ik druk bezig met andere dingen. Ik maakte minihandjes met perfecte vingerkootjes. Tien kleine teentjes en 350 botten. Een hart, twee longen, en een stel hersenen. Een prachtig gezichtje en een geweldige lach.

Knap hoor, wat AI allemaal kan. Maar er is geen robot die op kan tegen het wonder van *generative human intelligence*.

Anno 2025 is het babyleven niet vrij van technologie. Er is sprake van een boom in *baby tech*, lees ik in The Economist. Exclusieve producten moeten het leven van jonge ouders makkelijker maken. Dankzij demografische trends hebben ze meer te besteden dan vroeger: ze zijn gemiddeld ouder, vaker tweeverdieners en krijgen minder kinderen.

Hoewel moeders de afgelopen decennia steeds meer buitenshuis zijn gaan werken, heeft hun omgeving zich nauwelijks aangepast. Het zwangerschapsverlof is nog bijna net zo kort als honderd jaar geleden. En de meeste vaders blijven fulltime werken als ze kinderen krijgen. Met twee drukke banen is er weinig tijd, dus alles wat de zorg efficiënter kan maken, is welkom.

Wie borstvoeding geeft, heeft officieel het recht om op het werk te kolven of te voeden, maar in de praktijk blijkt dat vaak knap lastig. Het werk wordt er niet minder op, er is geen geschikte ruimte of vrouwen voelen zich bezwaard om de tijd op te eisen. Maar nu zijn er stille draadloze apparaten, waarmee je melk maakt terwijl je achter je laptop werkt of in de trein zit. Ik sprak een arts die zelfs tijdens haar spreekuur kolft, zonder dat haar patiënten dat door hebben.

Wie flesvoeding geeft, kan zich laven aan een apparaat dat binnen een paar seconden een flesje fabriceert met de juiste verhoudingen en op de juiste temperatuur. Geen gedoe met warm en koud water, schepjes en klonten. Dat scheelt weer wat kostbare minuten nachtrust.

Ah ja, het slaapgebrek: een flinke hindernis op de werkvloer. Gelukkig is er nu een bedje dat automatisch beweegt en baarmoedergeluiden nabootst. Het is ook nog eens responsief: huilt je baby harder, dan begint het sneller te wiegen en meer geluid te maken.

Maken deze producten het leven met baby's nu echt makkelijker? Een beetje. Ze besparen tijd en het bewegende bedje – ik heb het thuis – geeft je iets meer slaap. Maar baby's blijven baby's; ze zijn geen robots. Als het huilen na drie minuten niet stopt, staakt het wiegje zijn dienst en krijg je een melding: *Baby needs your care*.

Revolutie? Ik betwijfel het. »

Sophie van Gool is econoom en columnist van Het Financieele Dagblad.

'IK DENK DAT AI AL ALLES KAN, MAAR WIJ WILLEN NIET DAT AI AL ALLES DOET'

Bedrijven staan voor grote veranderingen door AI. Werk verandert en banen zullen sneuvelen. Drie ceo's over de impact van kunstmatige intelligentie.

Door Richard Smit Illustratie: Julian Deleij

SVEN SAUVÉ

Ceo RTL Nederland

Bij RTL Nederland zien ze AI als de grootste transformatie die de industrie nu doormaakt. 'Internet zette de hele distributie op zijn kop, want iedereen kon ineens van alles verspreiden', zegt ceo Sven Sauvé. 'Ik denk dat AI de hele productie gaat democratiseren. Het maken van content komt voor iedereen binnen bereik.'

De eerste interactieve handschoen is eind jaren zeventig ontworpen.

AI, maar het is AI plus wat daarna nog nodig is. Veel promo's voor programma's worden bijvoorbeeld al helemaal met AI gemaakt. 'We kijken eerst of AI alles kan leveren. Pas als dat niet zo is, dan gaan we naar een locatie voor een fotoshoot.'

Sauvé: 'Ik denk dat AI op dit moment al alles kan, maar wij willen niet dat AI al alles doet. Als wij werken met bestaande gezichten, dan willen we ook de echte acteurs. In een promovideo voor een kickbox-event acteren Rico Verhoeven en Levi Rigters, de middeleeuwse setting is later met AI gemaakt.'

AI neemt veel werk uit handen. Vroeger was er iemand bij Videoland bezig om voor elke aflevering van een serie een stilstaand beeld uit te zoeken. Nu stelt AI een plaatje voor. 'Het AI-model weet: er moeten twee personen op staan, er moet dynamiek in zitten, het plaatje mag geen plot verklappen. Er wordt nog wel door iemand naar gekeken, maar eigenlijk is het een volledig geautomatiseerd proces.'

Auto ontploffen

En dat gebeurt in alle facetten van de productie. AI helpt bij het schrijven van scripts en dialogen. Als mensen per ongeluk in beeld lopen, zijn die makkelijk weg te poetsen. 'Als je bijvoorbeeld voor een productie een ontploffing wil, vraag je drie voorbeelden aan AI, in plaats van dat je een auto laat ontploffen en kijkt of je het goed op camera hebt.'

Dat vraagt iets nieuws van het management. Dat moet niet meer alleen mensen aansturen maar ook machines, zegt Sauvé. 'Die moeten ook met elkaar samenwerken. Je loopt daarbij snel tegen ethische kwesties aan. Bij RTL Nieuws is de hoofdredactie terecht heel voorzichtig met AI. De feiten mogen niet door AI worden beïnvloed.'

Experimenten met AI begonnen bij RTL zeven jaar geleden, bijvoorbeeld voor automatische ondertiteling en het voorspellen van kijkcijfers. Toen Sauvé in november grote AI-bedrijven als Meta, Google en

OpenAI in de VS bezocht, besloot hij dat het sneller moest. Hij leidt nu een AI-taskforce. 'Het is echt chefsache.'

De aanpak is omgedraaid: RTL doet niet meer wat het deed plus

'ÉÉN DING WEET JE ZEKER: ALS JE NIET MET AI GAAT WERKEN, KOST HET ZEKER JE BAAN'

Sven Sauvé, ceo RTL Nederland

» RTL verwacht dat het maken van content door AI in drie jaar 15 procent tot 30 procent goedkoper zal worden. 'Wij vinden het onze taak om de hele markt hierin mee te nemen', zegt de RTL-baas. 'Wij hebben alle producenten uitgenodigd en ze opgeroepen om echt in beweging te komen.'

Dat gaat banen kosten. 'Ik vind dat je daar heel eerlijk over moet zijn', zegt Sauvé. 'Maar één ding weet je zeker: als je niet met AI gaat werken, kost het zéker je baan.' Grote ontslagrondes verwacht hij niet. 'Maar ik zie echt wel dat het grote onzekerheid oplevert.'

Het klantcontact wordt bij RTL Nederland al grotendeels gedaan door een chatbot, net als het opstellen van brieven of contracten. Dat wordt allemaal nog wel door mensen gecontroleerd. AI opereert bij RTL nog nergens autonoom, zelfs niet in het maken van de ondertiteling.

Diversiteit en inclusiviteit komen niet automatisch, zegt Sauvé. 'Ik denk dat AI ook bias kan hebben. Het moreel-ethische kompas moet je stevig in handen houden. Ik heb ook mijn eigen AI-tweelingbroer bij RTL, maar het laatste wat ik wil, is dat een AI-agent communiceert namens mij.'

ALI NIKNAM

Ceo van onlinebank Bunq

Bunq loopt technologisch wereldwijd voorop', zegt ceo Ali Niknam. 'Als het gaat om AI, doen we mee met de grote jongens als Nvidia. Daarom is de techniek voor ons niet zo belangrijk, maar wel hoe we die kunnen gebruiken om het leven voor mensen beter, veiliger, leuker te maken.'

Een jaar of tien geleden begon dat met het veilig houden van geld van gebruikers. 'Bunq is een van de veiligste banken in de wereld, juist omdat we zo vooroplopen met AI', bezweert Niknam, ondanks de recente publiciteit over door phishing gedupeerde klanten. Waar andere banken regels opstellen om veiligheid te vergroten, werkt AI op een heel andere manier.

'AI kijkt naar een ongelooflijke hoeveelheid datapunten en vindt daar verbanden tussen op een manier die het menselijk brein niet kan. Bij Bunq kijken we

Wiskundige Marvin
Minsky (1927-2016),
AI-pionier uit de VS.

bij elke betaling naar ongeveer vijfhonderd datapunten. Waar ben je, hoe groot is je saldo, heb je net een betaling gedaan? Op basis van alle gedane transacties train je een machinelearningmodel.'

Daarnaast maakt AI dingen mogelijk die eerder niet konden. Door de opkomst van de grote taalmodellen – *large language models* als ChatGPT – kunnen Bunq-gebruikers in de app of door de klantenservice worden toegesproken in alle talen die hun telefoon ondersteunt. 'Daarna zijn we een stapje verder gegaan, waardoor we in-app telefoongesprekken ook realtime kunnen vertalen', zegt Niknam.

Campagnes

Een derde laag is volgens hem dat AI tegenwoordig kan redeneren. Daardoor kan het gebruikers helpen hun uitgaven op Amazon in de gaten te houden of te bepalen hoeveel zakgeld ze hun kinderen moeten geven. 'Waar we nu heengaan, is dat AI je persoonlijke assistent wordt', zegt Niknam, die verwacht dat de technologie de gebruiker steeds beter gaat begrijpen.

'Een maand geleden vroeg ik op een vrijdagavond aan mijn persoonlijke assistent Finn: "Waar kan ik straks knallen?" Verder niks. Alleen die zin. Dan moet dat ding begrijpen dat het vrijdagavond is en dat je op zoek bent naar een leuk feestje. Het kwam inderdaad met drie feestjes in de buurt. Dat vond ik fascinerend.

Zes maanden geleden kon dat nog niet.'

Achter de schermen gebruikt Bunq AI bijvoorbeeld om de rentestanden van de concurrent te analyseren. Of om te adverteren. 'Vroeger deden we met vijftien man een paar honderd campagnes op Google. Sinds een jaar of twee is dat geautomatiseerd. Nu doen we 150.000 campagnes. Daar komt geen mens meer bij kijken.'

**'NU DOEN WE 150.000
CAMPAGNES. DAAR KOMT GEEN
MENS MEER BIJ KIJKEN'**

Ali Niknam, ceo van onlinebank Bunq

De onlinebank zet kunstmatige intelligentie ook veel in voor klantcontact. 'Dat scoort consequent beter dan de beste mensen die we hebben.' Op die communicatie en op beslissingen zit nog wel een menselijke check, zegt Niknam. 'AI kan ook AI in de gaten houden. Maar er wordt nooit een actie ondernomen zonder dat er een mens naar kijkt.'

'WE HOUDEN VOORAL HOOGGEKWALIFICEERD PERSONEEL OVER'

Lenhard Los, ceo callcenternetwerk Vanad Engage

LENHARD LOS

Ceo callcenternetwerk Vanad Engage

Bij klantcontactcenters begint het aantal mensen dat met een headset op klanten te woord staat al te dalen, zegt Lenhard Los, ceo van Vanad Engage in Capelle aan den IJssel. 'In twee, drie jaar zal de helft van onze mensen niet meer nodig zijn. En twee, drie jaar later zal daarvan weer de helft zijn verdwenen. Dat is misschien een vervelende boodschap, maar we zullen moeten reorganiseren.'

Bij Vanad Engage, genoemd naar oprichter en ict-ondernemer Ad Nederlof (bekend van Oracle en Genesys), werken nu nog een kleine duizend mensen. Zo'n vijfhonderd in Nederlandse callcenters en de andere helft in Turkije en Suriname. 'Een paar jaar geleden werkten al die mensen nog in Nederland, maar door de verhoging van het minimumloon in Nederland is het callcenterwerk versneld naar het buitenland verhuisd.

Automatisering heeft in het beantwoorden van telefoontjes, appjes en mails van klanten altijd al een grote rol gespeeld. Daar zijn bijvoorbeeld de chatbots uit voortgekomen, waar consumenten weinig positieve ervaringen mee hebben. 'It sucks! We hebben allemaal dezelfde ervaring', zegt Los. De inzet van AI moet die ervaring verbeteren.

Voor klanten van Vanad, onder meer in de retail, luchtvaart en telecom, gaat er veel veranderen. Klanten blijven vragen stellen.

Over het omboeken van een reis tot waar men kan parkeren op Schiphol of over de wifi die het niet goed doet. Alleen komt dat antwoord straks niet meer van de menselijke klantexpert maar van een digitale. 'Elke organisatie zit in die transformatie.'

Zo'n driekwart van de mens tot mens-klantcontacten is onnodig, meent Los. Een AI-agent komt veel sneller met een antwoord, gemiddeld in iets meer dan twee seconden. Die is beter in het doorzoeken van grote hoeveelheden informatie, beheerst meer talen en werkt 24 uur per dag. 'AI kan ook intenties herkennen', zegt Los. 'AI is zelfs beter in empathie. Het heeft geen last van ochtendhumeur.'

Hard werken

Dit verhaal kreeg Vanad bij zijn klanten lang niet goed over de Bühne, maar dat is veranderd sinds het minimumloon fors is verhoogd. 'Nu willen directies dat we ze helpen om het aantal klantcontacten te verminderen. De komende twee, drie jaar zullen ze proberen dat aantal te halveren. Het gaat heel hard in dit vak.'

Daarbij helpt het dat mensen straks gewoon tegen hun telefoon of een ander apparaat kunnen praten. 'We doen nu een proef waarbij de machine tijdens het gesprek met de klantexpert al antwoorden zoekt. De vervolgstap is dat AI meteen terugpraat.' Wat de adoptie van AI volgens hem nog afremt, is de erfenis van bestaande bedrijfs-systemen in organisaties. 'Vergis je niet. AI is hard werken.'

Voorlopig zullen AI-agents nog niet autonoom opereren, denkt Los. Iedereen is nog bang voor hallucinaties van AI. Het vak van klantexpert of callcentermedewerker zal volgens hem dan ook niet helemaal uitsterven. 'Maar straks houden we vooral nog hooggekwalficeerd personeel over. Wij zijn actief bezig om een gedeelte van onze eigen business op te eten.' «

Richard Smit is redacteur van Het Financieel Dagblad.

Interview
Mensenrechtenactivist Bill Browder

‘Poetin was altijd al een monster’

Poetin probeerde hem acht keer
te arresteren. Zakenman en
mensenrechtenactivist Bill Browder,
die het verzet tegen het Kremlin
steunt, is nog altijd vrij man.

Wil hij terug naar Moskou?
‘Rusland is een giftige omgeving.’

Door Berend Sommer

'Als je een redelijk persoon bent, kun je niet in Rusland blijven. Zelfs de mildste vorm van verzet kan leiden tot arrestatie', aldus Browder.

FOTO: ROBERT WILSON / CONTOUR

Interview

Bill Browder

S

Sir Bill Browder verhuisde in 1996 naar Moskou en vestigde er in korte tijd een zakenimperium met zijn investeringsmaatschappij Hermitage Capital. Browder tartte het regime door Vladimir Poetin te beschuldigen van corruptie. Dit conflict kostte het leven van Browders advocaat, Sergej Magnitsky (1972-2009), naamgever van de door Browder bedachte *Magnitsky act*. Deze wet maakt het mogelijk om sancties uit te vaardigen tegen personen die zich schuldig maken aan grootschalige corruptie of mensenrechtenschendingen. Vladimir Poetin probeerde Browder acht keer te arresteren en noemde hem een gevaar voor de staatsveiligheid.

Het FD sprak Browder (1964) over Rusland en de oorlog in Oekraïne op het Oslo Freedom Forum, 'het Davos van mensenrechtenactivisten'. Dat is de bijeenkomst waar dissidenten uit de hele wereld bijeenkomen. We spreken hem tijdens de lunch in de persruimte. Browder heeft de dictie van een Amerikaanse aristocraat. Hij valt uit de toon tussen de andere mensenrechtenactivisten op het congres: hij is een van de weinigen die een das draagt.

Bent u een mensenrechtenactivist? U heeft meer weg van een zakenman. 'Ik zie eruit als een zakenman. Een van mijn superkrachten is dat ik ook de zakenwereld begrijp, maar ik ben zeker ook mensenrechtenactivist. Het grootste deel van mijn tijd besteed ik aan het lobbyen voor sancties, voor beleid, voor de Magnitsky act die nu in 35 landen is aangenomen. Om eerlijk te zijn zie ik mezelf niet echt meer als zakenman. Ik doe wel wat zaken, maar iedereen doet zaken – jij hebt toch ook een aandelenportefeuille?'

Waarom bent u ooit naar Rusland vertrokken? 'Mijn grootvader Earl Browder was de leider van de Amerikaanse communistische partij in de jaren dertig en veertig. Als tiener verzette ik me tegen mijn familie en werd ik overtuigd kapitalist. In 1989 – het jaar dat de Berlijnse muur viel – studeerde ik af aan de Business School in Stanford. Toen heb ik gezegd: als mijn grootvader de grootste communist van Amerika was, wil ik de grootste kapitalist van Oost-Europa worden en uiteindelijk van Rusland.'

'Als ik het echt alleen voor het geld had gedaan, was ik er niet naartoe gegaan. In de jaren negentig was het echt een puinhoop. Toen ik aankwam, waren er geen regels, alles was mogelijk en dat was opwindend. Ik hoefde geen twintig jaar ervaring hebben om het er te maken. Vergelijkbaar met de techwereld nu: je kunt als twintigjarige heel serieus genomen worden – als je maar meer weet dan anderen. Destijds wist ik meer dan anderen, en dat was erg winstgevend, totdat het dat niet meer was.'

Was het gevaarlijk? 'Rusland is in zekere mate altijd gevaarlijk, maar er zijn gradaties van gevaar. Toen ik er aankwam, was er wel veel

Er zijn nog genoeg Russen die dictator en massamoordenaar Stalin adoreren.

misdaad, maar die was ongeorganiseerd. Vervolgens werd die misdaad georganiseerd, en uiteindelijk zelfs georganiseerd door het Kremlin.'

'Toen ik er kwam, was Rusland een democratie. Een corrupte democratie, maar er was wel strijd

over een plek in de Doema. De president werd gekozen. Er was kritische pers. In de eerste jaren dat Poetin aan de macht kwam, werd een soft autoritair bewind gevoerd. Poetin was toen nog niet zo zelfverzekerd. Naarmate de tijd verstreek, werd het bewind harder. Wat we nu zien, is totalitair. Ze zeggen dat macht corrumpeert, en onbegrensde macht onbegrensd

corrumpeert. Poetin was volgens mij altijd al een monster, alleen wordt hij nu niet meer geremd door tegenstanders. Hij geeft gehoor aan zijn impulsen. Hij heeft nu de totale vrijheid om zijn eigen gang te gaan.'

Is er nog verzet tegen Poetin in Rusland? 'Als je een redelijk persoon bent, kun je niet in Rusland

blijven. Het is een giftige omgeving. Zelfs de mildste vorm van verzet kan leiden tot arrestatie. Het is een onmogelijke plek om te zijn. Iedereen die ik uit mijn tijd in Rusland ken, is óf vermoord of vastgezet of geëmigreerd – al dan niet vrijwillig.'

'Tegelijkertijd weten we dat er één miljoen Russische soldaten in Oekraïne zijn uitgeschakeld.

Gesneuveld of gehandicapt. Zoiets heeft natuurlijk grote impact op de samenleving: vrouwen missen hun man of verloofde, moeders hun zoons – onderschat niet de negatieve invloed die dat heeft op het sentiment van miljoenen Russen over de oorlog. En dan zijn er nog de droneaanvallen vanuit Oekraïne.'

'Indirect heeft de oorlog ook consequenties. Je kunt niet zomaar het vliegtuig pakken om naar Europa te reizen. De Schengenlanden hebben de uitgifte van Russische visa met 95 procent beperkt. Je kunt er geen iPhone kopen, er is geen Instagram, geen Netflix. Neem maar van mij aan dat de Russen niet bullish zijn op hun toekomst. Ook het Kremlin maakt zich zorgen, kijk maar naar Poetins repressie op de kleinste vormen van verzet. Iedereen die zijn leiderschap ter discussie stelt, moet worden vermorzeld. Rusland wordt geleid met de knoet.'

Is Poetin over vijf jaar nog de leider van Rusland? 'Grote kans van wel. Hij is 72. Na hun 70ste beginnen mensen te overlijden, maar ik denk niet dat Poetin snel gaat: hij heeft toegang tot de allerbeste zorg. Het zou kunnen dat hij ten onder gaat aan een paleisrevolutie, maar na de coup van Wagner-leider Prigozjin heeft Poetin hardhandig ingegrepen. Mogelijke rivalen weten dat de risico's groot zijn en de overlevingskansen gering.'

Bent u bang voor Poetin? 'Poetin is een nietsontziende moordenaar. Hij heeft een prijs op mijn hoofd

gezet, en hij heeft acht keer geprobeerd me te arresteren via Interpol. Ik ben twee keer gearresteerd, een keer in Madrid en een keer in Genève – dat is griezelig. Poetin probeert me uit het Verenigd Koninkrijk te verwijderen, waar ik woon. Er zijn doodsb bedreigingen, pogingen om me te ontvoeren. Allemaal narigheid. Ben ik bang voor hem? Ik probeer in elk geval alles te doen om ervoor te zorgen dat het niet lukt om mij om te brengen.'

Wordt u goed beveiligd? 'Er bestaat natuurlijk niet iets als 100% veilig. Ik ken mensen die werden beveiligd, maar toch zijn vermoord. Zijn er mensen die mij proberen te beschermen? Ja. Probeer ik mijzelf

te beschermen? Ja. Zijn de mensen die het op mij hebben gemunt competent? Nee. Maar er is een beroemde uitspraak: ik moet elke dag geluk hebben en zij hebben maar één keer geluk nodig. Wat in mijn voordeel werkt, is dat Poetins lijst met vijanden sinds de oorlog in Oekraïne flink is uitgebreid. De lijst met agenten die ze op hun vijanden afsturen, is daarentegen

geslonken. Ik sta nog wel op de dodenlijst, maar het Kremlin heeft andere prioriteiten.'

Hoe ziet u Trumps houding ten aanzien van Rusland? 'Veel mensen vragen zich af wat Trump precies heeft met Poetin. Het antwoord is heel eenvoudig. Luister naar wat Trump zegt en wat Trump doet, en luister naar wat Trump altijd al heeft gezegd. Hij is een bondgenoot van Poetin. Trump »

“
'Poetin is een nietsontziende moordenaar. Hij probeerde mij acht keer te arresteren via Interpol'

Bill Browder

Interview

Bill Browder

» speelt een subtiel spel: hij wil Poetin helpen, maar moet rekening houden met de achterban. Hij wordt gehinderd door de Amerikaanse publieke opinie, die tegen Poetin is. Een aantal Republikeinse senatoren is tegen Poetin. Voor Trump is dit een politiek obstakel. Als hij te ver gaat, kan hij die cruciale senatoren verliezen die zeggen: "Dit kunnen we niet meer voor onze rekening nemen."

Waarom denkt u dat Trump pro-Poetin is? Waar is de smoking gun?
'Er zijn overal smoking guns, maar geopolitiek werkt niet zoals de rechtbank. Dit is geen strafproces waarin je duidelijk bewijs kunt leveren dat Trump pro-Poetin is.

Ik kan je wel wijzen op Trumps uitspraken. Sinds 2016 geeft hij Poetin elke keer het voordeel van de twijfel. Het belangrijkste voorbeeld: Poetin is de oorlog begonnen tegen een zwakkere buurman. Die werd geleid door deze bijzondere leider, Zelensky. Oekraïne werd gesteund door de Verenigde Staten, waardoor het mogelijk werd om terug te vechten. Sinds januari hebben de VS een andere president, die de steun voor Oekraïne wil intrekken. Met dramatische gevolgen.'

Denkt u dat Trump de steun aan Oekraïne zal stopzetten? 'Het huidige militaire steunpakket is nog goedgekeurd door oud-president Biden. Voor een nieuw steunpakket zal Trump naar het congres moeten. Ik kan me moeilijk voorstellen dat Trump eind van de zo-

Browder vertrouwt Trump niet en reist daarom niet meer naar de VS.

mer naar het congres zal gaan met een voorstel om Oekraïne nog eens \$100 mrd steun te geven. Trump heeft helemaal niets met Zelensky. Hij steunt Poetin. Vandaag nog, bij een Russisch bombardement op burgerdoelen: Poetin krijgt kritiek dat hij Oekraïense burgers bombardeert, maar in hetzelfde bericht krijgt ook Zelensky kritiek omdat hij er kwaad over is.'

Heeft het wel zin voor Zelensky om met Rusland te onderhandelen?
'Er wordt niet echt onderhandeld – het enige wat Poetin wil, is de over-

“
‘Het Oekraïense volk vecht zich liever dood dan in stilte te worden afgemaakt’

Bill Browder

gave van Oekraïne. Dat zal Zelensky niet toestaan: die weet dat zijn land dan één groot kerkhof wordt. Het Oekraïense volk vecht zich liever dood dan in stilte te worden afgemaakt. Oekraïne wil wel onderhandelen. Kijk maar wat er op tafel ligt, bijvoorbeeld een onvoorwaardelijke wapenstilstand van dertig dagen. Alleen Poetin wil niet stoppen met vechten.

Deze oorlog zal doorgaan, totdat een van de partijen een beslissend militair voordeel heeft. Dat kan nog jaren duren.'

U sluit niet uit Oekraïne uiteindelijk aan het langste eind trekt?
'Zeker niet. Oekraïne kan winnen, maar dan moeten ze meer materieel en munitie krijgen uit het Westen. Daarnaast zullen we Rusland serieus moeten isoleren, meer dan nu.'

'Het Westen heeft momenteel voor \$300 mrd aan Russische tegoeden bevroren. Het is een *no-brainer* dat we die tegoeden moeten inzetten voor Oekraïne. Rusland is Oekraïne aan het vernietigen: de kosten daarvan worden geschat tussen de \$500 mrd en \$1000 mrd. Laat Rusland er maar voor betalen. We kunnen dat Russische geld gebruiken om Oekraïne te laten winnen.'

Wat moet de EU doen in dit conflict? 'De Europese Unie heeft de sleutel in handen. Als Amerika zich terugtrekt, moet de EU het leiderschap overnemen. Het zijn 27 leden en het is niet makkelijk om die allemaal in dezelfde richting te bewegen, maar onder krachtig leiderschap van Frankrijk

en Duitsland kan dat. Als het helemaal misgaat, heeft Duitsland het meest te verliezen. Duitsland heeft de economische slagkracht om het leiderschap op te eisen. Met de nieuwe Duitse kanselier (Friedrich Merz, red.) zie ik wel kansen.'

Bent u optimistisch over de toekomst? 'Ik ben realistisch over de oorlog, maar ik ben pessimistisch over de toekomst. Volgens mij staat het ergste ons nog te wachten. Het is moeilijk voor te stellen wat dat is. Dat kan een wereldoorlog zijn of een nieuwe pandemie of een klimaatramp. Het probleem is dat er geen mondiale samenwerking meer is. Het gevolg is dat we veel kwetsbaarder zijn; alles wat er nu kan gebeuren, kan grote negatieve gevolgen hebben.'

KNIELEN VOOR BRAVE HENRI

Vijfenvijftig zetels voor Geert', gokte ik een half jaar geleden in deze financiële koerier. De zon zou immers weer gaan schijnen in Nederland, en wie zou de PVV daar nu niet voor belonen? Inmiddels moet ik die profetie intrekken. Niet omdat de meest liefdeloze coalitie sinds de dollemansrit met de Lijst Pim Fortuyn ineens door de knieën is gegaan voor Geerts bestuurlijk, juridisch en financieel onmogelijke eisen.

Geenszins. Wel omdat 'de meest rechtse regering ooit' niet leverde. En dat straffen kiezers af. Of zou de PVV toch de kaart kunnen spelen van de bedrogen echtgenoot die, ondanks haar loyale plichtsbetrachting achter het fornuis, manlief er flirtend met de linkerbuurvrouw vandoor zag gaan?

Het electoraat is grillig, recalcitrant en opportunistisch, maar het zou mij verbazen als Wilders beloond wordt voor zijn vlucht. Twee keer weglopen uit het centrum van de macht maakt geen goede indruk. 80% van de kiezers behoort tot de middenklasse, de ruggengraat van elke natie. Allemaal gewone mensen die in hun privéleven en werkende bestaan gewend zijn compromissen te sluiten, rommelig laverend tussen droom en werkelijkheid. Stampvoetend kleutergedrag hoort daar niet bij. Daarvoor is een gezin, een baan of een land runnen een net even te serieus taakje.

De PVV belandt in de oppositie, maar is daarmee het populisme ten grave gedragen? Zeker niet. Wilders zal vanaf de tribune luidruchtig commentaar blijven leveren op de zwogers in het veld, en met hem zijn kameraden elders in Europa. Veel commentatoren en zeker linkse politici beschouwen die ruk naar nationalistisch-rechts als een dystopie voor de democratie. Kan zijn. Het is ook

een afstraffing van laks opengrenzen-beleid dat al dertig jaar niet goed valt bij een meerderheid van het electoraat.

Dan kun je, zoals sommige elitaire denkers suggereren, de democratie buitenspel zetten en een politiek correcte kuisheidsgordel rond populistten aansnoeren. Maar daarmee ban je geen reactionaire gedachten uit. Het leidt waarschijnlijk tot verkiezingszeges voor Le Pen, Weidel en onze eigen Grote Geblondeerde Satan. Beter begaanbaar is de doodlopende weg die Wilders zelf inslaat: geef hem de teugels van de regeringscalèche en het rijktuig ligt al snel in een ravijn. Door bestuurlijke onervarenheid en voortschrijdend inzicht. Grenzen dicht klinkt stoer, maar voor een handelsland met tekorten op de arbeidsmarkt is het een domme optie.

Vooruit, een voorspelling voor een verkiezingscampagne die fris is als morgendauw. De PVV wordt de grootste oppositiepartij, waarmee we in een reprise van 2011-2023 belanden. Yesilgöz en Timmermans trachten een links-rechtsgevecht te entameren waar de na drie landelijke verkiezingen in vijf jaar murw geslagen kiezer al snel genoeg van heeft.

Het redelijk alternatief wordt niet een goddeloze D66'er maar een natuurkundige die gelooft in het scheppingsverhaal. Een man met een accent vol vette klei en zonder relevante leidinggevende ervaring. Een brave Henri die fatsoen belooft, maar bij wie revolutionair bloed door d'aadren vloeit. Zoals voorouder Claes Michielsz. Bontenbal opstond tegen stadhouder Maurits van Oranje en dat bekocht met zijn onthoofding, zo zijn wij benieuwd wie straks na 29 oktober moet knielen voor vorst Henri I.

*Jort Kelder is columnist van
Het Financieele Dagblad.*

Gaat u ooit nog terug naar Rusland? 'Nou, als het aan Poetin ligt wel. Ik hoef er niet meer naartoe, ik krijg nachtmerries van dat land.'

U wordt nog altijd gezocht door Poetin. Houdt u er rekening mee dat u de inzet wordt van een deal tussen Trump en Poetin? 'Zeer zeker. Daarom reis ik niet meer naar Amerika. Ik weet dat Poetin me zoekt, en Trump zoekt naar manieren om Poetin tevreden te stellen. Ik vertrouw de Amerikaanse rechtsstaat niet meer. Daarom neem ik niet het risico om naar Amerika te reizen.'

«

*Berend Sommer is medewerker van
Het Financieele Dagblad.*

DE AMERIKAANSE HANDELSOORLOG BEGON AL LANG VOOR TRUMP

De rol van de

Wereldhandelsorganisatie (WTO)

lijkt zo goed als uitgespeeld.

En nee, dat is niet alleen de

schuld van Donald Trump.

De WTO is langzaam tandeloos

en irrelevant geworden.

Door Mathijs Bouman

Illustratie: Antoine Hamers

Analyse

Handelsoorlog

Toen de Amerikaanse president hoge importheffingen invoerde op staal, moest de Europese Unie wel terugslaan. Brussel dreigde met heffingen op allerlei producten uit Amerikaanse staten waar de Republikeinen electoraal kwetsbaar waren. Sinaasappels uit Florida, auto's uit Michigan en staal uit Ohio en Pennsylvania zouden worden getroffen door Europese tegenmaatregelen als de president zijn staattarieven niet zou intrekken.

Uiteindelijk werd de staaloorlog beslecht in Genève, bij de Wereldhandelsorganisatie (WTO). Die deed op 11 november 2003 een uitspraak in het voordeel van de EU. De VS moesten de staalheffingen schrappen, op straffe van \$2 mrd boete. President George W. Bush – want hij was het – bond in en een maand later gingen de tarieven van tafel.

Bush' staalruzie van begin deze eeuw is kinderspel vergeleken bij de totale handelsoorlog die Donald Trump ruim twee decennia later heeft ontketend. Er zijn weer staal-tarieven, maar ook hoge heffingen op buitenlandse auto's, plus een ratjetoe aan verschillende import-tarieven – van hoog tot absurd hoog – op vrijwel alle goederen uit bijna alle landen. Weer dreigt de EU met tegenmaatregelen, gericht op producten uit staten waar de meerderheid op Trump stemde.

Er is echter een groot verschil tussen toen en nu: de WTO speelt nauwelijks meer een rol. Waar Bush nog het hoofd boog voor de handelsorganisatie, verwacht nu niemand meer dat de WTO voor een oplossing zal zorgen. Natuurlijk, de EU heeft een officiële klacht aangekondigd bij de WTO

tegen de tarieven van Trump. Ook landen als Canada, Japan en India stapten naar Genève. Maar het zijn niet meer dan formele zetten in een spel dat door de VS allang niet meer wordt gespeeld.

De WTO is tandoel en irrelevant. In de wereld van vandaag wordt de handelsstrijd zonder regels en dus ook zonder scheidsrechter uitgevochten. Dat is groten-deels de schuld van Trump, maar niet van hem alleen. Meerdere Amerikaanse presidenten hebben bijgedragen aan de teloorgang van de WTO. De Democratische president Barack Obama gaf in 2011 het startsein, door de herbenoeming van een rechter bij de Appellate Body van de WTO tegen te houden. Dat is een soort rechtbank waar landen in beroep kunnen gaan tegen uitspraken van de WTO in handelsconflicten.

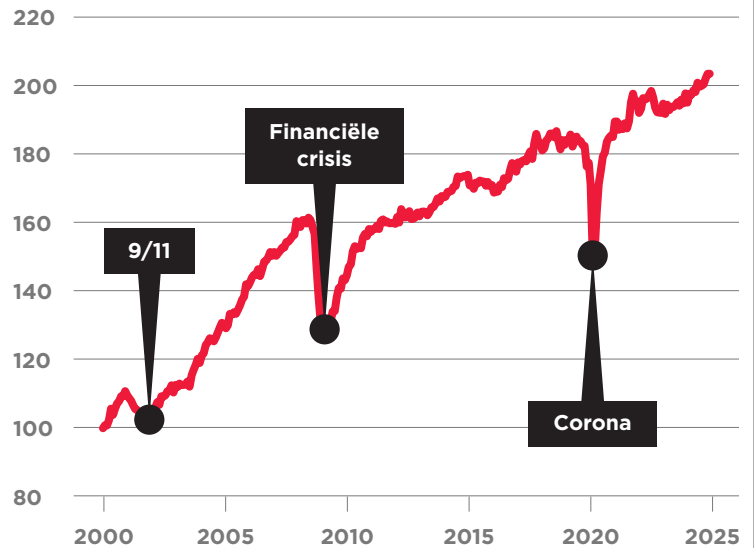
Woede over Obama

De Appellate Body is een onafhankelijke instantie, bestaande uit zeven internationale rechters, die de finale uitspraak doen. Het is het hoogste hof van het handelssysteem. In 2011 zou de Amerikaanse rechter bij de Appellate Body, Jennifer Hillman, benoemd worden voor een tweede termijn. Normaal gesproken een formaliteit, maar voor het eerst maakte de VS er een politiek punt van en blokkeerde haar herbenoeming. Hillman had het Amerikaanse belang blijkbaar onvoldoende gediend en de VS hadden liever een meer welwillende rechter op haar plaats.

Experts spraken er schande van. De blokkade van Obama 'beschadigt het vertrouwen in het juridische systeem van de WTO', schreef de Amerikaanse handels-expert Gary Clyde Hufbauer. Het weigeren van de herbenoeming was een 'slecht voorteken voor zowel de WTO als de Verenigde Staten'. Daar zou Hufbauer gelijk

Handel groeide ondanks afbraak handelsregels

Volume mondiale goederenhandel, index 2000 = 100

© FD | BRON: CPB

in krijgen. Want het bleef misgaan met Obama en de WTO. In 2016 hield hij weer een herbenoeming bij de Appellate Body tegen. Ditmaal mocht de Zuid-Koreaanse rechter Seung Wha Chang niet terugkeren.

Het leidde tot verontwaardiging bij andere lidstaten. Dat de VS een eigen rechter niet herbenoemden, was nog tot daaraantoe, met het blokkeren van een kandidaat uit een ander land ging Obama een grens over. Vooral in Zuid-Korea was de woede groot, maar ook andere leden, waaronder de EU, spraken hun onvrede uit. Dertien voormalige rechters van de Appellate Body schreven een brief waarin ze de vrees uitten dat 'alles wat vroegere generaties bereikt hebben door een geloofwaardig systeem van geschillenbeslechting te bouwen, nu in gevaar wordt gebracht'.

'Zeroing'

Terugkijkend vanuit het tijdperk van Trump lijkt al deze verontwaardiging over het wel of niet

benoemen van een paar rechters bijna lachwekkend. Anno 2025 maakt het niet uit welke rechters er bij de WTO zitten, Trump zou zich toch niets van hun uitspraken aantrekken.

Maar de gebeurtenissen in 2011 en 2016 laten zien dat het ontregelen van het internationale handelssysteem niet met Trump begon en ook niet een puur Republikeins project is. Het onderliggende gevoel dat het systeem in het Amerikaanse nadeel werkt, zit diep in Amerikaanse politiek.

Een goed voorbeeld daarvan is de discussie rond *zeroing*. Dat was een van de aanleidingen voor de sabotage door Obama. Om bij de WTO een land te beschuldigen van dumping, moet worden aangetoond dat de exportprijs lager is dan wat binnenlandse afnemers betalen. Als bijvoorbeeld staal uit Zuid-Korea op de Amerikaanse markt goedkoper wordt aangeboden dan op de eigen, Koreaanse markt, is er sprake van dumping en mogen de VS onder de WTO-regels een strafheffing opleggen.

Maar hoe bereken je die Koreaanse prijs? Door de gemiddelde prijs van alle binnenlandse leveringen te nemen.

Dat lijkt logisch, maar de Amerikanen deden het anders. Men nam alleen de Koreaanse prijzen mee die hoger waren dan die op de Amerikaanse markt. Staalprijzen in Korea die lager waren, werden bij de berekening op nul gezet: dat is *zeroing* oftewel 'nulstellen'. Zo werd de gemiddelde prijs op de thuismarkt kunstmatig hoger, en was er op papier eerder sprake van dumping.

De genadeklap

Een vreemde gang van zaken, waartegen behalve Zuid-Korea ook de EU en China in het geweer kwamen. Dit protest vond gehoor bij de WTO en daar waren de Amerikanen weer niet blij mee. Bij hen bleef de nasmaak hangen dat de handelsregels voor de VS meer nadelen dan voordelen met zich meebrachten.

Toen de VS nog de absolute wereldmacht waren, werkte het

handelssysteem per definitie in hun voordeel. Zij bepaalden de regels. Maar in een wereld met opkomende economieën als China en Zuid-Korea, en met een samenwerkend en zelfverzekerd Europa konden de Amerikanen de regels niet meer in hun voordeel buigen.

Zo ontstond in Washington het beeld dat men beter af was met een tandeloze WTO. Opvolgers van Obama – eerst Donald Trump, daarna Joe Biden – volhardden in de weigering nieuwe handelsrechters te benoemen.

Op 30 november 2020 liep de termijn af van de laatste rechter, de Chinees Hong Zhao. Zij was al een jaar het enige lid van de Appellate Body geweest, en mocht nu het licht uitdoen. De totale ontmanteling was een feit.

De wereldhandel groeide in die jaren wel door, ook zonder definitieve uitspraken van het hoogste handelsgerecht. Bilaterale handelsdeals namen de rol van het multilaterale overleg over. Op drie crises na – de terroristische aanslagen in 2001, de financiële

Trump duwt vroegere tegenstanders in elkaars armen. Het VK en de EU sloten al een deal.

crisis in 2008 en de pandemie in 2020 en 2021, bleef de mondiale im- en export trendmatig stijgen. Die toename werd na de kredietcrisis wel minder steil dan in het begin van de eeuw. Groeide de wereldhandel eerst nog structureel sneller dan de wereldeconomie, na 2008 draaide dat om: van locomotief naar remwagen.

Op 2 april gaf Trump de WTO – en daarmee de multilaterale handelsorde – de genadeklap. Met de rechtbank ontmanteld bleef daar nog één werkend principe van over: dat van de meestbegunstigde natie. Het eerste artikel van het WTO-verdrag stelt dat elke lidstaat recht heeft op de laagste importheffing van andere landen. Discriminatie is verboden. Discrimineren is precies wat Trump deed op zijn 'Liberation Day'. De grote kaarten met verschillende heffingen voor verschillende landen die hij toen omhooghield, waren een openlijke aanval op de meestbegunstigde clausule.

Deze breuk met het belangrijkste principe van de handelsorde kreeg weinig aandacht van politici en commentatoren in de getroffen landen. Het ging vooral over de heffingen zelf. Dat suggereert dat ook buiten de VS de hoop op een daadkrachtige WTO is losgelaten. Het waren zeventig mooie jaren van internationale samenwerking en groeiende wereldhandel, maar dat tijdperk is voorbij.

Tenzij goedwillende landen de koppen bij elkaar steken en het handelssysteem opnieuw uitvinden, maar nu zonder de VS. Wie wil, kan daar het embryonale begin van zien. Trump duwt vroegere tegenstanders in elkaars armen. Het VK en de EU sloten – ondanks brexitwrok – een nieuwe deal. Handelsministers van China, Japan en Zuid-Korea hielden hun eerste top in vijf jaar en zetten de eerste stap-pen richting een handelsverdrag.

Nodig: multilateralisme
Europese Commissievoorzitter Ursula von der Leyen zegt met China 'stabiliteit en voorspelbaarheid' in de wereldeconomie te willen terugbrengen. Toegang tot

de Chinese zeldzame aardmetalen in ruil voor verlaging van de Europese handelsbarrières voor elektrische auto's uit China ligt op tafel. Ook India en de EU werken aan versterking van de samenwerking. Allemaal mooi en goed. Maar op z'n best leiden deze initiatieven tot bilaterale afspraken. Voor echt multilateralisme, met afspraken en

“
Anno 2025 maakt het niet uit welke rechters er bij de WTO zitten, Trump zou zich toch niets van hen aantrekken

regels die voor iedereen gelden, is een wereldmacht met een plan nodig. Zoals de VS in 1947 toen de GATT werd opgericht en in 1994 toen daaruit de WTO voortkwam. In de huidige wereld met verschillende economische handelsblokken is de herbouw van een multilateraal systeem een stuk ingewikkelder dan toen. »

Mathijs Bouman is macro-econoom en journalist.

In een grote slee dwars door de VS en kamperen tussen beren

We bewaren ze in albums, oude schoenendozen of op een usb-stick onder in een la: onze oude vakantiefoto's. Voor dit zomermagazine vroegen we bekende FD-lezers naar het verhaal achter een van de favoriete foto's uit hun jeugd.

Door Jean Dohmen

VAKANTIEFOTO 3:
AREND JAN
BOEKESTIJN (1959)

*Oud-Kamerlid, historicus
en geopolitiek analist.*

Het kleine ventje op de foto is de 2-jarige Arend Jan Boekestijn. In 1962, het jaar van de Cuba-crisis. De wereld staat aan de rand van een nucleaire oorlog en Arend Jan reist met zijn ouders, broer en zus door de Verenigde Staten.

‘Mijn vader was een avontuurlijke maar ook een tikkeltje wilde man. Hij vertrok met vrouw en kinderen zes maanden naar Amerika om daar les te geven. Tussen de colleges door sleepte hij ons in een tien jaar oude Studebaker, waar elke dag een liter olie in moest, van natuurpark naar natuurpark. Yellowstone, Yosemite – wij zijn overal geweest. Thuis kocht mijn vader – hij zou later hoogleraar sociale psychologie aan de Vrije Universiteit worden – ook altijd tweedehandsauto's, die hij dan zelf repareerde als de uitlaat er weer eens onderuit lazerde.’

‘Ik was pas twee en kan me er dus niet zo veel van herinneren, behalve de indrukwekkende overtocht aan boord van de Holland Amerika Lijn. Mijn ouders waren de hele reis zeeziek en lagen dagen in hun kooi. Wij, de kinderen, zwierven door het schip en aten alles op wat los en vast zat.’

Van de volgende reis naar Amerika herinnert hij zich meer. Boekestijn was inmiddels 17 en had een punt achter zijn middelbare school gezet. Een vriend, de één jaar oudere Jelte, had de reis georganiseerd. Ze vlogen in 1976 met zijn zessen (vier jongens en twee meisjes, volgens de wet allemaal nog minderjarig) de oceaan over, bleven twee maanden weg en legden 20.000 kilometer af. ‘Jelte was totaal niet bang. Ik was heel jong en heel naïef. Later besepte ik dat het niet zonder gevaar was.’

‘Ik weet nog dat de ouders van de andere jongelui bij mijn vader in Amstelveen langskwamen. Of

Arend Jan
Boekestijn, 2 jaar
oud, op zijn eerste
reis (met ouders,
broer en zus)
door de VS.

het wel een goed idee was: zes kinderen in een oude auto met een tent in de kofferbak door Amerika laten rijden? Misschien dat ze tegen mijn vader opkeken. “Die kinderen willen gewoon heel graag op avontuur. Laat ze”, zei hij. De dames moesten wel aan de pil.’

‘En zo reden we een paar weken later in een enorme slee, een

Dodge Monaco, donkergroen metallic met zwarte hardtop, dwars door de VS. Jelte en twee andere jongens gingen onder leiding van Jelte vooruit om de auto te kopen.'

'Ze sliepen in een YMCA in New York, waar een drugsgebruiker met een pistool hun deur intrapte en geld eiste. Ze zijn zich helemaal kapot geschrokken. Toen ik een

paar dagen later met de meisjes aankwam, wilden die getraumatiseerde jongens geen minuut langer in New York blijven. Jelte, de enige met een rijbewijs, reed de hele nacht door, tot we bij een rustige camping in Ohio aankwamen om bij te komen van die ellende. Daarna reden we via San Francisco naar Los Angeles, toen naar New

Orleans en daarna weer helemaal naar New England. Halverwege bleek dat we met die auto onverzekerd rondreden.'

'We hebben wel meer wilde dingen meegemaakt. Het waren de jaren zeventig. Hippies op een camping in Yellowstone die een berg geestverruimende pillen op een handdoek hadden liggen. "Tast

toe", zeiden ze. Ik wist niet wat ik meemaakte. De meesten van ons waren nooit verder geweest dan Frankrijk, samen met hun ouders.'

'We hebben in Yellowstone nachten niet geslapen. Daar zaten veel beren, die 's nachts rond de tenten scharrelden, zei iedereen. We werden midden in de nacht wakker omdat we geritsel hoorden. Doods- en doodsbang waren we. Niemand durfde te kijken.'

'Er gebeurde intussen van alles in die groep. Een van de meisjes was Jelte's vriendin, maar dat ging vlak voor de reis uit. Ze werd verliefd op een van de andere jongens, maar die gaf niet thuis. Het was heel intens. Terugkijkend was die reis ook een rite de passage. Later zouden we allemaal ergens anders gaan studeren. Maar daar waren we op elkaar aangewezen.'

'Aan het eind was ons geld tot de laatste cent op. De laatste nacht hebben we buiten voor de deur van John F. Kennedy Airport geslapen.'

'Een jaar later zat ik als jonge student bij een vreselijk dispuut. Dat was overleven.' Schaterlach: 'Toen ik over die reis vertelde, hielden ze op met ontgroenen. Daar hadden ze niet van terug. Met dank aan Jelte, want zonder hem had ik dat avontuur nooit beleefd.' «

Jean Dohmen is redacteur van Het Financieele Dagblad.

Interview
NN Group-*ceo David Knibbe*

‘Als je vindt dat Europa nucleaire wapens moet hebben, moet je er ook in kunnen beleggen’

David Knibbe, *ceo van NN Group*,
voelt geen Amerikaanse druk om
afstand te nemen van klimaatdoelen
of duurzaamheid. Hij heeft wel een
boodschap voor de lezer: het taboe op
investeren in kernwapens moet van tafel.

Door Pieter Couwenbergh en Maaïke Noordhuis
Fotografie: David van Dam

E

‘Er zit een hardloper in ons allemaal’, zegt verzekeringsmaatschappij Nationale-Nederlanden (NN) in zijn laatste tv-campagne waarin het bedrijf Nederlanders oproept toch vooral te bewegen.

Die hardloper zit niet in de hoogste baas van de verzekeraar. David Knibbe (1971) heeft welgeteld één keer de marathon van Rotterdam gelopen. Het was een opgave, vertelt hij op zijn werkkamer op het Haagse hoofdkantoor: ‘Ik vind hardlopen na ongeveer een half uur saai worden.’ Knibbe weet dat veel bestuurders hardlopen om te reflecteren, maar zelf heeft hij prikkels nodig, afwisseling en het spelelement. Hij is wekelijks te vinden op het voetbalveld. Dat het goed is voor lijf en leden – ‘tijdens een wedstrijd loop ik ook al snel tien kilometer’ – is mooi meegenomen, maar toch echt bijzaak.

NN is hoofdsponsor van loop-evenementen als de Marathon Rotterdam, de Dam tot Damloop en de Zevenheuvelenloop bij Nijmegen, en toch draait een interview met Knibbe tot wanhoop van zijn woordvoerders vaak uit op voetbalpraat. Ook nu.

Gekleed in het voor hem zo typerende hagelwitte overhemd, de vale spijkerbroek en witte sportschoenen laat de Ajaxsupporter vrijwel meteen na binnenkomst »

Interview

David Knibbe

» een filmpje op zijn smartphone zien waarin PSV-fans de draak steken met zijn club, dat een zeker kampioenschap in vier weken tijd verspeelde. Knibbe vertelt met een grijns wel een beetje moe te worden van het leedvermaak. 'Misschien moet ik toch maar uit sommige appgroepen stappen.'

Bij zijn studentenvoetbalteam werd hij 'de postbode' genoemd. Dat hadden zijn teamgenoten op zijn shirt laten zetten, omdat hij de bal altijd kwam halen bij de verdediging en naar de spits bracht, pingelend langs tegenstanders. 'Het komt van Karl Malone, een Amerikaanse basketballer die *The Mailman* werd genoemd omdat hij altijd en overal leverde. Het woord postbode was deels een compliment, deels werd ik natuurlijk in de zeik genomen.'

Ook Knibbe levert. Niet alleen op het voetbalveld, ook als ceo van NN Group. De beurskoers is met een slordige 80% gestegen sinds zijn aantreden in 2019. Overgenomen verzekeraars als Delta Lloyd en Vivat zijn tamelijk geruisloos geïntegreerd. Hij gebruikte zijn positie ook om de verzekeraar maatschappelijk nuttiger te laten zijn en zich in te spannen voor klimaatdoelen en diversiteit. Zo committeerde NN zich aan een CO₂-reductie met 45% in 2030 bij de bedrijven waarin NN heeft belegd, en moet het eigen hoger management voor tenminste 40% uit vrouwen bestaan. Ook wil de verzekeraar huiseigenaren financieel stimuleren huizen te verduurzamen.

Knibbe is er de afgelopen jaren achter gekomen dat hij juist in deze baan een maatschappelijke bijdrage kan leveren. 'Ngo's gaan vaak langs bedrijven om verandering te eisen, maar in het bedrijfsleven kun je juist zelf die verandering brengen.' Het heeft hem verrast wat allemaal mogelijk is zolang er financieel maar wordt ge-

leverd. Hij had zich voorgenomen na een periode in het bedrijfsleven iets maatschappelijk zinvol te gaan doen. Dat had alles met zijn ouders te maken. Zijn vader deed ontwikkelingswerk in Afrika.

Bij NN Group maakt Knibbe zich sinds 2019 hard voor duurzaamheid en diversiteit (ESG). Maar de tijden zijn veranderd, mede door het sterke antiduurzaamheids-sentiment bij bedrijven in de VS, en nieuw Europees beleid dat klimaat niet meer vooropzet.

Denkt u dat Nederland die harde tegenwind kan weerstaan? Ook hier wordt prioriteit gegeven aan economische groei boven vergroening. 'Je ziet wel vaker dat de pendule naar de ene of andere kant doorslaat. We hebben tijden gehad dat stakeholders vonden dat wij meer moesten doen aan duurzaamheid. Of dat we helemaal niet moesten investeren in de defensie-industrie. Dat laatste heeft ons zelfs punten gekost op de ranglijsten van duurzame bedrijven. Nu is het precies omgekeerd. Stakeholders zijn het niet altijd met je eens en veranderen ook nog weleens van inzicht. Maar zo kun je een bedrijf niet managen. Je moet een helder beleid formuleren en daarvoor staan zonder je ogen te sluiten voor nieuwe inzichten. Dat vergt best enig laven, maar wij hebben niet veel draaien gemaakt.'

Grote vermogensbeheerders stappen uit klimaatallianties uit angst voor rechtszaken. Dat moet u toch aan het denken zetten? 'Voor ons is het iets makkelijker omdat wij niet actief zijn in de VS (NN heeft in 2022 zijn vermogensbeheerder verkocht aan Goldman Sachs, red.). Daar is de discussie veel ingewikkelder. Wij hebben als bedrijf een verantwoordelijkheid naar de samenleving. We kunnen met verzekeringen en pensioenen fi-

'Goede dingen doen mag nooit ten koste gaan van je financiële prestaties.'

nanciële bescherming bieden aan mensen, en met onze beleggingen de klimaatverandering afremmen en de energietransitie stimuleren.'

'We kunnen en willen goede dingen doen, maar het mag nooit ten koste gaan van je financiële prestaties. Daar was ondanks de tijdgeest ook bij mijn aantreden in 2019 geen ruimte voor. Als dat niet lukt, ben je als bedrijf kwetsbaar. Daar zijn genoeg voorbeelden van.'

NN heeft een harde doelstelling voor CO₂-reductie in zijn beleggingen, zowel voor dit jaar als voor 2030. Gaat u geforceerd beleggingen verkopen om die doelen te halen? 'Dat is niet hoe wij het willen

doen. Maar ik geef toe dat het best een worstelpartij is om per bedrijf te beoordelen hoe de voortgang op het gebied van reductie is geweest. We moeten onze expertise in ESG nog verder opbouwen. Gelukkig worden de ESG-rapportages van bedrijven waarin we investeren steeds beter.'

Sommige pensioenfondsen doen fossiel in de ban, omdat die bedrijven niet snel genoeg veranderen.

'Het is wel interessant dat de discussies zich altijd toespitsen op olie en gas. Want wat dacht je van de cement- of staalindustrie? Als je naar big oil kijkt, mag je best kritisch kijken naar hun kortetermijndoelstellingen. Maar wij geloven in de kracht van het gesprek, vragen naar de oorzaken van een vertraging. Pas als we een directie niet meer geloven, komt de ultieme

stap in beeld. Maar dat is best een grote stap, omdat je weet dat een ander met minder klimaatambities dan je positie overneemt, en daar schiet de wereld niets mee op.'

Waarom is de dialoog voor u zo wezenlijk? 'Laat ik een voorbeeld geven. Biodiversiteit stond bij mij niet op de radar tot er bij aandeelhoudersvergaderingen vragen over werden gesteld. Ik belandde vervolgens bij een lezing over het onderwerp. En realiseerde mij toen dat als het ecosysteem uit balans raakt, we nog een veel groter probleem krijgen dan het klimaatvraagstuk. Dat mensen geen eten meer hebben. Dan gaan we nog veel meer ellende zien.'

Milieudefensie daagt Shell en ING voor de rechter. Is dat de weg om

verandering af te dwingen? 'Ik vind dat geen goed model. Je loopt als bedrijf straks het risico van twee kanten voor de rechter te worden gedaagd. Door de milieubeweging die wil dat je meer doet. En daarna door aandeelhouders die vinden dat je te roekeloos bent geweest en de continuïteit in gevaar hebt gebracht. Het eind van het liedje is dat je als bedrijf helemaal geen targets meer afgeeft en omzichtig opereert. Daar wordt echt niemand beter van.'

Nederland wil een defensie-industrie opbouwen. De gesprekken tussen de overheid en financiële partijen als verzekeraars en pensioenfondsen verlopen moeizaam, begrijpen we. 'Laat ik vooropstellen dat wij altijd in de defensie-industrie hebben geïnvesteerd met

uitsluiting van chemische wapens, clustermunitie en nucleaire wapens. Ik heb altijd gevonden dat we onze militairen moeilijk met alleen messen op pad kunnen sturen. Ik vind nu ook dat we moeten bekijken of we nucleaire wapens van de lijst af moeten halen. Als je vindt dat Europa nucleaire wapens moet hebben, dan moet je er ook in kunnen beleggen. Allianz heeft die draai inmiddels gemaakt. Ik zou graag het debat hierover in Nederland willen voeren.'

Waarom wordt er geen tempo gemaakt bij de opbouw van een defensie-industrie? 'Partijen kijken nog vooral naar elkaar. Voor het ministerie van Defensie is het

lastig om na jarenlang bezuinigen snel op te schalen en zich vast te leggen op langetermijninvesteringen. Maar financiers stappen pas in als de overheid een langetermijncontract afgeeft aan een defensiebedrijf. En de overheid op haar beurt doet dat pas als er zekerheid is dat een bedrijf een toekomst oftewel financiering heeft.'

'Het komt uiteindelijk wel goed, maar het gaat langzamer dan je zou willen. Dat is nu eenmaal hoe het werkt in Nederland en Europa. Je moet altijd heel veel partijen meenemen in het proces, maar ik merk dat er breed draagvlak is om het project te doen slagen.'

'Er moet eerst ook een aantal zaken worden geregeld. Verzekeraars en pensioenfondsen zijn niet geëquipeerd om start-ups en kleine bedrijven te helpen. En clubs als Thales en Rheinmetall

hebben geen nood aan geld. De oplossing zijn speciale fondsen die geld steken in defensiestart-ups.'

'We zouden als overheid ook over de Nederlandse weerstand tegen eurobonds moeten stappen. Ik snap de Nederlandse terughoudendheid, maar je helpt het Europese concurrentievermogen als je die eurobonds voor een heel specifiek doel inzet, zoals investeringen in defensie-industrie, energietransitie of Europese cloudspelers.'

U zit in het dagelijks bestuur van VNO-NCW. Deed het kabinet voldoende om de concurrentiekracht te verbeteren? 'We merken dat er een positievere grondhouding tegenover het bedrijfsleven

is dan een paar jaar geleden. Er wordt nagedacht over hoe de industrie te faciliteren, met bijvoorbeeld lagere energieprijzen. En ja, er is te weinig voortgang in dossiers als stikstof en woningbouw, en dat vertraagt de andere discussies. Het was ook lastig met zo'n gefragmenteerde verkiezingsuitslag. Hoe zeggen de Amerikanen het? Je krijgt de leiders die je verdient.'

“
'Stakeholders veranderen nog weleens van inzicht. Maar zo kun je een bedrijf niet managen'

David Knibbe

Wat is volgens u nodig om Europa concurrerder te maken? 'Minder regels. Begrijp me goed: regulering is belangrijk. We hebben als financiële sector met de financiële crisis in 2008 aangetoond dat we zonder regels keihard tegen de muur aan kunnen rijden. Het is jammer dat het ophoudt bij regels. Engeland heeft onlangs een draai gemaakt. De toezichthouder op de financiële sector moet niet alleen »

Interview

David Knibbe

» kijken naar de stabiliteit, maar ook zorgen voor een sterke en competitieve financiële industrie. Die vraag moeten wij in Nederland durven stellen. Banken en verzekeraars kunnen een positieve rol spelen, maar als je kijkt naar de top tien van wereldwijde vermogensbeheerders, dan zitten er nog maar een of twee Europeanen tussen allemaal Amerikanen, en bij de grote zakenbanken zit geen Europeaan meer.'

Waar pleit u voor? 'De regelgevers kunnen het aantrekkelijker maken voor verzekeraars om meer in aandelen te beleggen. Dat wordt nu ontmoedigd, waardoor wij vooral in vastrentende waarden beleggen. Het rapport-Draghi pleit er juist voor dat Europa meer investeert in risicodragend kapitaal en minder spaart of in de VS belegt. Ik snap het trauma van de financiële crisis en pleit niet voor het schrappen van regelgeving, maar zou graag willen dat we ook het investeren weer stimuleren, zodat we de concurrentie met de VS aankunnen.'

Iets heel anders: wat is de laatste vraag die u aan AI stelde? 'Oei. Dat is een privé-vraag. Ik vroeg om een statistiekje: wanneer deed Ajax het dit seizoen beter dan PSV? Maar meestal stel ik vooral feitelijke vragen. Een samenvatting van nieuwe regelgeving, bijvoorbeeld.'

Niet om advies? 'Wat ik weleens heb gedaan en steeds vaker doe, is memo's delen die mij niet lekker zitten en dan vragen wat Perplexity (AI-zoekmachine, red.) ervan maakt. Verrassend genoeg kan ie daarmee uit de voeten. Hij zegt dan bijvoorbeeld: "Ik bespeur een passief-agressieve ondertoon of een zekere boosheid die mogelijk belemmert om objectief te kijken." Ik laat mijn mails wel eens analyseren door AI. Dan blijkt dat ik hoog scoor

op duidelijkheid, maar niet veel punten krijg op empathie. Dan krijg ik suggesties hoe het beter kan.'

En doet u dan ook?

'Nee. Want dan denkt Maarten (perswoordvoerder, red.): wat is er aan de hand? Of hij denkt: deze mail is door AI opgesteld. Maar het is goed om je daarvan bewust te zijn.'

In welke mate kan AI de boardroom adviseren? 'Dat vraag ik mijzelf ook weleens af. Het is heel goede input,

maar meer niet. Het zijn van ceo is toch vooral manager van een team zijn. Goede mensen benoemen en zorgen dat er onderling vertrou-

wen is in het team en dat er voortgang wordt geboekt.'

“
'Biodiversiteit stond bij mij niet op de radar, tot aandeelhouders er vragen over stelden'

David Knibbe

AI verandert wel de bedrijfsvoering? 'Dit is echt iets anders dan blockchain of het internet der dingen; daar zat geen intelligentie onder. Als ik nu zie waar wij zijn, dan ben ik ook echt trots. Zeker binnen de sector lopen wij echt voorop op het

gebied van AI en de implementatie daarvan, als je kijkt naar wat we live hebben staan.'

Wat merkt de klant daarvan? 'Mijn dochter gaat dit voorbeeld niet leuk vinden. Zij reed met mijn auto tegen een paaltje. Je kunt naar de garage rijden voor het schadeproces of je neemt een foto en stuurt die op. Dan krijg je dankzij AI heel snel terug hoeveel het kost en ook meteen de vraag of je het zelf wil betalen of de verzekering laat betalen en wat de gevolgen voor je premie zijn. Of je hebt ruit schade en dient een schadebedrag in. Dan checkt AI pijsnel of dit is gedekt, en wordt er een fraudecheck gedaan en gekeken wat het zou mogen kosten. Is dat in orde, dan wordt het bedrag automatisch overgemaakt. Dat kan zelfs binnen zes minuten. Met AI kan de dienstverlening nog veel meer worden verbeterd, maar de ervaring leert dat consumenten het niet prettig vinden als we heel veel van hem of haar weten, en op basis daarvan heel gerichte adviezen geven.'

U bent nu zes jaar ceo en hebt nog een contract voor twee jaar. Wat gaat u hierna doen? 'Bij de verkiezing van de Young Captain Award kreeg ik in het juryrapport kritiek omdat ik weigerde een uitspraak te doen over waar ik over vijf jaar zou willen staan. Dat zou je als jonge leider moeten weten. Ik vind dat een onmogelijke vraag. Dus ik ga daar niets over zeggen. Hoogstens dat ik niet het bedrijfsleven hoeft te verlaten om iets maatschappelijk zinvol te doen en dat ik niet bij een "hard-nosed shareholder value"-bedrijf wil werken, een bedrijf dat alleen maar aan de waarde voor de aandeelhouder denkt.' «

Pieter Couwenbergh en Maaïke Noordhuis zijn redacteur van *Het Financieele Dagblad*.

KUNST EN CULTUUR

Samenstelling: Pien van Aarssen en Jeroen Bos

AGENDA 2025

Beeldhouwkunst

ASAWA'S SCULPTUREN IN SAN FRANCISCO

Licht, transparantie en beweging zijn waarschijnlijk niet de eerste woorden die je te binnen schieten wanneer je denkt aan beeldhouwkunst.

Dat was zeker niet het geval toen Ruth Asawa (1926–2013) halverwege de 20ste eeuw begon als kunstenaar. Het zijn wel de trefwoorden die het best passen bij de ingewikkelde, geweven draadkunstwerken waarmee zij de grenzen van de beeldhouwkunst verlegde.

Asawa werd tijdens het

interbellum geboren in Californië. Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd zij opgesloten in een interneringskamp, omdat haar familie van Japanse komaf was. Toen ze na de oorlog werd vrijgelaten, vertrok ze naar North Carolina om te studeren aan de kunstacademie van Black Mountain College.

Daar zaten destijds heel wat studenten die, net als Asawa, zouden uitgroeien tot grote kunstenaars. In het

San Francisco Museum of Modern Art (SFMOMA) is tot september een uitgebreid retrospectief te zien met ruim 300 van Asawa's kunstwerken. Uiteraard zitten daar heel wat elegante, gewoven sculpturen bij, maar ook een selectie van haar zogenoemde *miniatures*. De kleinste van die sculpturen meet nog geen 3 centimeter in doorsnee. Naast haar sculpturen zijn er ook schilderijen, tekeningen en maskers; haar creativiteit waaierde breed uit.

Een van de ruimtes in de expositie is ingericht zoals haar woonkamer eruitzag, met zelfgemaakte houten deuren, haar schetsboeken en kunst. Na San Francisco reist de expositie in 2026 verder naar het Guggenheim in Bilbao.

**Installatie van
Ruth Asawa in
San Francisco**

Meubels en meer

RIJKS: HET DAGELIJKS LEVEN IN DE 17DE EEUW

Dit jaar geen blockbuster à la Vermeer of Frans Hals in het Rijksmuseum. In plaats daarvan duikt het museum in zijn omvangrijke collectie meubels en gebruiksobjecten voor een grote tentoonstelling over het dagelijks leven in de 17de eeuw. 'Thuis in de zeventiende eeuw' gaat over opvoeding, eten, persoonlijke verzorging, ontspanning en vermaak. Vanaf 17 oktober.

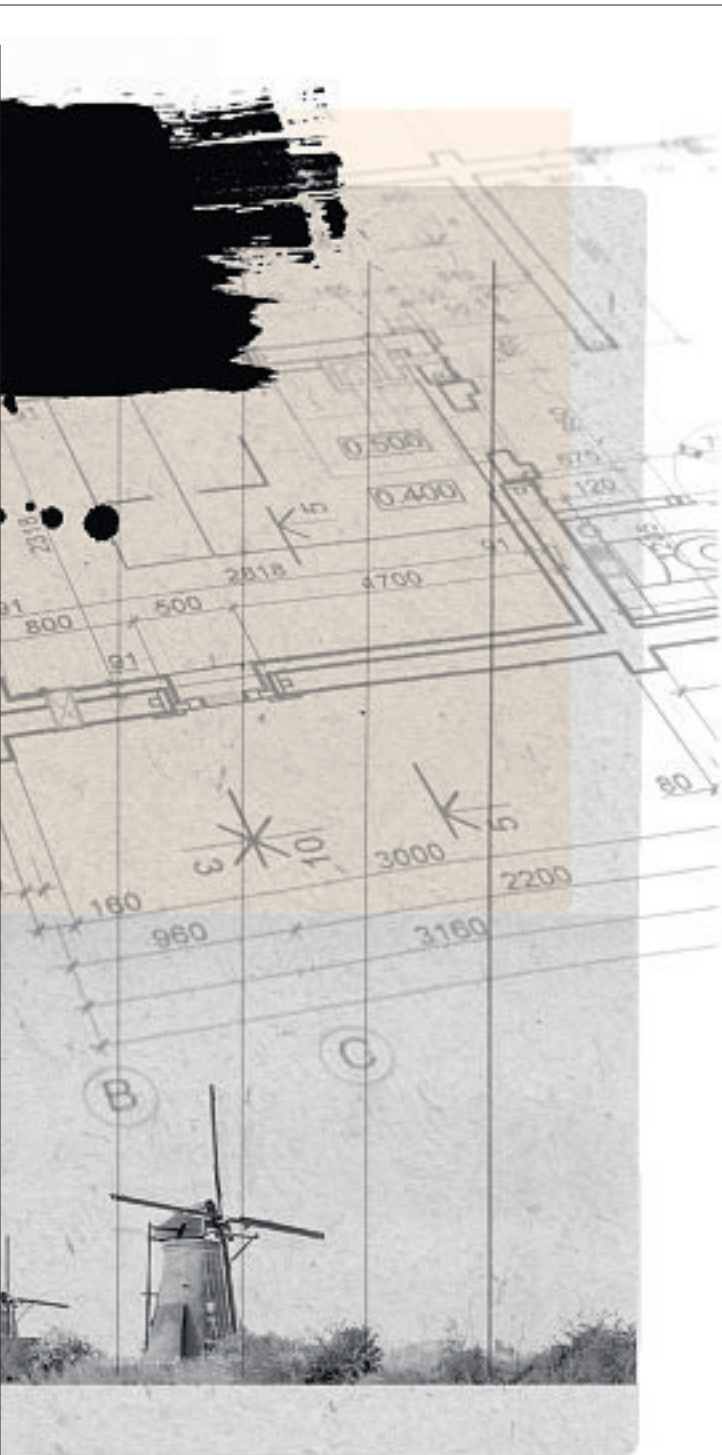
Portretkunst

DE PARIJSE JAREN VAN JOHN SINGER SARGENT

Toen John Singer Sargent in 1884 een portret van society-dame Virginie Gautreau exposeerde in de fameuze Salon in Parijs, was het publiek gechoqueerd. Haar bleke huid, de laag uitsneden zwarte jurk, het was hun veel te gewaagd, waarop Sargent naar Londen vertrok. Het Musée d'Orsay in Parijs duikt in de tien Franse jaren van Sargent. Vanaf 23 september.

Analyse *Huizenmarkt*

HOE UW ERFENIS DE HUIZENPRIJZEN VERDER LAAT STIJGEN

Gaat een lawine aan
erfenissen de prijzen op de
huizenmarkt verder opdrijven?
Economen waarschuwen voor
groeiende ongelijkheid.

*Door Erik van Rein
Illustraties: Antoine Hamers*

Analyse

Huizenmarkt

De woningmarkt is verhit, een huis ge-wild en het geld staat maar op de rekening. Dus natuúrlíjk help je dan je kind bij de aankoop van een woning. Dat moeten de ouders van ongeveer 30.000 woningzoekende kinderen vorig jaar hebben gedacht toen zij hun kroost een schenking gaven voor de aankoop van een woning.

Met dat steuntje in de rug kregen deze kopers wel een huissleutel in handen, terwijl talloze anderen zonder schenkende ouders verder moeten zoeken naar een koophuis in een land met een woningtekort van om en nabij de 400.000 huizen.

Dat ouders schenken, is misschien niet heel verrassend na jaren waarin zij hun kinderen €100.000 belastingvrij konden geven voor de aankoop van een woning. Schenken de ouders spelen zo een steeds grotere rol op die Nederlandse woningmarkt, berekende ING onlangs op basis van cijfers van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening.

‘Je kunt zeker spreken over de samenhang tussen vermogen en de woningmarkt’, concludeert econoom Sander Burgers van ING die de schenkingscijfers op een rij zette. ‘Ontvangers hebben simpelweg meer ruimte om te bieden.’

Zelfs met de populaire ‘jubelton’ in het achterhoofd is de groei opvallend: waar in 2018 nog twee op

de tien koopstarters een schenking ontving, was dat vorig jaar gegroeid tot meer dan drie op de tien. Ook het bedrag groeide in diezelfde periode, van €40.000 tot €58.000.

Babyboomers

De ontwikkeling geeft te denken over de nabije toekomst van de Nederlandse woningmarkt. Want in een land dat rap vergrijs, zal het aantal erfenissen ook snel toenemen. Wat zal die ‘intergenerationele vermogensoverdracht’, zoals dat in jargon heet, doen met de Nederlandse huizenmarkt?

Voor we die vraag kunnen beantwoorden, is het eerst goed te weten over welke erfenissen we het precies hebben. De komende decen-

nia zal de generatie babyboomers, geboren tussen 1946 en 1964, komen te overlijden. Dat is de eerste generatie die na het einde van de Tweede Wereldoorlog vermogen heeft opgebouwd dankzij de economische groei.

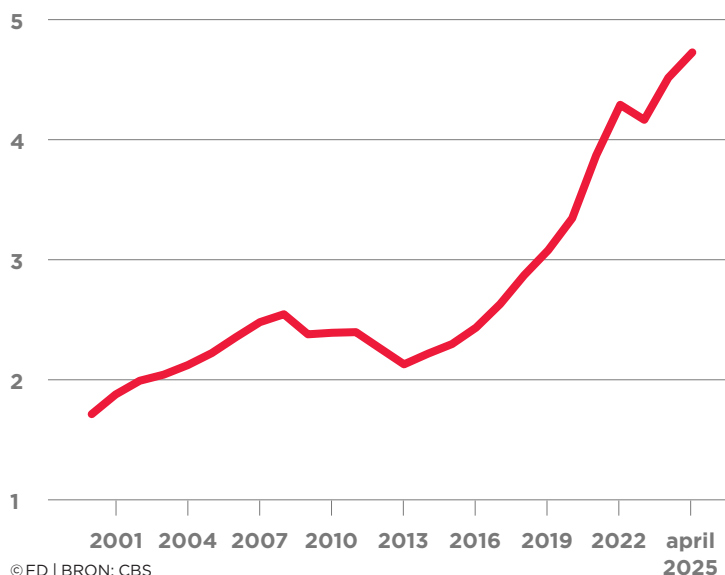
Dat vermogen groeide voor een belangrijk deel met dank aan de huizenmarkt. Via allerlei subsidies en stimuleringsmaatregelen zoals

de hypotheekrenteaftrek, de Nationale Hypotheek Garantie en premiekoopregelingen ging de Nederlandse woningmarkt van huur naar koop. In 1971 was ruim zes op de tien Nederlandse huizen een huurwoning. Nu is ruim 60% van de woningen een koophuis, weet het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Dat is ook te zien in het totale vermogen van Nederlandse senioren, en specifiek van huizenbe-

Door het dak

Gemiddelde verkoopprijs huis, in € x 100.000

zitters. De generatie 75-plussers heeft nu een totaal vermogen van €500 mrd, berekenden onderzoekers van Maastricht University op basis van CBS-cijfers op verzoek van het FD.

Groot vermogensverschil

Dat geld zit grotendeels in de stenen. 75-plussers mét een koophuis in handen hebben een gemiddeld vermogen van €660.000. Mensen zonder koophuis komen niet verder dan een vermogen van gemiddeld €55.000. Het gemiddeld te erven bedrag per kind is nu volgens de onderzoekers €154.000 voor belasting, al verschilt dat per provincie.

Daarmee profiteert deze generatie van de decennialange stijging van de huizenprijzen. Vooral na de financiële crisis van 2008 ging het hard. Sinds 2010 zijn huizenprijzen zo goed als verdubbeld: een stijging die zich vooral voordeed in de tweede helft van het vorige decennium toen de hypotheekrentes daalden naar historische lage standen.

Wat gebeurt er als dat geld vrijkomt bij de verkoop van een huis na het overlijden van de eigenaar? Het zal niet direct leiden tot een grote schok op de woningmarkt, verwacht hoogleraar vastgoedfinanciering Nils Kok van de Maastrichtse universiteit. Hij denkt niet dat er een ‘aanbodgolf’ ontstaat met onverkoopbare woningen en als gevolg daarvan een daling van de huizenprijzen. De vraag naar woonruimte is immers groot en het nieuwe aanbod bestaat uit gewilde eengezinswoningen die geleidelijk op de markt komen.

Jubelton

Anderzijds zou het vrijgekomen geld wel degelijk effect kunnen hebben op de vraagkant en wellicht de huizenprijzen, zegt Kok. Kopers die geld hebben uit een erfenis, kunnen op de woningmarkt meer betalen dan andere woningzoekenden.

Die hypothese baseert hij op onderzoek dat hij en twee collega's deden naar de jubelton. Kinderen die tot een ton kregen van hun ou-

“
Senioren met een koophuis hebben een gemiddeld vermogen van €660.000. Zonder eigen huis €55.000

Maastricht University

ders en daarmee de woningmarkt op gingen, kochten duurdere huizen en boden inderdaad ook meer. Kopers die de volledige jubelton inzetten, boden €6000 meer op een vergelijkbaar huis dan mensen zonder zo'n schenking.

De jubelton werkte overbieden dus in de hand. 'Dat is het negatieve effect hier', zegt Kok. 'Mensen die óók in die buurt willen wonen, gaan uiteindelijk iets meer betalen. Want makelaars en taxateurs

kijken voor de vaststelling van de vraagprijs naar recente verkopen in de buurt. De jubelton werkt dus door in de prijzen die in de omgeving worden gevraagd.' Regionale spill-overs, noemt Kok dat.

Opwaartse druk

Toch is het nog maar de vraag of de jubelton te vergelijken is met de komende hausse aan erfenissen.

De generatie die erft, zal groten-deels bestaan uit vijftigers die al

Economen gaan ervan uit dat de huizenprijzen in de tweede helft van 2025 blijven stijgen.

in een huis wonen. Zij kiezen er misschien voor om ruimer te gaan wonen, maar ook om de bestaande hypotheekschuld af te lossen, zegt Kok.

Dus de 'lawine' van erfenissen zal niet meteen tot een grote prijsschok gaan leiden, maar het kan wel voor opwaartse druk op de huizenprijzen zorgen en zo volgens Kok een 'kussen onder de woningmarkt leggen'.

Bovendien kan door de uitbetaling van al die erfenissen de ongelijkheid op de woningmarkt toenemen, zegt ING-econoom Burgers. Door de krapte lukt het vooral welvarende huishoudens om een huis te kopen. Zij verdienen meer én nemen vaker eigen geld mee – en dat leidt weer tot hogere prijzen.

Volgens cijfers van makelaarsvereniging NVM namen starters eind vorig jaar €47.000 eigen geld mee, terwijl dat begin 2020 minder dan €35.000 was.

Hoewel de jubelton nu is afgeschaft en belastingvrij schenken dus iets lastiger is, zal dat ouders er niet van weerhouden hun kinderen te helpen met de aankoop van een woning. Zo is de familiehypotheek populair, waarbij ouders hun kroost een lening verstrekken met de woning als onderpand. De ontvangen rente kunnen ze dan weer (deels) teruggeven als gift.

'Het vermogen helpt mee om de woning te bemachtigen en die-

zelfde eigen woning draagt weer bij aan het vermogen', schetst Burgers de cirkel die ontstaat. 'Schenkingen en erfenissen zullen weer worden gebruikt om huizen op populaire plekken te bemachtigen. Dat kan de prijzen op bepaalde regionale markten dan weer verder opdrijven.'

Ultralage rente

De gemiddelde verkoopprijs van een huis steeg van minder dan €330.000 in januari 2020 tot ruim €472.000 dit voorjaar. Economen gaan ervan uit dat de huizenprijzen in de tweede helft van dit jaar blijven stijgen. De grote vraag daarbij is wat de hypotheekrente doet. Dat bepaalt grotendeels wat mensen

kunnen lenen en dus kunnen bieden op een koophuis.

Na jaren van ultralage rentes begonnen deze tarieven in 2022 plots te stijgen na de inval van Rusland in Oekraïne. Daarna kwamen de huizenprijzen snel in een dip terecht, maar veerden even snel weer op, ondanks een verdrievoudiging van de meeste rentetarieven. Dat heeft onder meer te maken met de

lonen, die harder dan verwacht zijn gestegen.

De Nederlandsche Bank verwacht dit jaar een huizenprijsstijging van 7,5% en nog eens 4% erbij voor volgend jaar. Daarmee zullen de prijzen wat minder hard stijgen dan het afgelopen jaar, maar nog altijd lijkt een daling ver weg bij een gelijkblijvende rente. «

Erik van Rein is redacteur vastgoed en woningmarkt van het FD.

“
Huizenprijzen zullen dit jaar vermoedelijk stijgen met 7,5% en volgend jaar nog eens met 4%

De Nederlandsche Bank

Interview
Marieke Blom

‘Ook Nederland kan goedkoper uit zijn met eurobonds’

ING-hoofdeconoom Marieke Blom is een vurig pleitbezorger van eurobonds. Nu de dollar aan glans verliest, is dit hét moment voor de eurozone om meer ambitie te tonen. En het volgende kabinet kan vermogen zwaarder belasten en scherpere keuzes maken, vindt ze, bijvoorbeeld in de zorg.

Door Marijn Jongsma
Fotografie: Timothy Foster

De noodzaak van hogere uitgaven aan defensie maakt de weg vrij voor meer gezamenlijke financiering, vinden de voorstanders van meer Europa. Marieke Blom, hoofdeconoom van ING, gaat nog een stap verder. Ze pleit ervoor dat eurolanden ook wederzijds garant gaan staan voor een deel van hun bestaande staatsschuld.

Het is een gedurfde stelling in een politiek klimaat waarin tegenstanders de gemeenschappelijke financiering van het coronaherstelfonds plaatsen »

Interview

Marieke Blom

» in de categorie 'eens maar nooit weer'. In haar met glazen muren afgeschermd ING-werkkamer in Amsterdam-Zuidoost toont Blom zich strijdbaar met haar pleidooi voor een grootschaliger en permanente invoering van eurobonds, als middel om bestaande schuld gedeeltelijk samen te financieren.

Dat betekent ook dat euro-landen afspreken voor elkaars schulden op te draaien als een van hen niet aan de verplichtingen kan voldoen. Blom acht de risico's beperkt, en wijst op de voordelen zoals meer stabiliteit en lagere financieringskosten.

Uitgelezen kans

In plaats van zich te verzetten kan Nederland zich beter bemoeien met het ontwerp van eurobonds, vindt Blom. 'Als je gaat van een "sowieso nee" naar een "nee, tenzij", dan zit je aan tafel.' En er is volgens haar sprake van een uitgelezen kans, nu het even agressieve als onvoorspelbare beleid van de Amerikaanse president Donald Trump het vertrouwen in de dollar heeft aangetast.

De visie van Blom staat haaks op die van demissionair minister van Financiën Eelco Heinen. 'Ik zie niet waarom Nederland garant moet staan voor andere lidstaten', zei hij eind april tegenover het FD. Klaas Knot, president van De Nederlandsche Bank tot 1 juli, zit ergens tussen Blom en Heinen in. Hij stelde tijdens zijn laatste presentatie van het DNB-jaarverslag in maart dit jaar dat er in Nederland wordt 'gehyperventileerd' over eurobonds, en dat 'de

rationaliteit in het debat enigszins zoek is'.

Knot is een behoedzame voorstander. Eurobonds zijn volgens hem zeer geschikt voor de financiering van wat in economisch jargon 'Europese publieke goederen' heten. Voor defensie worden de eerste stappen al gezet, maar Knot wijst ook naar infrastructuur als grensoverschrijdende elektriciteitsnetten. Als Duitsland zijn leger op peil brengt, dan profiteren ook de landen daarvan die achter die verdedigingsmuur schuilen.

U gaat duidelijk een stap verder dan Knot, die alweer verder gaat dan Heinen. 'Knot koppelt het aan de doelstelling. Dan zeg je: Euro-

pese projecten komen eigenlijk niet tot stand als je er geen gemeenschappelijke financiering voor hebt. Want dan is er altijd gesteggel over wie wat betaalt. Met gezamenlijke financiering los je dat op, en dat is op zich legitiem. Ik ben daar ook niet tegen. Maar ik zou de rol van de euro als veilige haven en reservemunt iets meer willen uitspelen. Niet dat ik verwacht dat we

helemaal overgaan van de dollar naar de euro. Maar je ziet wel dat het dollaraandeel in de wereldwijde reserves geleidelijk aan kleiner wordt. We zien tegelijkertijd een instroom in Duitse staatsobligaties. Dat houdt de rente in Duitsland laag, ondanks plannen om veel meer geld uit te geven. Europa heeft dus het tij mee, en de relevantie van de euro in de financiële wereld is nog altijd klein vergeleken met de omvang van onze

“
‘De noodzaak om gezamenlijk te financieren is nu extra hoog: er moet veel gefinancierd worden’

Marieke Blom

economie. Om te profiteren van het feit dat je voor de hele wereld een aantrekkelijker beleggingsmogelijkheid bent geworden, moet je een grote hoeveelheid eurobonds hebben, die regelmatig worden uitgegeven.'

'Dat bereik je door een deel van de bestaande schuld en een deel van de nieuwe schuld gezamenlijk te financieren. Met dat eerste zou je kunnen beginnen, zodat je in een paar jaar een grote markt voor eurobonds opbouwt.'

Waarom is dat volume zo belangrijk? 'Bij een onregelmatige reeks uitgaven moet de markt steeds opnieuw kijken naar de voorwaarden. Beleggers willen weten: snap ik dit, komt er regelmatig meer van? En hoe meer dat het geval is, des te beter de verhandelbaarheid en des te groter de kans dat je in grote beleggingsindexen wordt opgenomen waarin normaal gesproken alleen staatsobligaties zitten.'

Beleggers die in indexfondsen zitten, gaan zo vrijwel automatisch ook meer in eurobonds beleggen,

wil Blom maar zeggen. Bij een voldoende volume ontstaat er ook een termijnmarkt waarop partijen hun risico's kunnen afdekken. Ook dat ogenschijnlijk technische punt lokt meer vraag uit, bijvoorbeeld vanuit banken. Dat vliegwiel komt volgens de ING-econoom op gang bij een gezamenlijke schuldenmarkt ter grootte van 10 procent van het bbp.

'Er zijn in het verleden ook wel voorstellen geweest om de opgetelde staatsschulden ter grootte van 60% van het Europese bbp gemeenschappelijk uit te geven, en de rest nationaal te financieren. Afgezien van de vraag of dat politiek haalbaar is, krijg je dan een heel groot verschil in de kredietwaardigheid van de eurobonds en nationale schuld van zwakkere landen. Die 10 procent is een richting waar we in kunnen denken. Het gaat erom dat het een significante hoeveelheid is.'

Nederland kan zichzelf al tegen een relatief lage rente financieren. Wat worden we zelf wijzer van

eurobonds? 'Dat is mijn punt: het hoeft helemaal niet zo te zijn dat onze financieringslasten stijgen door eurobonds. Ook Nederland kan goedkoper uit zijn, als we echt een voldoende diepe markt creëren voor gezamenlijke Europese schuld. Een goede liquiditeit is belangrijk, opname in indexen, een termijnmarkt, een hoge kredietwaardigheid – liefst triple A. Behalve een voordeel qua financieringskosten biedt de safehavenstatus ook stabiliteit. Als beleggers in onzekere tijden in eurobonds stappen, blijven de financieringskosten laag. Dat voorkomt dat overheden en banken op het verkeerde moment op de rem moeten trappen.'

'De huidige weerstand is deels gevoelsmatig: "Wij hebben een goede kredietwaardigheid. Zij hebben een slechte kredietwaardigheid. Dus die eurobonds kosten ons iets." Je moet net iets meer weten over hoe belangrijk liquiditeit is, en hoe dat ook voor Nederland tot een voordeel kan leiden. De noodzaak om zaken gezamenlijk te

'We gaan enorme schaalvoordelen bereiken door samen in te kopen en samen te lenen.'

financieren, is op dit moment extra hoog, doordat er de komende jaren veel gefinancierd moet worden. Burgers zijn er meer klaar voor dan je zou denken.'

Heinen staat niet alleen in zijn kritiek. Met eurobonds staat Nederland ook garant voor landen die weinig begrotingsdiscipline hebben. En dan was er nog het rapport van de Europese Rekenkamer, die stelde dat er onvoldoende controle was op de efficiëntie en doelmatigheid van het – gezamenlijk gefinancierde – coronaherstelfonds.

In die zin is de koudwatervrees toch begrijpelijk?

'Door het aandeel van eurobonds in de totale schuld klein te houden is het risico op wanbetaling erg klein. Je kunt ook in je voorwaarden zeggen dat deze obligaties bij problemen als eerste worden terugbetaald, zodat ze echt de status van een veilige haven krijgen. Het gaat dus om de manier waarop je ze invoert.'

'Wat de Europese Rekenkamer betreft: die constateert dat het heel lastig is om vast te stellen of de middelen daadwerkelijk aan de doelstellingen hebben bijgedragen. Iedereen die zich ooit heeft verdiept in dat vraagstuk, weet dat het ook voor Nederland buitengewoon lastig is om het verband tussen die twee dingen vast te stellen. Het is inherent aan het maken van beleid. Dus je kunt triomfantelijk

roepen dat Europa het slecht heeft gedaan, maar hetzelfde geldt voor een heel groot gedeelte van de Nederlandse bestedingen.'

U zegt dat we ons niet moeten verzetten tegen eurobonds, maar mee moeten denken over het ontwerp. Wat zijn dan cruciale zaken?

'Nederland zou moeten nadenken over de vraag welke zekerheden andere landen, die nog meer baat hebben bij eurobonds dan wij, kunnen bieden. Welke voorwaarden kunnen we vastleggen om te voorkomen dat de gezamenlijke schuld niet boven op de huidige schuld komt, maar in plaats van? Dat is het aanbod dat je wil doen.'

'Door de gezamenlijke schuld te beperken tot, zeg, 10 procent van het bbp blijft de tucht van de markt voor een groot deel bestaan. Dat is minstens zo belangrijk als de politieke afspraken over de hoogte van begrotingstekorten en staatsschulden.'

Wat gaat de hogere Navo-norm betekenen voor de Europese economieën?

'Het is in economische zin de hoogste prijs die Donald

Trump van Europa vraagt. Veel groter dan de handelsoorlog. In de aanloopfase is het niet zo gek om er in eerste instantie voor te gaan lenen, omdat we anders vrij abrupt op de rem moeten trappen.'

'Maar uiteindelijk zijn het geen investeringen, dus moet je deze extra uitgaven gewoon uit de lopende begroting gaan dekken. En dat betekent heel simpel minder geld uitgeven aan andere dingen of meer belasting heffen. Dat is ge-

woon de prijs die Europa hiervoor gaat betalen.'

Welke politicus gaat ons dat vertellen?

'De steun voor extra geld naar defensie is echt waanzinnig groot. De geesten zijn misschien wel rijper voor dit soort onaangename berichten dan je zou denken, en je kunt het geleidelijk doen. We gaan enorme schaalvoordelen bereiken door samen in te kopen en samen te lenen. En uiteindelijk gaan we zelf meer militaire goederen produceren waardoor het geld op het Europese continent blijft. Andere sectoren kunnen profiteren van onderzoek en ontwikkeling binnen militaire bedrijven. Zo kun je de kosten niet neutraliseren, maar wel zo laag mogelijk houden.'

Waar zit voor een nieuw kabinet de ruimte in de economie om meer te snijden of meer te belasten?

'Er is heel veel vermogen in de Nederlandse economie, in de vorm van pensioenen en woningen. Er is een generatie die daar sterk van geprofiteerd heeft. Allerlei heffingen kunnen daar plaatsvinden. Bijvoorbeeld een pure vermogensbelasting, ook over de waardevermindering van de eigen woning. Als je kijkt naar hoe wij het in de Nederlandse economie doen, dan heffen we relatief heel weinig belasting op vermogen.'

'In de zorg worden nog steeds heel veel van de kosten vergoed. Ook daarvan kun je afvragen: wil je inderdaad alles maar blijven vergoeden? Mijn moeder lag in het ziekenhuis vanwege hartfalen. Bij haar op de kamer lag een mevrouw die achter in de tachtig was, en heel erg dement. Ze lag daar omdat ze een openhartoperatie zou krijgen. Uiteindelijk zijn dit politieke keuzes.'

Marijn Jongsma is redacteur macro-economie van het FD.

“
‘Als je ziet hoe wij het in de economie doen, dan heffen we relatief weinig belasting op vermogen’

Marieke Blom

Schelpen en haai- tanden zoeken op het strand

We bewaren ze in albums, oude schoendozen of op een usb-stick onder in een la: onze oude vakantiefoto's. Voor dit zomermagazine vroegen we bekende FD-lezers naar het verhaal achter een van de favoriete foto's uit hun jeugd.

Door Jean Dohmen

VAKANTIEFOTO 4:
KARIN VAN
BAARDWIJK (1977)

Ceo van Robeco

Het meisje in het midden van de foto dat op het strand bij Wassenaar schelpen zoekt, is Karin van Baardwijk, sinds 2022 ceo van Robeco. Het is een zomerdag in 1985 en ze is hier met haar jongere zusje Inge (links), moeder (midden) en oma (rechts).

‘Dit is een foto die me raakt. Een dierbare herinnering aan de vakanties uit mijn jeugd, die ik vaak bij mijn opa en oma in Voorschoten doorbracht. We gingen veel naar het strand. Wat we er deden was niet groots en meeslepend, maar juist heel klein. Er was op een enkele strandtent na helemaal niks. We zaten de hele dag schelpjes en haaiantanden te zoeken. We konden eindeloos langs de zee wandelen en niets zeggen, gewoon urenlang in de natuur zijn.’

Van Baardwijk is net terug van een zakenreis naar Japan. Op de te-

rugweg zat ze 13 uur en 45 minuten opgesloten in een vliegtuig. ‘Ik ben geen held in vliegtuigen, vind het inherent spannend. Het feit dat je met zo veel mensen in een kleine ruimte zit.’ Extra tijd aan een zakenreis vastplakken om nog wat van het land te zien, doet ze niet. ‘Ik vind het lastig om ergens rond te kijken terwijl er thuis een gezin is dat mij ook graag wil zien. Het is niet mijn definitie van vakantie om in mijn eentje naar de Japanse kersenbloesem te gaan kijken, hoe mooi die ook is.’

Ze heeft een week of vijf vakantie per jaar: twee of drie in de zomer, twee met kerst en nog een in mei. Vakanties met haar gezin brengt ze meestal in Europa door. ‘Ik heb twee jongens, een van 13 en een van 16. Ze zitten allebei op hockey. Ik kan niet ergens heen gaan waar niets te doen is; dan gaan ze zich vervelen. In de zomer doen ze veel aan watersport. In de winter gaan we skiën in Oostenrijk.’

Op de voorgrond:
Karin van Baard-
wijk op het strand
van Wassenaar in
1985.

De eerste vliegreis maakte ze met haar ouders, die in 1992 twintig jaar waren getrouwd, naar Mallorca. ‘Dat maakte diepe indruk. Meestal waren de vakanties uit mijn jeugd eenvoudiger. Met mijn ouders gingen we een aantal zomers naar de Franse kust, bij Cap Ferret, met zo’n enorme tent van De Waard in de kofferbak. Mijn

vader moest dan in de bloedhitte die tent opzetten, terwijl wij leuke dingen gingen doen. Die arme man bezweek bijna. Had ie eerst die auto helemaal naar Frankrijk moeten rijden, kon hij ook nog de tent opzetten.'

De eerste vakantie zonder ouders – altijd een mijlpaal in het leven van een scholier – was met

vriendinnen op een camping in Zoutelande, waar de roemruchte discotheek De Hooizolder stond. 'Zo'n plek waarvan je je ouders niet vertelde hoe het er echt aan toeging. Een camping met gestapelde bierkratten. Ik was net 17, denk ik.'

Terug naar de foto op het Wasenaarse strand. 'Ik associeer het tafereel met onbezorgdheid, veilig-

heid en eenvoud. Een onuitgesproken gevoel van verbinding met mijn familie ook. Mijn oma was Indisch. Zij vond het erg belangrijk om te snappen wat er in mij en mijn zus omging. De foto zat veel jaren in opschrijfboekjes en mapjes die ik bij me had. Om in de hectiek van het werk af en toe terug te kunnen gaan naar dat moment.

Daar, zorgeloos op het strand, vind ik als het ware mijn oerkracht terug. Als ik naar de foto kijk, ruik ik de zilte lucht en voel ik de wind weer door mijn haren.'

'Het creëren van dit soort momenten is niet meer zo eenvoudig, merk ik. Ik heb het idee dat met de komst van sociale media en de toegenomen vluchtigheid der dingen de verbinding tussen mensen minder is dan vroeger. Ik vind het jammer dat iedereen tegenwoordig zó (ze doet alsof ze een telefoon voor haar ogen houdt) binnenkomt en naar buiten gaat. Dat was op deze foto nog niet aan de orde. Het leven was simpel en overzichtelijk.'

'Ik liet mijn zoons die foto zien. Ze zeiden: "Wat ben je daar nou aan het doen, joh?" Nou, zei ik, gewoon wat aan het rommelen met schelpjes. Ze zitten vaak met hun mobiele telefoons onder hun neus. Ik moet ze bij wijze van spreken dwingen om met mij de hond uit te laten. Er gaat van alles in ze om, maar ze nemen de rust en de tijd niet om het te voelen en om het mij te vertellen. Alleen als ik ze meeneem naar het strand, weer dat strand, en ze naast me lopen, dan gaan ze opeens praten. Dan hoor ik zó veel wat ik anders nooit zou horen.'

«

Jean Dohmen is redacteur van Het Financieel Dagblad.

KASKRAKER &

De beurskoers van het Duitse Rheinmetall gaat door het dak, de orders stapelen zich op. Ooit keken Duitsers met argwaan naar de wapenfabrikant, maar dat is voorbij. Over een kampioen in legergroen, met een bruine rafelrand.

Door Han Dirk Hekking

Rheinmetall profiteert van geopolitieke onzekerheid

Prijs aandeel Rheinmetall, in €

© FD | BRON: BLOOMBERG

Heel veel demonstranten zijn het niet, degenen die op een maandagavond in mei vanaf het centraal station in Düsseldorf meelopen in een protestmars tegen defensiebedrijf Rheinmetall. Zo'n tachtig betogers telt de stoet. 'De dood is een kampioen uit Düsseldorf', staat op een van hun spandoeken. Op de achterzijde: 'Rheinmetall, altijd aanwezig: 1914-1918, 1939-1945. 2025: opnieuw!'

Rheinmetall is 'de hoofdprofiteur' van het extra geld dat Duitsland in defensie wil steken, roept een man in een megafoon. 'Rheinmetall zegt dat Duitsland in staat moet zijn oorlog te voeren. Wij zeggen: Duitsland moet niet in staat zijn te vechten, maar moet vrede kunnen sluiten!'

Een slap applausje volgt. 'Deutsche Waffen, deutsches Geld, morden mit in aller Welt', beginnen de betogers te scanderen. Ze

verwijzen naar wapenleveranties van Rheinmetall aan onder meer Turkije. 'Ik vind: als iemand je aanvalt, moet je je kunnen verdedigen. Maar als je iedereen maar wapens levert, kan dat leiden tot meer oorlog', onderbouwt een demonstrant met een regenboogvlag waarom hij meeloopt.

Daags na de mars, op de dag van de aandeelhoudersvergadering, volgt een protest bij het hoofdkantoor van de wapenfabrikant in de wijk Derendorf. Hier kocht Heinrich Ehrhardt, de cruciale uitvinder-ondernemer van Rheinmetall, in 1889 een akker van de weduwe Scheuten, en bouwde er een fabriek om geweerpatronen te maken. De rest is geschiedenis, zoals het heet.

Het naaldgeweer

Maar de historie begint eerder. In het Thüringer stadje Sömmerda ontwikkelde Johann Nikolaus Dreyse aan het einde van de jaren twintig van de 19de eeuw een

REDDINGSBOEI

nieuw geweer. Tot dan beschoten soldaten elkaar met voorladers. Hooguit twee schoten per minuut kregen ze voor elkaar. Dreyse presenteerde een achterlader: het naaldgeweer, dat het Pruisische leger in 1836 invoerde. Met het nieuwe wapen kon je tot zes keer per minuut vuren, terwijl de kogels een grotere reikwijdte hadden. De vondst gaf het Pruisische leger een groot, wellicht beslissend voordeel bij veldslagen tegen Oostenrijk en Denemarken.

In Dreyse's fabriek meldde zich in 1860 de 19-jarige Heinrich Ehrhardt, zoon van een buksenmaker. En die bleek uiterst vindingrijk bij metaalbewerking en bij de productie van wapens. Echt lang bleef Ehrhardt, wiens naam in 1921 onder 128 octrooiën staat, niet in Sömmerda. In 1873 vestigde hij zich in Düsseldorf en hij ging op zeker moment voor de Rheinische Metallwaren- und Maschinenfabrik, kortweg Rheinmetall, werken.

Toen begon de opmars. In Sömmerda merkten ze dat: Rheinmetall nam rond 1899 Dreyse's geweerfabriek over.

Goudkoorts

Anno nu is Rheinmetall een mondiaal opererend defensieconcern met 31.000 medewerkers, een omzet van €9,75 mrd in 2024 (+36% ten opzichte van een jaar eerder) en een operationeel resultaat van €1,48 mrd (+61%). De orderportefeuille groeide in 2024 met 30%, tot €55 mrd; eind maart 2025 was dat €62,6 mrd. Dat zijn cijfers waarmee ceo Armin Papperger iedereen doet duizelen.

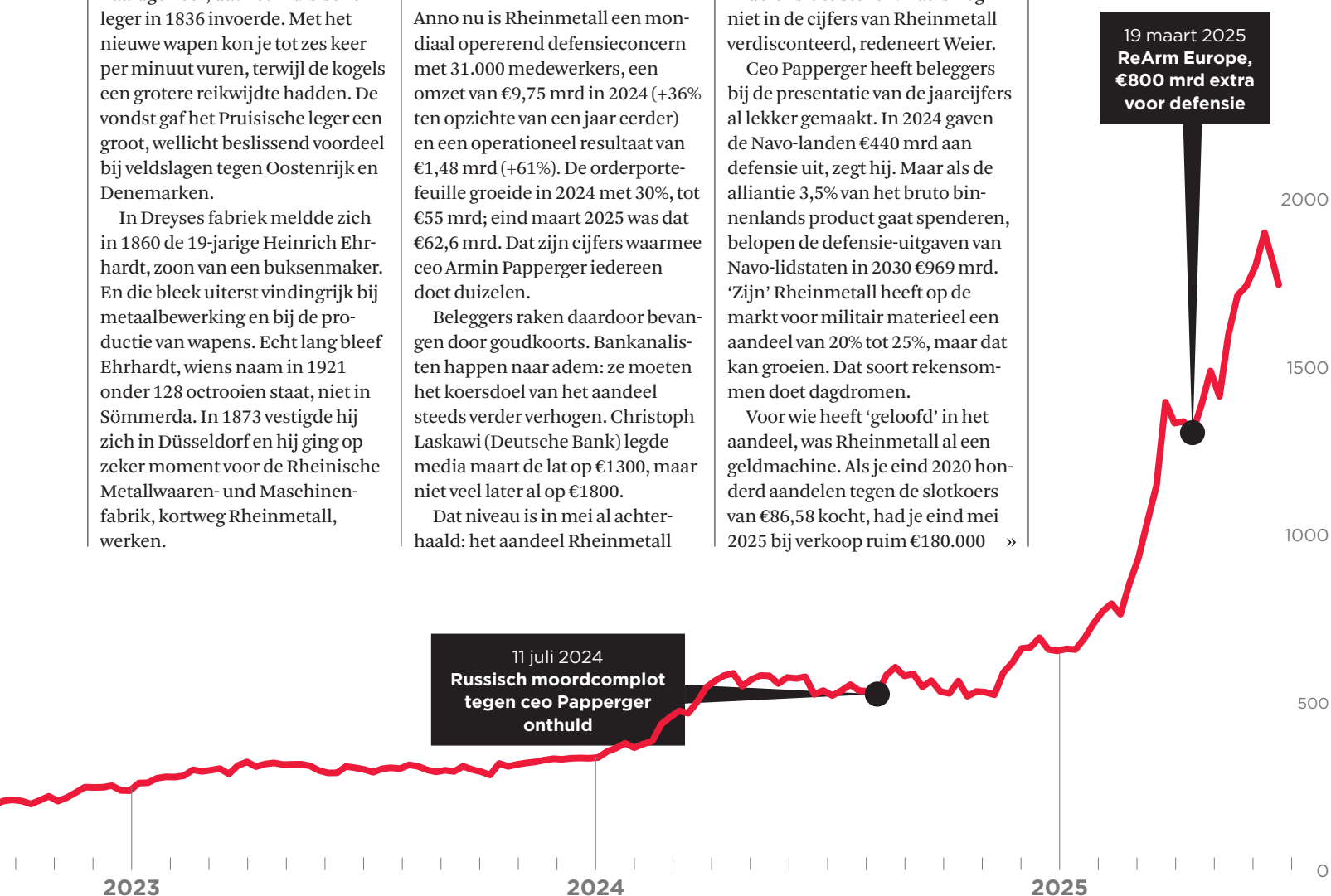
Beleggers raken daardoor bevangen door goudkoorts. Bankanalisten happen naar adem: ze moeten het koersdoel van het aandeel steeds verder verhogen. Christoph Laskawi (Deutsche Bank) legde media maart de lat op €1300, maar niet veel later al op €1800.

Dat niveau is in mei al achterhaald: het aandeel Rheinmetall

koerst op ruim €1900, en menig analist mikt op €2000. Sven Weier van UBS noteert zelfs €2200 als nieuw koersdoel. Reden: de Navo-landen gaan afspreken meer geld in defensie te steken. Dat is nog niet in de cijfers van Rheinmetall verdisconteerd, redeneert Weier.

Ceo Papperger heeft beleggers bij de presentatie van de jaarcijfers al lekker gemaakt. In 2024 gaven de Navo-landen €440 mrd aan defensie uit, zegt hij. Maar als de alliantie 3,5% van het bruto binnenlands product gaat spenderen, belopen de defensie-uitgaven van Navo-lidstaten in 2030 €969 mrd. 'Zijn' Rheinmetall heeft op de markt voor militair materieel een aandeel van 20% tot 25%, maar dat kan groeien. Dat soort rekensommen doet dagdromen.

Voor wie heeft 'geloofd' in het aandeel, was Rheinmetall al een geldmachine. Als je eind 2020 honderd aandelen tegen de slotkoers van €86,58 kocht, had je eind mei 2025 bij verkoop ruim €180.000 »

Achtergrond

Rheinmetall

» verdiend – let wel: zonder dividend mee te rekenen, en vóór belastingen.

Papperger doet graag voor hoe het werkt. Op 7 april, als de beurzen wereldwijd even in de kelder zitten vanwege stress door Trumps heffingen, koopt hij voor €710.000 twee plukjes Rheinmetall-aandelen. De koers: iets boven de €1060. De koers eind mei: bijna €1900, ruim 79% hoger.

‘Bloed en staal’

Op de beurs dus geen kwaad woord over Rheinmetall. Maar hoe denkt de samenleving erover? Links Duitsland mort. Het boekje *Waffen für die Welt* (2024) verwijt het bedrijf ‘zonder scrupules winst te maken via oorlog en vernietiging’.

‘Een geschiedenis van bloed en staal’, belooft auteur Fred Schumacher op de achterflap van zijn werk.

Dat Rheinmetall zijn aandeelhoudersvergadering alleen online houdt, komt door bedreigingen aan het adres van Papperger, maar ook doordat activisten in 2019 bij de aandeelhoudersvergadering in Berlijn het podium bestormden.

Sindsdien is in de samenleving de weerzin tegen bewapening wel wat afgenomen – zie Oekraïne – maar een peiling van communicatiebureau Fink & Fuchs gaf eind mei aan dat Duitsers wel meer willen weten over waar dat extra defensiegeld precies terecht komt.

‘We maken een historische ommekeer door op het gebied van veiligheidsbeleid, die de bevolking

steunt’, stelt Alexandra Groß van F&F in een verklaring. Maar alleen als de defensie-industrie de deuren opent, blijft het draagvlak intact, meent Groß. Tweederde van de ondervraagden wil meer info over welke bedrijven de meeste defensieopdrachten van de overheid krijgen, en ruim de helft eist dat Berlijn louter Duitse waar koopt.

Transparantie is dus het devies. Hoort het verleden daar ook bij? Rheinmetall is altijd een belangrijke leverancier van het Duitse leger geweest. De staat kreeg om die reden in 1925 al een belang van 52% in het concern. Toen Hitler aan de macht kwam en Duitsland zich extreem begon te bewapen, stond Rheinmetall vooraan. In

1938 was het concern volledig van de staat; het kwam onder de Reichswerke Hermann Göring te vallen.

Rheinmetall was toen dus een ‘fout’ bedrijf. In de oorlogsjaren zette het tienduizenden dwangarbeiders in, ten dele Joods. Het bedrijf zelf stelde in een boek dat in 2014 ter gelegenheid van het 125-jarige bestaan verscheen, dat het eind 1944 35.000 dwangarbeiders en

gevangenen telde. ‘Dat was maar een momentopname’, staat in het boek, het kunnen er veel meer zijn geweest.

Bij veel fabrieken van toen heeft het concern gedenktekens opgericht. Van compensatie wilde het bedrijf evenwel lang niet weten. Rheinmetall is niet aansprakelijk, dat is de staat, is de lijn. Wel betaalde het in 1966 zonder schuld te erkennen 1 mln D-mark aan

“
‘De Europese veiligheidsorde is ineengestort en de oude, vertrouwde garanties staan ter discussie’

Armin Papperger

Een Leopard 2-tank op een Rheinmetall-productielijn.

de Jewish Claim Conference in de VS. Omdat Rheinmetall een Amerikaanse militaire order hoopte binnen te slepen, schreef Benjamin Ferencz, aanklager bij het Tribunaal van Neurenberg in zaken tegen SS'ers, in *Less than slaves*, over Joodse dwangarbeiders bij Duitse ondernemingen.

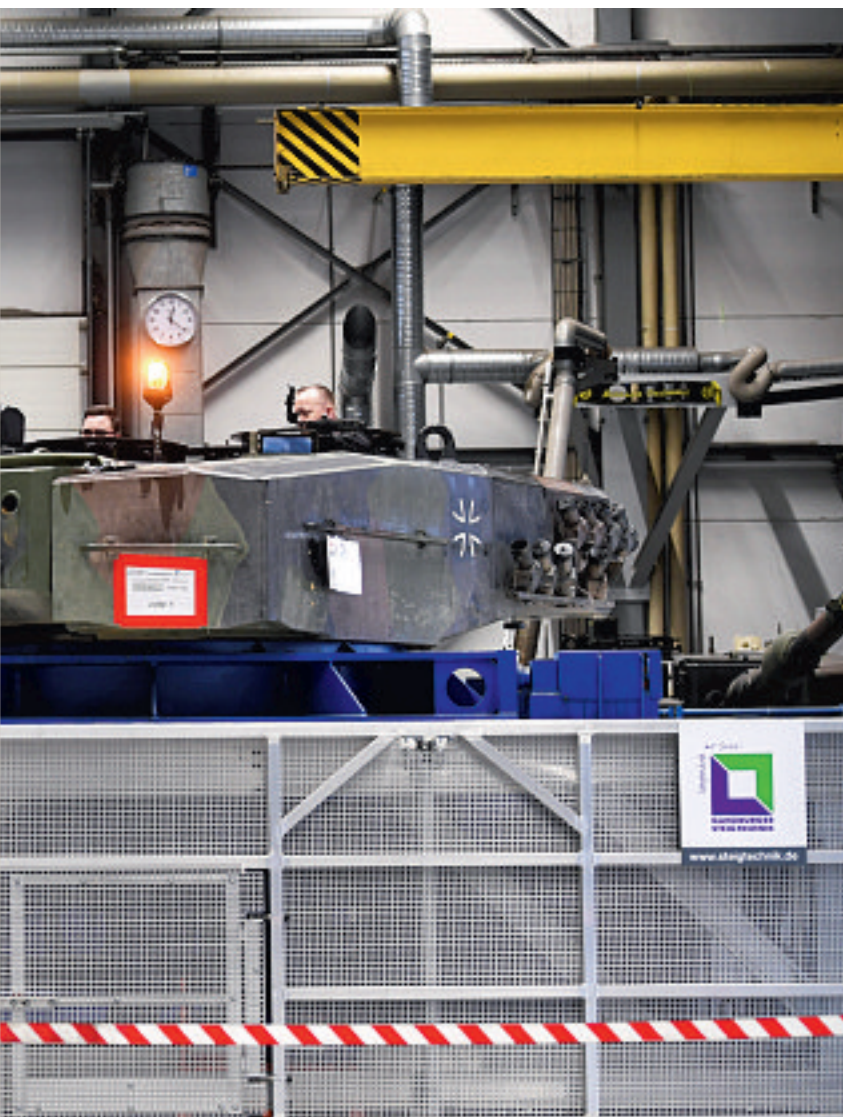
In 1999 stortte Rheinmetall 5 mln D-mark in een fonds van de stichting EVZ (de afkorting staat voor ‘Herinnering, Verantwoording en Toekomst’), als onderdeel van de 10,1 mrd D-mark die Duitsland en het Duitse bedrijfsleven samen in EVZ stopten. Weer trok het bedrijf zich terug achter een

juridische verdedigingslijn: het was niet hetzelfde concern als de staatsonderneming uit de jaren 1939-1945.

Anno 2025 is Rheinmetall voor zo'n 20% in handen van grote beleggers; de rest van de aandelen is op de beurs vrij verhandelbaar. Dat dwingt tot transparantie, weet Papperger. Ook al meldde CNN vorig jaar dat Rusland hem op een liquidatielijst heeft staan, hij is niet bepaald mediaschuw. Hij heeft dan ook een missie: het wakker schudden van de Duitsers.

Ruimtevaart

Dat blijkt bij de aandeelhoudersvergadering, medio mei. ‘De Europese veiligheidsorde is ineengestort, het vredesdividend is uitgeput en de oude, vertrouwde

veiligheidsgaranties staan ter discussie', klinkt het.

Papperger verwijst naar waarschuwingen dat Rusland zich in 2029 in staat acht om Navo-gebied aan te vallen. Zijn boodschap: niet alleen Oekraïne, ook Duitsland en Europa moeten zich kunnen verdedigen; Rheinmetall staat klaar om te helpen. Desnoods voert hij de productie in een oogwenk verder op, zei hij vol bravoure.

En dan gaat het niet alleen om conventioneel wapentuig als tanks, pantservoertuigen, houthitsers en granaten. Rheinmetall overweegt synthetische brandstoffen te gaan produceren voor het geval de levering van fossiele brandstoffen verstoord raakt.

Het bedrijf ontwikkelt drones en investeert in een fabriek voor

raketmotoren, zegt Papperger. 'En wat wellicht veel minder bekend is: met onze Finse partner ICEYE leveren we aan Oekraïne inmiddels zeer gedetailleerde satellietbeelden. We staan op het punt de ruimtevaartmarkt te betreden.'

The sky is the limit, dus. En met de wereld verandert Rheinmetall zelf ook. De divisie die auto-onderdelen maakt, behoort niet langer tot de kern van het bedrijf. Het concern bouwt fabrieken in Neuss en Berlijn om voor de productie van militair materieel, terwijl het ook begerig naar de Volkswagen-fabriek in Osnabrück kijkt.

De rest van het civiele bedrijf gaat mogelijk in de verkoop, vertelt Papperger de aandeelhouders. De medewerkers daar werken zich nu een slag in de rondte, zei de ceo al

eerder met respect. Maar ze persen er amper nog winst uit. In de rest van het bedrijf klotsen de euro's tegen de plinten.

Die steekt Rheinmetall in expansie en uitbouw van de productie. Sinds de Russische aanval op Oekraïne in februari 2022 investeerde het al €8 mrd. Het deed een grote overname in de VS, bouwde in Nedersaksen een nieuwe munitiefabriek, maakt nu met het Italiaanse Leonardo tanks voor het Italiaanse leger, breidt uit in Roemenië en begint ook met de productie van munitie in Oekraïne.

Papperger verkoopt de expansie met onliners. 'Veiligheid is niet alles, maar zonder veiligheid is alles niets', is er zo een. Een andere boodschap is dat de defensiesector de Duitse economische malaise kan beëindigen. De grote investeringsplannen van de Duitse staat in defensie zijn een banenmotor, zegt Papperger.

Rheinmetall is dus ook een redingsboei.

Dat het bedrijf 'hot' is, blijkt eind mei ook in Bonn tijdens de Afcea-beurs, die is gericht op militaire ICT.

Daar is de fine fleur van de sector aanwezig, en Rheinmetall toont er in de geest van Heinrich Ehrhardt zijn innovatieve kant.

Diens vondsten waren trouwens niet alleen op het militaire gericht, zoals Rheinmetall lang ook civiel zijn mannetje stond. Begin jaren twintig van de vorige eeuw kwamen er uit de fabriek in Sömmerda schrijf- en boekhoudmachines. Die laatste activiteit liep

na de opsplitsing van Duitsland uiteindelijk uit in Robotron, de computerproducent van de DDR.

Op de Afcea-beurs gaat het evenwel over oorlog. Rheinmetall presenteert er Battlesuite, een met de Duitse maker voor militaire software Blackned ontwikkeld platform dat informatie bundelt van tanks, vliegtuigen, drones en soldaten op het veld en in commandoposten.

Koersdoel

De systemen van verschillende wapenfabrikanten moeten direct met elkaar kunnen communiceren, anders heb je er in de moderne oorlog niets aan, zegt een medewerker. Battlesuite regelt dat.

Bundeswehr-militairen in camouflagepak en net tenue lopen bij de Rheinmetall-stand af en aan. Hoe is dat, om bij een bedrijf te werken dat zo in de schijnwerpers staat en zo veel succes heeft? De medewerker grimast: er gebeurt en verandert veel tegelijkertijd. Het had best wat minder druk mogen zijn.

Maar de stijging van de koers is toch mooi? Rheinmetall kent een aandelen-

koopprogramma voor medewerkers, maar die moeten de stukken dan twee jaar aanhouden 'en daar twijfel ik over', zegt de medewerker. Zijn de stukken inmiddels niet te duur, vraagt hij zich af.

Op dezelfde dag verhoogt UBS het koersdoel naar €2200. «

“
**‘Met onze
Finse partner
ICEYE leveren
we aan
Oekraïne
inmiddels zeer
gedetailleerde
satelliet-
beelden’**

Armin Papperger

Han Dirk Hekking is correspondent in Duitsland voor Het Financieel Dagblad.

Reportage
Familie Oostwegel

Hoe een hotelier Nederlands erfgoed van de sloophamer redde

Camille Oostwegel liet een carrière bij Novotel
schieten om vervallen monumenten in Zuid-
Limburg op te knappen en om te bouwen tot
hotels. Hij werd meer dan eens voor gek verklaard.
Zijn zoon moet zijn levenswerk voortzetten.

*Door Rutger Betlem
Fotografie: René van der Hulst*

Reportage

Familie Oostwegel

D

De eerste stap naar het bouwen van een landgoed is alles afbreken. Toen Camille Oostwegel senior op zijn 29ste terugkeerde naar de buitenplaats waar hij als kind op het land hielp en van de natuur had leren houden, trof hij een ruïne aan. Van de ooit indrukwekkende herenboerderij Sint Gerlach was weinig over. Als kind ontdekte hij een gaatje in het dak, nu was het dak weg. Delen van muren waren ingestort. Het huis van de baron, de omliggende gebouwen en de tuinen van het chateau verkeerden in erbarmelijke staat.

Oostwegel (75) kocht het voor een gulden. En misschien was dat nog te duur. 'Een ruïne was het', zegt hij in de tuin van het landgoed.

Een normale ondernemer had de gebouwen met de grond gelijk gemaakt. Maar Oostwegel is geen normale ondernemer. Hij houdt van dit gebied. Limburg met zijn historie zit diep in zijn genen.

Na een bliksemcarrière bij Novotel besloot hij het over een andere boeg te gooien. De dertiger had kunnen kiezen voor het avontuur in Zuid-Amerika en een vrijwel

zekere bestuurspositie bij het beursgenoteerde hotelconcern. De hotelier had andere plannen.

Met een bescheiden startkapitaal van f10.000, aangevuld met f40.000 van zijn moeder en een garantstelling voor de banklening door bierfamilie Brand, opende hij in 1980 zijn eerste restaurant: Kasteel Erenstein.

Drie jaar later volgde Hotel Brughof, na een miljoenen kostende verbouwing. Hij was pas net begonnen en stond al voor tonnen in het rood.

Grote armoede

'Het monument kwam bij mij vaak vóór het ondernemen', zegt Oostwegel als hij zijn paraplu opent

bij de entree van Hotel Sint Gerlach. 'Natuurlijk, je kan zonder rendement niet verder, maar het behoud van erfgoed voelt voor mij als een opdracht. Dit mag niet verdwijnen', zegt hij als hij zijn vinger langs zijn landgoed laat glijden.

Oostwegel bouwde luxeverblijven in het hart van het voormalig mijnengebied van Limburg, waar grote armoede

heerst. Zoiets bestond nog niet in de regio. Het was een gedurfde stap. Helemaal toen hij daarna het in verval geraakte Château Neercanne ging pachten en de verkrotte Winselerhof kocht en een tweede hotel begon.

Velen zagen het als een daad van overmoed, vertelt hij wandelend door de tuin. Zijn bedrijf, dat Oostwegel Collection is gaan heten, bestaat uit vier bijzondere gebouwen in Limburg. Elk door

“
'Het behoud van dit erfgoed voelt voor mij als een opdracht. Dit mag niet verdwijnen'

Camille Oostwegel sr.

Château Neercanne in de Jekervallei ten zuiden van Maastricht.

Oostwegel van de ondergang gered en inmiddels allemaal bestempeld als Rijksmonument. Zijn geschenk aan de regio.

Franse Revolutie

Oostwegel is gekleed in een sportief colbert met daaronder moderne sportschoenen. De koninklijke onderscheiding waarmee hij bijna altijd op de foto staat, ligt thuis. Die speldt hij op als de fotograaf van het FD foto's komt maken.

De entrepreneur wijst naar de bomen, die elk een eigen verhaal

hebben. Alle zeshonderd. De plataan stamt nog uit de Franse Revolutie, de eik is geplant door de voormalige Amerikaanse president Bush en tegen de pelgrimskerk groeit een zeldzame fladderiep, 170 jaar oud.

In de beeldentuin maakte cabaretier en vaste gast Toon Hermans (1916-2000) altijd een stop bij de waterput, waar vijf voor het landgoed belangrijke historische figuren in brons uitgebeeld zijn. Hermans doneerde aan de beeldengroep en noemde het 'zijn toneelstukje'. Een van de figuren, de boer Frans Laeven, draagt een pet, die was van Toon Hermans, vond hij. Oostwegel: »

Reportage

Familie Oostwegel

Het voormalige huis van de baron is nu een luxe restaurant.

» “Toon zei altijd: *“Camille, de patsj is van mich.”*”

Landgoed Château St. Gerlach bestaat uit een serie gebouwen. Er is de voormalige pachthof waar het vijfsterrenhotel gevestigd is, het voormalige huis van de baron, nu een luxe restaurant, de paardenstallen met extra kamers, een modern paviljoen voor evenementen, de kasteelhoeve met een bistro en de Sint-Gerlachuskerk – een belangrijk bedevaartsoord voor Limburgers.

Daaromheen ligt een uitgebreide beeldentuin en het arboretum. Het domein kijkt uit op de voormalige akkers. Destijds vol met landbouwgif en uitgeput, nu een natuurgebied en niet, zoals de provincie ooit aan Oostwegel suggereerde, een golfbaan met 36 holes.

Langs de oevers van de Kleine Geul, de snelst stromende rivier van Nederland, zijn bevers, wilde paarden en bijzondere vogels te vinden.

De herenboerderij zelf, waar de sloopvergunning al voor was afge-

geven, werd afgebroken en steen voor steen weer opgebouwd. De buitenkant is afgewerkt in de voor de regio kenmerkende kleur ossenbloed, caput mortuum. f65 mln kostte het project.

Met het bestuur van de kerk op zijn terrein kreeg hij mot. En dat ging niet over de voorwaarde dat er nooit een dame van lichte zeden in het hotel mocht overnachten. Er werd gesteggeld over de projectontwikkelaar, de bouwplannen en de zeggenschap. Oostwegel bleef bijdragen aan de restauratie van het gebouw. Het is een bedevaartsoord voor gelovige Limburgers. Midden in het kerkje dat ter nagedachtenis aan Gerlachus van Houthem werd opgericht, ligt het graf van de heilige. Exact op dezelfde plek waar in 1175 zijn gebleekte botten langzaam naar de oppervlakte geduwd werden.

Rolling Stones

Dankzij een donatie van The Rolling Stones kreeg de heilige weer een gezicht. Oostwegel heeft nooit willen vertellen wat er in de envelop zat die gitarist Ron Wood en drummer Charlie Watts achterlieten voor de door hen gefinancierde schedelreconstructie. Vandaag

Behoud van de historische uitstraling van de monumentale gebouwen had prioriteit.

kan hij het toch niet laten: het was €6000. Naar de muziek van de band heeft Oostwegel nooit echt geluisterd. Hij is een Beatle.

In 2020 droeg de hotelier het bedrijf over aan zijn kinderen. Maar niet voordat ze het eens waren over het familiestatuuut, een gezamenlijke verklaring over de toekomst van het bedrijf.

Zijn zoon Camille (39), die sinds hij de hotelketen overnam geen junior meer genoemd wordt, kreeg de dagelijkse leiding en een meerderheidsaandeel in het bedrijf. Senior houdt één aandeel en is onderdeel van de raad van commissarissen. Ook dochters Françoise en Michelle zijn aandeelhouders. Michelle werkt achter de schermen bij het Kruisherhotel Maastricht. Françoise is zelfstandig ontwerper. De vrouw van Camille, Meredith (41), is de marketingdirecteur van het familiebedrijf en sinds kort ook aandeelhouder.

Oostwegel wijst op de 17de-eeuwse fresco's in de barokkerk van Château St Gerlach als zijn telefoon gaat. Het is zoon Camille. De rondleiding loopt al meer dan een uur uit. We moeten het Kruisherhotel nog zien en restaurant Château Neercanne, ook onderdeel van de collectie, heeft speciaal een tafeltje vrijgehouden.

De overtuigde katholiek Oostwegel schept snel een zakje gewijd mergelzand uit het graf van Sint

Gerlachus in een zakje. 'Brengt geluk', zegt hij als we naar buiten lopen. Als we even later ternaauwer-nood een kettingbotsing voorkomen, kijkt hij met een mengeling van ernst en spot: 'Zie je dat het werkt'.

Onder de imposante koperen entree, een ontwerp van de wereldberoemde lichtkunstenaar Ingo Maurer, treffen we Camille. Het Kruisherhotel is opgezet als een kunsthotel. Tijdens kunstbeurs Tefaf worden de hotels van Oostwegel Collection overgenomen door kunstenaars, architecten en ontwerpers. 'Dat wilde ik het hele jaar door. Een *art hotel* met een kosmopolitische uitstraling.'

“
'Bij een monument moet je creatief zijn. Het is nooit zo efficiënt als een nieuw hotel'

Camille Oostwegel jr.

Gewelven

Eenmaal binnen blijkt dat het concept tot in de puntjes is uitgewerkt zonder de 14de-eeuwse gewelven en latere toevoegingen door Pierre Cuypers, de architect van onder meer het Rijksmuseum en het Amsterdamse Centraal Station, geweld aan te doen. Over elk hoekje is nagedacht door architect Henk Vos, bekend van de Gelderlandbank, en

Ingo Maurer. Die omschreven het project als een gesamt-kunstwerk.

Camille leek helemaal niet van plan het familiebedrijf over te nemen. School interesseerde hem weinig en hij moest stapelen om aangenomen te worden op de hotelschool. 'Pas in het derde jaar tijdens een praktijkstage in Washington voelde ik: dit is toch wel een heel mooi vak.' Hij houdt van het spel dat hun bedrijf speelt. 'Bij een Rijksmonument moet »

Reportage

Familie Oostwegel

» je creatief zijn om de operatie passend te krijgen. Het is nooit zo efficiënt als een nieuw hotel.'

Hij heeft, nadat hij het bedrijf overnam, vernieuwingen doorgevoerd. Hij liet de hotelkamers van Château St. Gerlach renoveren en vergroenen; er staan nu warmtepompen en er zijn andere duurzame ingrepen doorgevoerd. Hij liet ultraluxe suites in Château Neercanne bouwen, een langgekoesterde wens, er zit een nieuw dak op het kasteel en zijn chef won de Michelinster terug die het restaurant verloor. Als het aan hem ligt, komt er over een paar jaar een tweede ster bij en liever één meer. 'Ik gun Limburg zijn eerste drie-sterrenrestaurant.'

Een nieuw begin

Binnenkort komt de echte vuurdoop, dan start de verbouwing van 'De Stuurs', het kunstacademiegebouw tegenover het Kruisherenhof. Zijn eerste grote hotelproject buiten de bestaande collectie.

Camille heeft net als senior een voorkeur voor bekende architecten. Onder meer Francine Houben van Mecanoo zal zich buigen over het project. Tussen de twee gebouwen komt een loopbrug. Vanzelfsprekend van koper.

Over zijn rol binnen het bedrijf is hij duidelijk: 'Ik kom hier natuurlijk binnen op een kruiwagen met vier wielen. Dit is allemaal de verdienste van mijn vader.' Aan hem de taak om de concepten verder aan te scherpen.

Zoals die tweede ster. 'Ik ga geregeld eten met de directeur van Château Neercanne, onze chef en onze maître. Het eten smaakt aan tafel toch anders en het brood kruiwt wat meer dan in de keukens.' Na elk gerecht schrijven ze op wat hun opviel en vergelijken ze hun aantekeningen.

'Ik deed eigenlijk alles op intuïtie', zegt senior. 'Camille werkt veel

gestructureerder.' Dat kan geen kwaad. Oostwegel zette een trend en is allang niet meer de enige plek in Limburg waar in cultureel erfgoed gelogeerd kan worden. Toen hij succesvol werd, volgde de concurrentie.

Ook Château Neercanne, dat stamt uit de 17de eeuw, had zijn glorie dagen lang achter zich liggen toen Oostwegel in beeld kwam. De toenmalige uitbater kreeg het restaurant niet rendabel en restaureerde alleen de façade. Aan de achterzijde brokkelde het barokkasteel in het Jekerdal langzaam af.

Oostwegel kreeg het in bruikleen van Stichting het Limburgs Landschap. De erfpacht werd voor vijftig jaar vastgelegd en recentelijk met nog eens vijftig jaar verlengd.

Renderen en restaureren is een kwestie van scherp rekenen. 'Het is detailwerk', zegt hij. 'Met het vernieuwen van het dak

verkoop je geen cent meer. Het is vreselijk kapitaalintensief, maar het is onze plicht om goed voor deze gebouwen te zorgen.'

Château Neercanne is ook in de recente historie een belangrijke plek. In 1991 werd hier het Verdrag van Maastricht voorbereid, het startschot voor de eurozone. Gastvrouw koningin Beatrix huurde voor de gelegenheid het complete kasteel af en serveerde blokjes kaas met ananas aan Helmut Kohl, François Mitterrand en Giulio Andreotti.

Op de omliggende heuveltop-

pen stonden tanks en diverse staatshoofden werden vergezeld door atoomkoffertjes. De handtekeningen van de twaalf Europese regeringsleiders staan in de mergelgrotten van het kasteel vereeuwigd.

De gastenlijst van Oostwegel Collection leest als een *Who's Who* van internationale beroemdheden – een

Uitzicht op Château Neercanne vanuit de velden in de Jekervallei.

feit waar senior graag naar verwijst. 'Het is deel van ons verhaal', zegt hij over zijn anekdotes, die zonder uitzondering een bekende naam bevatten.

Een favoriet is de keer dat hij de boeking van president Bush annuleerde omdat de Amerikanen de factuur nog niet betaald hadden. Hij legde daarmee een bom onder een minutieus voorbereid bezoek. 'Koppig? Nee hoor. Zaken zijn zaken. Zo simpel is het', merkt hij op.

En hij kreeg gelijk. Een week later arriveerde Bush volgens plan.

Pieterpad

Inmiddels doet Oostwegel het rustiger aan. Hij organiseert rondleidingen door zijn gebouwen en het Limburgs landschap, maakt mooie reizen met zijn vrouw Judith, liep het Pieterpad en ontfermt zich nog altijd met dezelfde passie over zijn streek en zijn nalatenschap. Gisteren zat hij nog de hele dag met zijn handen in de klei van de moestuin op St. Gerlach.

Hij heeft in al die jaren nooit getwijfeld, zegt senior aan tafel van restaurant Château Neercanne als er zeebaars met Irish Mór-oester geserveerd wordt met Zeewieg – een Limburgse mousserende wijn met twaalf maanden rijping op de bodem van de Oosterschelde.

Oostwegel onderscheidt verschillende vormen van twijfel. Zakelijke twijfel kent hij niet. Zeker niet als er aan hem getwijfeld wordt, dat versterkt zijn visie alleen maar. 'Hoe vaak ik wel niet voor gek verklaard ben. En kijk waar we nu zitten.'

«

Rutger Betlem is redacteur van Het Financieel Dagblad.

“
Hoe vaak ik wel niet voor gek verklaard ben. En kijk waar we nu zitten'

Camille Oostwegel sr.

KUNST EN CULTUUR

Samenstelling: Pien van Aarssen en Jeroen Bos

AGENDA 2025

Schilderkunst

PAUL CÉZANNE IN AIX-EN-PROVENCE

Liefhebbers van Paul Cézanne krijgen deze zomer een unieke kans om zijn werk te bekijken in zijn geboortestad in het zuiden van Frankrijk: Aix-en-Provence.

De stad heeft 2025 uitgeroepen tot Cézanne-jaar en organiseert tal van activiteiten rond de kunstenaar, met als hoogtepunt een grote overzichtstentoonstelling in het Musée Granet, te zien tot 12 oktober.

Dat museum heeft een paar

werken van Cézanne in de eigen collectie, maar nu zijn er zo'n honderd te zien, ingevlogen van over de hele wereld. Het gaat om schilderijen, tekeningen en aquarellen, waaronder topstukken als *De kaartspelers* en *Stilleven met kersen en perziken*.

Cézanne, die geldt als een van de grote vernieuwers van schilderkunst in het laatste kwart van 19de eeuw, is in Aix-en-Provence geboren en gestorven en heeft er een

aanzienlijk deel van zijn leven gewoond. De Montagne Sainte-Victoire, de heuvels en zijn familiehuis Jas de Bouffan waren voor hem belangrijke inspiratiebronnen en vormden een terugkerend thema in zijn werk. Deze omgeving speelde een cruciale rol in zijn ontwikkeling als kunstenaar en zijn zoektocht naar een eigen stijl.

De aanleiding voor Aix-en-Provence om groots uit te pakken met Cézanne is dat Jas de Bouffan vanaf nu gedeeltelijk open is voor bezoekers. Zij kunnen het familiehuis verkennen, waaronder de grote Provençaalse keuken, Cézannes allereerste atelier en de slaapkamer van zijn echtgenote.

La Mer à l'Estaque van Paul Cézanne (1839-1906).

Fotografie

RETROSPECTIEF ERWIN OLAF

De in 2023 overleden fotograaf Erwin Olaf krijgt dit najaar een retrospectief in het Stedelijk Museum Amsterdam. Het wordt een mix van bekende, iconische foto's en minder bekend werk, met aandacht voor de activistische en subversieve kant van zijn oeuvre, maar ook werken die hij heeft gemaakt tijdens zijn ziekte. Vanaf 11 oktober.

Schilderkunst

HET MENSELIJK LICHAAM ALS UITGANGSPUNT

In het werk van de Amerikaanse schilder Christina Quarles draait alles om het menselijk lichaam. Dat rekt ze uit, verdraait ze en laat ze druipen en vloeien. De onderliggende vraag, die almaar actueler wordt, is: wat zegt je verschijning over wie je bent? Het Kristefos Museum in het Noorse Jevnaker toont een overzicht van Quarles' werk. Tot 12 oktober.

Interview
Jona van Loenen

WAAROM U VOOR DEZE BONBON GRAAG DE HOOFDPRIJS BETAALT

Houd eens op met economie
in modellen te willen vangen,
zegt Jona van Loenen.

Het vak moet menselijker.
Een gesprek over satéprikkers,
mensenlevens en
het verschil tussen Belgische
bonbons en onderbroeken.

Door Philip Dröge

Merkwaardig volk, economen. Academi- ci op de grens tussen algebra en ijdele hoop die denken de wereld te begrijpen door modellen te maken. Onderzoekers die met van alles rekening houden, behalve met de belangrijkste

factor: de menselijke. Ze communiceren het liefst in grafieken, zoals priesters ooit Latijn spraken om zich een aura van mystiek aan te meten.

Dat wil Jona van Loenen (1994) allemaal anders gaan doen. Hij noemt zichzelf de Undercover Econoom, een titel waarachter een wens schuilt om de mens centraal te stellen in de economie, niet vergelijkingen met Griekse letters. Slechts dertig is hij, maar zijn debuutboek *Waarom de laagsteprijsgarantie ervoor zorgt dat jij te veel betaalt* verraaft een geest die zich al decennia bezig houdt met geld en gedrag.

‘Dat klopt’, zegt Van Loenen. ‘Toen ik op de middelbare school zat, kreeg ik voor het eerst economie als vak. Het bood me een raamwerk om na te denken over zaken die ik om mij heen zag. Het was de eerste keer dat ik het idee had dat ik de wereld een beetje kon begrijpen.’

Dus volgden studies economie in Nederland en Italië. Een vak dat Van Loenen voor gezien hield na twee keer cum laude een bachelor te hebben behaald. ‘Niet omdat economie mij niet meer interesseerde – integendeel! Juist omdat ik zo van economie houd, heb ik geen master gehaald. Ik kon het niet meer verkroppen dat ik moest leren denken in modellen waarvan mijn professor van tevoren eerlijk vertelde dat die niet klopten, maar die zo’n mooie interne logica hadden.’

Geen kok maar ober

Zelf is hij een verhalenverteller, merk je bij het lezen van zijn boek. Economie bestaat voor hem uit observeren en daarover schrijven. Met kennis en flair, onverschrokken opinie en humor.

‘Ik doe geen onderzoek, maar probeer mensen zonder veel verstand van economie uit te leggen hoe het werkt. Je zou kunnen zeggen dat ik geen kok ben die een heel nieuw gerecht uit zijn pan tovert, maar de ober die alles opdient en uitlegt wat je eet, zodat je honger krijgt.’

“**‘Vaak hoor ik mensen zeggen dat economie ze niets interesseert. Om daarna een halfuur te klagen over hun pensioen’**

Jona van Loenen

En, werkt het? ‘Vaak hoor ik mensen

zeggen dat economie ze niets interesseert. Die tabellen en formules vinden ze maar ingewikkeld. Om daarna een halfuur lang te klagen over hun pensioen en dat de boodschappen zo duur zijn geworden. Die mensen probeer ik te vertellen dat de economie een satéprikker is, die door alle ingrediënten van het leven gaat.’ »

Interview

Jona van Loenen

» Met zijn boek heeft Van Loenen een aardige proeve van zijn kunnen afgeleverd. Het is onderhoudend en Van Loenen zet de economische werkelijkheid op vermakelijke wijze op zijn kop. Zoals met de oproep aan rokers om vooral door te gaan met hun verslaving. Het scheelt de rest van ons namelijk geld. 'Rokers worden minder oud en strijken daardoor minder AOW, pensioenen en zorgkosten op. Ze worden weliswaar vaker ernstig ziek en souperen dan wat geld op, maar hun ziekte is in veel gevallen relatief kort en eindigt in de goedkoopste optie van allemaal: de dood.'

Is dat niet een beetje cru? 'Waarom? We maken dit soort afwegingen constant. Neem 130 kilometer per uur rijden. De overheid weet dat het een x-aantal extra doden in het verkeer gaat opleveren. Vervolgens moeten ze afwegen of een paar minuten tijdwinst opweegt tegen de kosten van die extra doden.'

Het zijn discussies die we in de toekomst veel vaker gaan krijgen, denkt Van Loenen. Zorgkosten rijzen de pan uit, dus komt volgens hem het moment dichterbij dat we moeten gaan praten over wat een mensenleven mag kosten.

'Als je moeder in het ziekenhuis ligt, wil je dat alles uit de kast wordt getrokken om haar te redden. Dus zal iedereen zeggen dat we geen prijs mogen plakken op een leven. Als haar therapie heel veel geld en mankracht kost, betekent het

Economie in de praktijk: de koopgoot in Rotterdam.

dat andere mensen bijvoorbeeld langer moeten wachten op een behandeling en misschien nog zieker worden en ook eerder sterven. Waar trekken we de streep? Wat is acceptabel? Juist met een economische bril naar dit soort problemen kijken brengt een goede oplossing iets dichterbij.'

De preventieparadox

In zijn boek schrijft Van Loenen bijvoorbeeld over de preventieparadox: een ziekte voorkomen is vele malen goedkoper dan eentje genezen. 'Maar er is nog nooit een

arts geëerd omdat hij of zij heeft gezorgd dat iemand niet ziek is geworden. Het is niet sexy en we willen er niet zo snel veel geld aan besteden.'

Het is een fenomeen dat je overal in de maatschappij terugziet, vertelt hij. 'Waarom betalen voetbalclubs hun spitsen veel meer dan hun verdedigers? Daar is hetzelfde principe aan het werk. Terwijl we uit onderzoek weten dat geen tegendoelpunt krij-

gen twee keer zoveel waard is als een doelpunt maken. Dus eigenlijk zou het andersom moeten zijn.'

Het interview met Van Loenen vindt plaats in warenhuis De Bijenkorf aan de Rotterdamse koopgoot. Overal bulkt de bling, alle grote namen van het consumptisme zijn vertegenwoordigd. Tijd om de jonge econoom op de proef te stellen. Op weg naar de uitgang komen we langs een tafel

“**‘De overheid weet dat 130 kilometer per uur rijden een x-aantal extra doden in het verkeer zal gaan opleveren’**

Jona van Loenen

Waarom de laagsteprijsgarantie ervoor zorgt dat jij te veel betaalt
– Antwoorden op vragen die economen niet durven te stellen,
Jona van Loenen,
Spectrum,
€22,99

waarop chocolade staat uitgesteld. Een prominent geëtaleerd doosje Neuhaus-bonbons doet voorbijgangers oneerbare voorstellen. Een van de fascinaties van Van Loenen is het beprijzen van goederen en diensten. Wat zouden deze dertig bonbons kosten?

'Dit doosje is niet goedkoop, daarom staat het ook zo prominent op een verhoging. Vijftig euro?' Het blijkt 41 euro te zijn. Nog altijd een belachelijk bedrag voor 350 gram chocolade en een beetje ganache. 'Dat komt doordat het Belgisch is. Dat land heeft met chocolade wat Duitsland vroeger met auto's had:

mensen zijn bereid een *premium* te betalen omdat ze denken dat het beter is dan hetzelfde product uit een ander land. Dat hangt in het geval van België wel heel erg met voedsel samen, zoals bier en frieten.' Dus een hogere prijs voor Belgisch ondergoed zit er niet in? Glimlachend: 'Dat lijkt me niet, nee.'

Messi in de koopgoot

Door de deuren van de Bijenkorf gaat het naar buiten, de koopgoot in. Een betonnen spleet met een naam die klinkt als een grap die door ambtenaren is bedacht. Een opvangcentrum voor mensen die hun sokken graag per tien stuks kopen. We houden halt voor sportwinkel JD Sports. Hoe zou de Undercover Econoom zorgen dat mensen hun spaarzame euro's hier uitgeven en niet bij de concurrent verderop?

Hij denkt even na. 'Ik zou Messi inhuren en hier via een video reclame laten maken.' Maar dat kost toch miljoenen? 'Precies. Dat is een signaal dat de mensen van JD Sports oprecht vertrouwen hebben in het feit dat ze goede producten verkopen, want anders zouden ze niet bereid zijn om zo veel geld te spenderen.' Ook dit idee komt voort uit economische kennis, legt hij uit. 'Het is dezelfde reden dat banken marmeren vloeren hebben of dat het niet erg is om een dure auto te rijden als je iets te verkopen hebt. Je straalt vertrouwen uit, daar reageren mensen altijd goed op.'

Net als op een jonge econoom die zonder met zijn ogen te knippen de ene oneliner na de andere van zijn tong laat rollen. We gaan nog wel vaker van Van Loenen horen. «

Philip Dröge is freelance-medewerker van Het Financieele Dagblad.

Column Bernard Schols

'LUSTIGE WITWE' EN EXECUTEUR

De meeste mensen zullen schrikken als er wordt aangebeeld en er iemand voor de deur staat die zich voorstelt als 'executeur'. Bij de afhandeling van een nalatenschap is het meestal goed nieuws.

De executeur-testamentair is er in soorten en maten. Je hebt de begrafeniseexecuteur, die praktische zaken afhandelt en vaak na de koffietafel alweer klaar is. Maar je kan tegenwoordig in je testament ook een machtige driesterrenexecuteur benoemen, die als een rechter besluiten kan nemen en zelfstandig je nalatenschap kan verdelen. Zeer effectief om ruzie bij de kist te voorkomen.

Ook voor de echtgenote die na het overlijden van haar partner alleen achterblijft, kan de executeur een reddende engel zijn. Ik schrijf met opzet echtgenote en niet echtgenoot. Kwestie van statistiek. De levensverwachting van mannen is nu eenmaal korter dan die van vrouwen. De Belastingdienst heeft zelfs speciale tabellen om de waarde van die extra jaren te berekenen.

Tijdens mijn erfrechtelijke theatercolleges spreek ik vaak weduwen die zonder problemen de hoofdrol in Franz Lehárs operette *Die lustige Witwe* zouden kunnen vervullen. In het erfrecht heeft de langstlevende partner een ijzersterke positie, sterker ook dan die van de kinderen, die geduldig op hun erfenis moeten wachten tot moeder overlijdt.

Toch is de positie van de echtgenote niet helemaal in beton gegoten. Wat mensen zich niet realiseren, is dat die positie in het veel voorkomende langstlevendentestament doorbroken kan worden, met flinke

gevolgen, als echtgenote of kinderen de erfenis beneficiair aanvaarden. Dat gebeurt vaak en is ook verstandig. Er komt dan een denkbeeldig hek rond het vermogen van de erfgenamen te staan als bescherming tegen schuldeisers van de overledene. Erfgenamen weten niet altijd wat iemand allemaal heeft uitgespookt.

Die nalatenschap moet bij beneficiair aanvaarding wel 'vereffend' worden. Er wordt goed naar de belangen van de schuldeisers gekeken. Nog belangrijker: de wet bepaalt óók dat de langstlevende dan samen met de andere erfgenamen, dus met de kinderen, over de goederen uit de nalatenschap moet beschikken tot de lucht geklaard is. En dat kan, als het tegenzit, geruime tijd duren.

Dat betekent dat, net als bij een faillissement, de langstlevende echtgenoot gedurende die periode 'onbevoegd' is zelfstandig besluiten te nemen. Ze mag bijvoorbeeld niet in haar eentje het huis verkopen.

Tenzij zij zelf in het testament tot executeur is benoemd, al is het maar pro forma, én de nalatenschap ruimschoots positief is. Dan kan ze wél zelfstandig over het vermogen beschikken. De echtgenote-executeur als testamentair wondermiddel.

Als de overledene geen testament heeft en er volgens wettelijke regels wordt verdeeld, doet het probleem zich ook voor. De echtgenote kan ook dan de bevoegdheid om te handelen verliezen als zij beneficiair aanvaardt. Alle reden dus om na te gaan of in úw testament de langstlevende al executeur is. «

Bernard Schols is hoogleraar erfrecht, Radboud Universiteit Nijmegen.

De beste boeken voor in de vakantiekoffer

businesscontact.nl/fd

Index •

126

• Facilicom Group

Karel Doormanweg 4
3115 JD Schiedam
Telefoon: 088 298 60 00
E-mail: info@facilicom.nl
www.facilicomgroup.nl/nl

128

• Alpina Group B.V.

Krijn Taconiskade 414
1087 HW Amsterdam
E-mail: info@alpinagroup.com
www.alpinagroup.com

129

• MultiSafepay B.V.

Vijzelstraat 20
1017 HK Amsterdam
Telefoon: (020) 850 05 00
E-mail: info@multisafepay.com
www.multisafepay.com

130

• Royal Schiphol Group

Evert van de Beekstraat 202
1118 CP Schiphol
Telefoon: 0900-0141
www.schiphol.nl

Colofon

Media-exploitatie : Adformix B.V. (0 888 777 888)
Verkoop : Kees Veldt, Jan-Willem van der Hek
Coördinatie interviews : Monique Kok, Laura Poorter
Tekst business stories : Jan Bletz, Eduard Voorn,
Fleur Willemsen

Tekstcorrectie : Saskya Nonner
Fotografie : Maarten de Kok
Vormgeving : MAT | Maya Timmer

Deze sectie valt niet onder de verantwoordelijkheid van de redactie van Het Financieele Dagblad

SOCIAAL WERKGEVERSCHAP IS DE DRIJFVEER

Facilicom Group is een reus in facilitaire dienstverlening, zorg en welzijn. Met werk voor ruim twintigduizend mensen is het een van de grootste werkgevers van Nederland. Het familiebedrijf zorgt met opvallend hr-beleid goed voor zijn personeel. "Iedereen is welkom om bij ons te komen werken."

Aan de horizon schittert in de middagzon de hoogbouw van Rotterdam. Susanne Sikkema kijkt graag naar dit uitzicht, vanaf de dertiende verdieping van het kantoor waar Facilicom Group huist. De Chief Human Resources Officer (CHRO) van het concern zal gedurende het gesprek meermalen de kracht van het bedrijf benadrukken, net als de kenmerkende Rotterdamse 'opgestroopte mouwen'-mentaliteit.

Betere leefomgeving

Het aan de rand van Schiedam gevestigde concern werd bijna zestig jaar geleden opgezet door Johan Geurts. Hij begon met het schoonmaakbedrijf Gom. Inmiddels bestaat de onderneming uit zeven divisies, met daarin meer dan veertig bedrijven. "Samen werken we aan een betere leefomgeving voor iedereen. Het is wat ons bindt en drijft", trapt Sikkema het gesprek af over het hr-beleid. "We zeggen weleens dat onze zeven divisies zorgen voor een schone, veilige, gezonde en duurzame leefomgeving in Nederland en België. Zo zorgt Gom voor 'schoon' en Trigion voor veilige leefomgevingen. Bij

gezond kun je denken aan Food&i, onze specialist in bedrijfscatering en natuurlijk ook aan Incluzio. Deze divisie ondersteunt inwoners in wijken om zo van elke buurt een betere buurt te maken. Op het vlak van techniek, beheer en onderhoud is het Breijer die zich focust op duurzame leefomgevingen. Vanuit onze waarden Samenwerken, Eigenaarschap en Elke dag beter, noemt het ons DNA, werken we met volle overtuiging samen aan die betere leefomgeving voor iedereen."

Bescheidenheid

Ze vervolgt: "Het hebben van deze zeven divisies maakt ook dat het loopbaanperspectief voor onze collega's zeer divers en uitgebreid is. Interne mobiliteit is een belangrijke onderscheidende factor van ons als werkgever en daar besteden we veel aandacht aan, ook in het licht van duurzame inzetbaarheid."

Als haar blik richting Rotterdam gaat, erkent Sikkema dat deze houding op bescheiden wijze wordt uitgedragen. "Het zit in onze Rotterdams-Schiedamse roots. We praten niet, we doen gewoon waar we goed in zijn."

Het is de bescheidenheid die je vaker ziet bij familiebedrijven, constateert Sikkema. "Het gaat ons om de impact die we maken, voor onze collega's, klanten en de mensen achter de klanten. Denk hierbij bijvoorbeeld aan mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, die ondersteund worden door sociale onderneming Buitengewoon. Door het hebben van zogenaamd voorspelbaar inkomen maken zij deel uit van onze maatschappij en zie je dat leefgemeenschappen opbloeien."

Sociaal werkgeverschap

Sikkema vertelt dat elke dag duizenden collega's hun wekker zetten om te gaan doen waar ze goed in zijn. "Het betekent dat we goed voor onze mensen moeten zorgen. Puur het hebben van een arbeidsrelatie is niet genoeg voor ons. We willen mensen écht zien en waarderen, écht

verder brengen. Werkgeluk nemen we serieus. We zetten in op vitaliteit en welzijn. Als mensen bijvoorbeeld geldzorgen hebben, werken we mee aan een duurzame oplossing", legt Sikkema uit. "Zo bereiden we een pilot voor om te kijken of we schulden van mensen over kunnen nemen. Maar ook denken we na over hoe we het dagelijks werk kunnen verlichten en leuker kunnen maken. We kijken naar technologische ontwikkelingen op het vlak van robotica en AI." Verder heeft het bedrijf een sociaal fonds voor collega's met onverwachte tegenvallers. De Facilicom Group Foundation steunt maatschappelijke projecten die dicht tegen 'de ziel' van het bedrijf aanliggen.

Uit de coronatijd heeft Facilicom overgehouden dat jaarlijks duizenden willekeurige collega's proactief worden gebeld met de simpele vraag: hoe gaat het met je? "We noemen dat initiatief Facilicom Sociaal, een thermometer die de gemiddelde rust van collega's meet. Als het niet goed gaat, kijken we ook of we de collega's ergens mee kunnen helpen. Initiatieven zoals Facilicom Sociaal zijn heel bijzonder en tekenen ons sociale hart."

Goed luisteren

Facilicom Group is op sommige punten Nederland in het klein. Het is een diverse gemeenschap. De duizenden collega's komen uit meer dan honderd landen en zijn voor 55% vrouw. Maatschappelijke discussies over politieke thema's worden ook op de werkvloer gevoerd. Het maakt het werk van CHRO Susanne Sikkema uiterst uitdagend: "We hebben oog en oor voor onderwerpen die leven in de maatschappij en maken deze bespreekbaar. We ondersteunen de gesprekken, ook al zijn ze soms moeilijk in die kleine gemeenschappen bij de klant. En dan kom ik weer terug bij dat sociaal werkgeverschap. Voor ons begint alles met luisteren en respect voor elkaar. Respecteren is zien, horen en waarderen. We zijn groot geworden door klein en dichtbij te blijven, dat is onze kracht." ●

deel online

Susanne Sikkema
'Voor ons begint
alles met echt
luisteren, en
dat al 60 jaar'

deel online

Sjoerd Laarberg 'Agentic AI gaat echt met onze medewerkers samenwerken'

HOE AI HET VERZEKERINGSADVIES VERANDERT

Kunstmatige intelligentie gaat de verzekeringsbranche fundamenteel veranderen. Alpina Groep loopt voorop met slimme systemen die niet alleen processen versnellen, maar ook beter advies mogelijk maken. De komende jaren grijpt Agentic AI nog verder in, zegt CEO Sjoerd Laarberg.

“Het is allang niet meer zo dat een verzekeringsportefeuille tien jaar meegaat”, weet

Sjoerd Laarberg, CEO van financieel dienstverlener Alpina Groep. “Er komen steeds andere risico's – denk aan cyber-risico's of milieurisico's – en voorwaarden en premies veranderen doorlopend. Wat vandaag de beste verzekeringsoplossing voor de klant is, kan morgen alweer

achterhaald zijn. Verandering is de enige constante.”

Steeds sneller

Voor Alpina Groep – die als service provider assurantietussenpersonen ondersteunt en zelf met een kantorennetwerk als intermediair optreedt – betekent dit dat het steeds sneller moet opereren. Zo snel, dat het voor mensen niet meer te

doen is. “Hou maar eens voor een klant bij of hij uit de tientallen verzekeringen die er zijn nog steeds de juiste heeft. Onmogelijk. Terwijl wij daartoe wel een zorgplicht hebben.”

AI kan soelaas bieden

Een eerste fase heeft Alpina Groep omarmd. AI wordt ingezet als productiviteitstool voor repetitieve taken. Voorbeeld: bij een aantal bedrijfsonderdelen worden alle inkomende e-mails gelezen, gestructureerd en doorgeplaatst. En soms al direct afgehandeld, zodat medewerkers tijd hebben voor die activiteiten die echt waarde voor klanten toevoegen en hun werk leuker maken.

Interessanter wordt de tweede fase, waarin AI onderdeel wordt van de hele waardeketen. Alpina Groep heeft de Pakket Prolongatie Check gelanceerd, waarbij AI analyseert of klanten nog steeds de beste verzekeringen hebben. Dit kan dankzij een eigen technologieplatform met toegang tot het productaanbod van tientallen verzekeraars en data van 1,5 miljoen klanten.

Ander businessmodel

De derde fase wordt helemaal ingrijpend. Klantreizen en administratieve processen worden opnieuw vormgegeven, waarmee het hele businessmodel verandert. “In deze fase gaat Agentic AI echt met onze medewerkers samenwerken om voor klanten de meest persoonlijke en optimale combinaties samen te stellen. Laarberg spreekt van een krachtig samenspel van hightech én high touch: “Precies waar de meerwaarde van het intermediair in de toekomst ligt om het klantbelang te dienen.”

Een en ander staat of valt bij de betrouwbaarheid van AI. Mensen blijven daarom onmisbaar: “Om toezicht te houden op AI en ethische afwegingen te maken. Net zoals elders in de samenleving.” ●

deel online

Michiel van Werkhoven
‘Alle betalingen op één
overzichtelijk systeem, van je
fysieke winkel tot je webshop’

BETALEN WORDT SLIMMER EN LOKALER

Veel Europese mkb'ers worstelen met betalingsuitdagingen: gefragmenteerde systemen, veranderend klantgedrag en opkomende AI-technologie. MultiSafepay biedt concrete oplossingen om deze problemen het hoofd te bieden.

De Europese handel staat aan de vooravond van grote veranderingen. Voor ondernemers is het cruciaal om snel te vernieuwen en optimaal gebruik te maken van innovaties. “Innovaties in betalingen maken ondernemers toekomstbestendig: klanten ervaren meer gemak, conversies stijgen en nieuwe technologieën openen volledig nieuwe verkoopkansen”, zegt Michiel van Werkhoven, CPO/CMO van payment service provider MultiSafepay.

Geen versnippering meer

Veel ondernemers willen af van de versnippering van het betaalproces. Van online en offline betalingen die via verschillende systemen lopen. MultiSafepay biedt een alternatief voor deze gefragmenteerde betaaloplossingen. “We laten alles op één systeem aansluiten, van je fysieke winkel tot je webshop, in één overzichtelijk systeem”, legt Van Werkhoven uit. Klanten kunnen online kopen en in de winkel ophalen, terwijl ondernemers

dankzij deze omnichannel aanpak een vollediger beeld van klanten krijgen.

Hogere conversie

Een opvallende trend is de opkomst van lokale betaalervaringen. Nieuwe regionale betaalmethoden zoals Wero (de Europese opvolger van iDEAL), Bizum en Alipay+ herdefiniëren de klantreis, omdat ze perfect aansluiten bij vertrouwde lokale betaalvoorkeuren. Innovaties zoals Click to Pay maken daarnaast het bestelproces sneller en gebruiksvriendelijker. Ondernemers die deze ontwikkelingen omarmen, verhogen direct hun conversie en blijven bovendien internationaal concurrerend.

Vooroplopen

MultiSafepay bedient niet alleen online en offline winkels, maar ook softwareleveranciers die platforms aanbieden. Denk aan boekingsplatforms voor kappers of restaurants. Veel van die softwarebedrijven willen verdienen aan de betalingen die via hun platforms lopen. Maar dan stuiten ze naast taai wet- en regelgeving op grote technologische uitdagingen. De speciale b2b2c-oplossingen van MultiSafepay nemen het werk dat komt kijken bij ‘know your customer’-procedures en de betalingsverwerking uit handen.

Omdat MultiSafepay alles zelf bouwt en betaaloplossingen levert aan de allergrootste bedrijven, kan het juist het midden- en kleinbedrijf garanderen dat ze vooroplopen. Veranderingen volgen elkaar razendsnel op – denk aan AI en Agentic Payments, waarbij AI een prominente rol speelt in de klantreis of zelfstandig aankopen doet. “We zorgen ervoor dat onze klanten straks niet de boot missen.” ●

deel online

Maarten van Haasteren
**‘Wat vroeger op intuïtie
 en met een portofoon ging,
 doen we nu datagedreven’**

SLIMME LUCHTHAVEN DANKZIJ DATA EN AI

Van lange wachtrijen naar slimme spreiding van reizigers: Schiphol zet vol in op technologische innovatie. Maarten van Haasteren, Head of IT & Data van Schiphol Operations, vertelt hoe AI, sensoren en eigen software zorgen voor een efficiëntere en prettigere luchthavenervaring.

Wie Schiphol in 2022 bezocht, herinnert zich ongetwijfeld de lange rijen. “Dat nooit meer”, werd het uitgangspunt. Maar de piekmomenten qua drukte worden hoger. Dus hoe beheers je de drukte in een luchthaven zonder fysieke uitbreiding? “Dan kom je uit bij IT en data”, zegt Maarten van Haasteren.

Sensoren meten drukte

Een van de grootste doorbraken is het gebruik van sensoren in de terminal, die continu meten waar het druk is. Die data wordt gekoppeld aan vluchtinformatie en het systeem geeft medewerkers realtime advies over de inzet van personeel en waar passagiers heen moeten. “Wat vroeger op intuïtie en met een portofoon ging,

doen we nu datagedreven. We noemen dat ‘peak shaven’ – het voorkomen van pieken in de drukte”, vertelt Van Haasteren. Het systeem wordt inmiddels dagelijks ingezet.

Tijdslot voorkomt pieken

Voor reizigers zichtbaar én voelbaar is de mogelijkheid om vooraf een tijdslot te boeken voor de security. Geen lange wachtrijen dus, en voor Schiphol is het ook fijn: de tijdslots worden uitgegeven op basis van een AI-model dat rekening houdt met vluchtdata, verwachte drukte en bijvoorbeeld no-show-profielen. Op die manier worden de reizigers slim gespreid. Op piekdagen boekte 25% van de reizigers een tijdslot en werd op die manier 7,5% van de reizigers uit de piek gehaald. De klantwaardering is hoog: gemiddeld een 4,4 uit 5. “De hoogste score van al onze diensten”, weet Van Haasteren.

Vertraging minimaliseren

Minder zichtbaar, maar minstens zo impactvol, is de digitalisering van het proces op het platform: van aankomst tot vertrek van een vliegtuig. Via camera's wordt elk toestel gevolgd. AI herkent ruim dertig deelprocessen, zoals schoonmaak, catering en tanken, en voorspelt exact wanneer welke stap moet plaatsvinden. Het resultaat: de vertrekprognose is 66% nauwkeuriger. Dit stelt Schiphol in staat om vertragingen tot 40 minuten van tevoren te voorspellen en proactief te handelen om deze te minimaliseren. Van Haasteren: “Innovatie is pas wat waard als het werkt in de operatie. Zo houden we grip op de drukte op de vloer.”

Ciao
oorhangers 18 krt. roodgoud met chalcedoon.

 Chris Sommer®

Overslingeland 23 4225 NK Noordeloos 0184 651343 www.chrissommer.nl info@chrissommer.nl

RESIDENCES VAN Oranje

ROYAL LIVING STARTS HERE

Sommige plekken hebben het. Die rust. Dat weidse licht. Het ritme van de zee. Hier voelt elke dag als een goede vakantie, niet omdat u niets hoeft, maar gewoon omdat alles klopt. In Residences van Oranje woont u aan de mooiste kust van Nederland, in een royaal en licht appartement. Met vijfsterren hotel service als vanzelfsprekende luxe. Woonhuis of pied-à-terre, dit is een plek om te landen. En thuis te komen in stijl. Deze zomer start de verkoop.

Ontdek het goede leven aan de Noordwijkse kust op
www.residencesvanoranje.nl

VOORHAM MAKELAARS
Bart Oude Veldhuis
+31 (0)71 361 92 19 - voorham.nl

CHRISTIE'S INTERNATIONAL REAL ESTATE
Leslie de Ruiter en Margot de Ruiter - Longayroux
+31 (0)20 242 08 88, + 31 (0)10 225 08 22 - R365.nl